

Т В О Р И
ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО

The Works of Vasyl' Grendzha-Donskyj

VOLUME II

EPIC POEMS

Edited by Prof. WASYL LEW
Cover by MYCHAJLO MYCHALEWYCH
Illustrations by YURIY LUCYK

Published by Carpathian Alliance, Inc.
Branch in Washington, D.C.

1982

Т В О Р И

Василя Гренджі-Донського

ТОМ II

П О Е М И

Літературна редакція: проф. д-р ВАСИЛЬ ЛЕВ

Обкладинка: МИХАЙЛО МИХАЛЕВИЧ

Ілюстрації: ЮРІЙ ЛУЦИК

Видання Карпатського Союзу, Інк.

Відділ у Вашингтоні, Д.К.

1982

**Зібрала і впорядкувала
ЗІРКА ГРЕНДЖА-ДОНСЬКА**

**Compiled and arranged by
ZIRKA GRENDZHA-DONSKA**

Library of Congress Catalog Card Number: 80-68963

**B & B Printing Service, Philadelphia, PA
Mr. Print, Roseville, MN**

Printed in USA

ВІД ВИДАВНИЦТВА

З великим задоволенням пускаємо в світ другий з черги том творів закарпатського поета і письменника, Василя Гренджі-Донського. Цей збірник вміщає одинадцять поем, епосів та історичних оповідань поета; з них п'ять друкується тут уперше.

Як і в своїх поезіях, так і в цих поемах поет з глибоким ліризмом описує красу своєї Срібної Землі та красу карпатських гір, за якими так тужив ціле життя на еміграції. Завдячуючи його докладним описам і вживанню назв місцевостей та шпилів карпатських гір, ми можемо сьогодні відтворити собі ті назви, хоч ми тих гір давно не бачили і їхні назви в нашій пам'яті вже затерлися.

Гренджа-Донський відчував глибоке захоплення минувшиною Срібної Землі. У творах з історичною тематикою він любувався старовинною історією і оспівував її, часто базуючись не так на історичних фактах, як більше на легендах. Це захоплення минувшиною, її героїзмом та колишньою волею свого народу привело поета до епічної творчості. „Люблю епіку й радо я написав би цілий цикл епічних віршів. Хотів би я передусім представити героїв з нашої історії в героїчних епосах...” — говорив він в одному інтерв'ю в 1935 році. Наче типічний романтик доказує славною минувшиною право сучасного свого покоління на повну волю та належне місце між вільними народами. Він бажав оспівати славу минувшину народу, щоб тим будити і зміцнювати свідомість та народну гордість свого люду. З цим наміром він ідеалізував минувшину в поемі „Князівня Гуцулії” („Золоті ключі”, Ужгород, 1923, гл. ТВОРИ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО, Том 1, ст. 64: цю поему друкуємо тут у переробленій формі під назвою „Василина”). Історичну постать Князя Лаборця знаходимо вже в його першій збірці „Квіти з терньом” (Ужгород, 1923, гл. ТВОРИ В. Г-Д., Том 1, ст. 28; і цю поему друкуємо тут у переробленій формі). Виявляється це і у творі „За волю Срібної Землі”, який є одним із кращих його поем, де описує революційні події з 1918/1919 років та героїчну боротьбу гуцулів Закарпаття за свою самостійну республіку.

Але особливо виявляє поет свою любов і захоплення до минулого Карпатської України в історичному епосі „Червона скала”. Цей епос є першим і єдиним великим епосом Закарпаття того часу і є одним з найкращих творів Срібної Землі взагалі.

„Червону скалу” написав поет на основі народного оповідання про князя хустського замку Богдана з часів татарських наїздів на Закарпаття. Історичної правди, очевидно, годі тут шукати — це витвір буйної народної фантазії. Та тут не йдеться про історичну достовірність. Провідна ідея епосу це ідея єдності всіх руських земель у боротьбі з татарами. Цей твір приваблює не лише своєю фабулою, а й своєю поетичністю, щирим ліризмом, та широкими сценами боїв дружинників князя з татарами. Свого часу „Червона скала” була улюбленою лектурою закарпатської шкільної молоді.

З неменшим ентузіазмом старався поет змалювати і події 1939 року в історичній поемі „Чорні хмари”. Тут уже він не брав за основу легенду, а правдиві криваві події, які і самому довелося пережити. Дотримуючись точних даних — бо ж писав її на основі свого щоденника з тих часів — з болем у серці але і з гордістю описує трагічні події днів, коли в нерівній боротьбі загинули тисячі нашого найкращого закарпатського молодого цвіту, оросивши своєю кров’ю рідну батьківську землю. Він золотими буквами записує в історію Срібної Землі геройські вчинки та глибокий патріотизм молодих борців, що свідомо йшли на певну смерть у боротьбі проти десятикратної переваги ворога.

Нашим бажанням є присвятити це видання всім героям Карпатської України — її синам, дочкам і тим борцям, що прийшли із сусідніх українських земель, щоб стати в ряди плече-в-плече з нашою молоддю і воювати разом з нею проти наступаючого ворога. Нехай воно стане вічним пам’ятником для тих, що не вагалися покласти своє життя на жертвенник Батьківщини.

ВИДАВНИЦТВО КАРПАТСЬКОГО СОЮЗУ
Відділ у Вашингтоні

I

КОРОТКІ ПОЕМИ

КНЯЗЬ ЛАБОРЕЦЬ

Історична поема

I

Віє вітер із Бескида і страшні вістки голосить,
по Загір'ю їх розносить, що надходить зла година
для Загірської країни; небезпека то велика,
бо на гори заглядає плем'я невідоме, дике.

Князь Лаборець посилає в путь далеку Славолюба:
— У сідло сідай, небоже, табір відшукай ворожий,
ватажка спитай самого: що і скільки він бажає?
Все дамо йому без бою, щоб лишив нас у спокою. —

Славолюб в сідло сідає, поскакав він через гори,
до Дністра аж доїзджає. Угри табором лежали,
їхні вогнища палали, коні пасли табунами,
у возах жінки і діти в шкіри тваринні одіті.

Біля вогнищ було гучно, молодь гралася бундючно,
старші у рядах сиділи, інші знов кобил доїли,
а гідке коняче м'ясо не пекли, і не варили,
тільки під сідлом м'якшили і сирим відразу їли.

Хоч і сильні — невисокі, ще й зубаті, косоокі,
тільки погляд їх суворий, дивляться, немов, сердито.
Та їздці з них бездоганні, конюхарять знаменито.
Милосердя в них немає, люті, дикі, безпощадні...

І провадять Славолюба, увели в шатро Арпада,¹
сім начальників стояло, наче ватажкова рада.
Сам Арпад сидів на шкірах, висіла на сусі зброя,
сагайдак і лук і стріли, ними битись угри всилі!

Славолюб їм уклонився, до Арпада наблизився.
Вийняв золота мошонку: — Це тобі мій князь Лаборець
у дарунок посилає. Через мене він питає:
Чим же може послужити, щоб з тобою мирно жити?

Блиснув ватажок очима і на інших подивився,
затискали ті плечима. Славолюбові він каже:
— "Хоч я золото приймаю, та мене ніщо не в'яже,
все ж тобі я обіцяю з вами жити у злагоді.

— "Князеві скажи своєму: сам нехай він приїзджас
уклонитись як гадає. Ще і те сказати можеш:
Як утіхи нам бажає — сто красунь, невірниць юних
чим скоріш хай присилає ватажкам на подарунок.

Славолюб відповідає: – Князь можливості не має, щоб тобі уклін віддати. Не бажай того від нього, він мене послав за себе із дарунками для тебе. Вір мені, не має змоги, застарий він у дорогу.

– Не бажай того, Арпаде, а бажай від князя інше, щось далеко корисніше. Золота замало маєм, в горах лиш овес збираєм. А вина у нас бочками, і овець у нас отари, і худоби чередами. –

– "А невільниці? Що з ними?" – запитав Арпад сердито. Славолюб аж гордовито так на це відповідає:

– В нас невільників немає. Серед нашого народу ми рабів не знаєм зроду. Нашу челядь не даруєм! –

Угрів ватажок озвався, бо словам цим дивувався.

– "Як це так у вас, то знайте, нам невільниць не давайте!"

Але зробимо заміну: я коня й сідло дам срібне, буде князеві потрібне. Хай він дасть мені дрібницю:

За коня – трави із паші, і води з ріки до чаші;
за сідло і за стремена – пригорщі землі для мене..."
І на везирів² він глянув, думку криючи погану,
Славолюб на це згодився і додому він ладився.

II

Славолюб вернувся зразу, щиро пан його вітає.

– Як скінчив ти справу, сину? – Він з цікавістю питає.

– Добру я зробив заміну: за коня дав жменю паші та ще й пригорщами глини, за сідло – води до чаші. –

– Зле зробив ти, Славолюбе, це для нас усіх загуба. От, побачиш, прийде горе, швидко вирушать за гори. І нещира ця заміна, а лукава, підозріла. Годі далі нам чекати, військо нам пора збирати! –

Князь розумний, ще й хоробрий, небезпеку бачив добре. Небагато ж бо водиці протекло у Латориці, як Арпад з кочовиками, з кіньми, стадами, чозами рушив дико, сараною, і напав на край війною.

Переходять угри гори, веречанські³ стислі звори, все що бачать – забирають, хто боронить – убивають. З грабежів як відходили, села скрізь вони спалили. Дим розлягся, наче море, всюди зойк і плач і горе.

Славолюб, хоч і не радо, їде знову до Арпада. Так почав він докоряти: – Ти ж, Арпаде, обіцявся мого князя не чіпати, з нами жити у злагоді. Чом' війною нападаєш? Слово ти своє ламаєш! –

- "Не зламав я дане слово, а приходжу до свого. Та хіба ж я вас чіпаю? Тільки власне забираю: За коня продав ти землю, за сідло - всі води краю. Ваш врожай, ваш хліб і паша відтепер назавжди наша!"

- Одушив ти нас, Арпаде, підступ цей вам подарився, але меч у нас лишився... - Зразу гнівом вибухає, меч із піхви витягає. В метушні, замість Арпада з ватажків убив одного, ті накинулись на нього.

У наметі бій ведеться, Славолюб із ними б'ється. Хоч його в кут притискають, та хто зна, чи подолають. Спис ворожий підносився, в саме серце устромився. Буйну голову відтяли і Лаборцеві послали.

III

Б'ють у давони, ударяють, у сурми тривожно грають, хто лиш має дужі руки, то до бою закликають. Ворог суне, наче хмара. Не пора тепер сидіти, вдома можуть залишатись старці та жінки і діти.

Хто лиш може, допомагає, крають, шийють, пошивають міхи, і взуття й одержу, теслі списи, киї тешуть, а шевці сідла ладнають, ковалі без перестанку і вночі, аж до світанку, виробляють гостру зброю,

все готується до бою. І сурми зовуть і кличуть, закликають наступати, Рідний Край обороняти. Ночі князеві безсонні. Вої⁵ смілі, ті комонні⁵ вже погнали вмиль у гори: замкнуть перевали, звори.

Князь Лаборець порядкує чолові ударні сили і конем літає в полі, наче сокіл бистрокрилий. Підбадьює він воїв: - Буде перемоги свято, стійте твердо, міцно, бийте ворога завзято!

Бій у полі розпочався, зразу гук тривоги знявся, ревом гомоніли гори, б'ються вої, як ніколи! Свишуть з луків гострі стріли, люди мліли, коні пріли,
списи і мечі блищали, і ломились, і тріщали.

Брязкають мечі щосили, списи, киї і сокири, і гаки, і буздигани⁶ задають смертельні рани. Б'ються хлопці, славно б'ються, голови ворожі труться
і спадають під копита, ними поле здовж укрито.

Ворог з боку нападає. Та залізними полками князь той напад відбиває, кров струмочками стікає. Прехоробро військо б'ється і ось-ось уже, здається, небезпека поминула, але хмари знову сунуть!

Угрів тьмою прибуває, вже ніщо не помагає,
ні хоробрість, ні відвага, бо стократна перевага.
Коні кидались, іржали, і валились, і здихали,
поле – сама кров, калюжа, це поразка, брате, друже!

Оборонці без надії. Їх замало, заслабії.
Дармо вже слова бадьорі, труп на трупі в чистім полі.
Лиш недобитки зістались. А мадари добивались
вже й до княжої дружини. Хто лиш міг, то рятувався.

Навздогін пішли мадари, князь щосили відбивався.
Сонце ще й не запалало, як дружинників не стало.
Князь один живим лишився, ранений до того вруку,
меч підняти він не всилі, ані вистрілити з лука.

Тільки свого вороного гнав він виснажено, блідо,
кінь помучений, зморений, ним далеко не заїде...
Швидко гналися мадари, аж до річки, до Свіржави.
Смерть Лаборця неминуча, бо шаліє битви туча.

Мадяр князя здоганяє, пружне тятиво пускає,
блеском та стріла злетіла, у повітрі загуділа,
і пробила княже серце, кров стікає на сиделце.
Князь Лаборець похилився, в стремені нога зістала.

Кінь вороний налякався, і до річки він подався,
волочив, тягнув травю княже тіло за собою...
В плесо скочив, прямо з ниви, тільки трохи видно
гриви...
Врешті вплив із Свіржави, тіло князя там зістало.

Та Свіржава не схотіла дати риbam княже тіло,
на зарінок'викидає... Вістка рознеслась усюди
і зійшлися добрі люди, княже тіло поховали,
а Свіржаву, в честь і славу на ЛАБОРЦЯ переzwали...

Щоб народ, жалем прибитий, перестав на гріб ходити,
захотіли угри вражі викрасти останки княжі...
Однак річка гріб укрила, і занесла, замулила,
але слава про Лаборця піднеслась на вічні крила.

1923/1942/1968

МЕДЕЯ ВЕРХОВИНИ

1

Василина, як калина,
гожа відданиця,
в Василю гарні очі
і рожеві лиця.

Василина чорнобрива,
Василина гарна,
тільки доля Василю
підвела бездарно.

Василю гарну вроду
зрада підриває,
ув очах їй рясні сльози,
часто і ридає.

Василина нарікає,
долю проклинає,
Василина ломить руки,
бо на серці муки.

Василина, наче пташка,
що зломила крила,
бо вже більше не приходить
той, кого любила.

2

Ох, яка безрадна я,
ох, яка ж досадна я!
З мого неба зірка ясна
впала і погасла.
Ой, голівонько моя,
дурна ти і нещасна,
що ж ти наробила?!
Ти себе запропастила,
душу, серце вбила!
В грудях і пече й болить,
серце пропадає,
там немов вогонь кипить,
а душа ридає!

Як обличчя темне горе
зморщками пооре,

то краса моя минеться,
більш не обізветься.
Щоки, лиця ще недавно
цвітом рум'яніли,
а ось зараз помарніли,
мов зів'ялі квіти,
і нема вже чим радіти,
ані паленіти.

Ох, нащо в людині серце
ще й таке чутливе?
Чом' утішиться, радіє,
чом' воно щасливе,
як в душі панує спокій,
хоч би і фальшивий,
і чому воно так б'ється,
горем-болем тисне,
як в очах журба з'явиться
і сльоза заблисне?
Розум твій дурний зуміє
лиха накоїти,
бідне серце мусить потім
все переболіти...

З

Беріжки вже зеленіють,
в полі яре жито сіють,
вже й овесик⁸ прикопали,
в чистім полі яру пісню
заспівали.

Гомонить уся долина,
мов безжурная дитина,
лист пустила, лист розвила
і калина.

Ярий джмелик і метелик
гожим летом прилітає,
наче влітку і на цвітку
присідає.

Сонце світить, сонце гріє,
все щасливе, все радіє,
тільки я блукаю мрійно,
пропадаю, бо кохаю
безнадійно.

Доля ж та моя лукава
важко б'є мене, карає,
бо такого покохала,
що у серці іншу має.
Бідне серце горе, лихо
не здолає.

Я не видержу, загину!
Він мене на сміх покинув,
наче ту зів'ялу квітку,
ще й сирітку,
ще й вагітну,
ще й самітну!

4

Поки він зловісно не прийшов,
не знала про кохання.
Клянусь, що ця моя любов
і перша і остання!

Мені шістнадцятий минав,
як він мене здобув,
як він мене поцілував,
нещиро пригорнув.

В слова ще вірила тоді
і вірила в присягу,
зате тепер я у біді,
зазнала глум, зневагу.

Немов смерічка на ґруні,
стрункою я була,
та поясина ось мені
коротка, замала...

Дивитись соромно на світ,
ні вийти вже між люди,
не вийти далше від воріт...
Ой, зле зі мною буде!

Не раз пригадую собі:
був травень і весна,
співала в річці у швидкій
водичка голосна.

Край річки цвітом молочним
цвіла висока грушка,
під нею тулубом своїм
блищала світла мушка.

Тепленький вітрик повівав,
він цілував мене,
зі мною наче розмовляв:
"Не бійся, він прийде!"

З-за хмари місяць ісходив
і поганяв він зірку,
за хвилю милий приходив,
я відчиняла фіртку...

І цілий рік минав отак,
чекала знов і знов,
одного вечора однак
мій милий не прийшов.

Не показався більш, о, ні,
лишилась, як билина,
та ще й відкрила, що мені
вузька вже ґартушина...

5

Не така красуня доня Ковалихи, та мені, мені безрадній наробила лиха.	Ковалівна горда, хоч лице погане, сім корів, воли і коні має у придане.
--	--

Хоч вона й погана, та зате багата, в мене хоч і гарні брови, на свитині лата.	В неї оксамити, в мене ані стрічки, ні дукатів я не маю, тільки стан смерічки.
--	---

Ковалівна пишна, хоч кирпатоноса, вона в чоботах гуляє, а я, бідна, боса...	І кого любила, вкрала Ковалівна, бо я бідна сиротина, їй ніяк не рівня!
--	--

6

Багатії двори, багаті хати,
нема у вас серця, ні трішки сумління!
Душі в вас немає, ні порозуміння
до бідного люду у вас не знайти!

Ви іскру любови вб'єте без вагання,
придавите в порох, що іншим святе,
купуєте сріблом мізерне кохання,
а правді у вічі ви наплюєте!

І долю за коси ви через пороги
волочите в хату насильством своїм,
слабих і безрадних звели із дороги,
загубу, нещастя зчинили ви їм.

Як вам не дариться здобути умінням
і правдою, честю, з піднятим чолом,
ви людськеє щастя і чин і хотіння
готові здавити дукатів мішком.

Усі майна – ваші, у вас і гонори,
та серце мов камінь до бідних людей!
Багаті фільварки, багатії двори,
ви вирвали серце мені із грудей!

Під горою, над водою,
сивий голуб пролітає,
і голубку, свою любку
пестить, провожає.

Якби знала, мила пташко,
як мені на серці важко!
Як душа болить, страждає,
серце пропадає!

Ой, завидна в тебе доля!
В тебе любий, пташко мила,
і пшеничка і водичка,
і легонькі крила.

А у мене серце в'яне,
вбили, отруїли душу,
ти весела, ти щаслива,
я ридати мушу...

Я навчилась проклинати,
а співати вже забула,
бо журба моє убоге
серце обгорнула.

В темних горах ще ізночі
блискавиця сліпить очі,
б'є і грім і туча.
Чом' не вдарить, чом' не гряне
у невірне, у погане
куля та блискуча?!

Він мене недавно гладив,
пригортав а потім... зрадив,
зрадив і покинув.
Вдар до нього, громе ясний,
прошу я тебе, нещасна,
щоб на місці згинув!

О, зітри його на порох,
вбий його, бо він мій ворог!
Я ж його любила,
пригортала, цілувала,
щирим серцем обнімала,
душу загубила!

Вдар у повні обороги⁹
і спали багаті стоги,
і спали придане!
О, спали йому і хату,

цілуватиме багату,
а мене не стане!

А коли його шануєш
і мене ти не шкодуєш -
вбий мене нещасну!
Хай помру-засну навіки,
не знаходжу більш поліки,¹⁰
мов та свічка гасну...

9

Ковалівна у садочку,
з нею він гуляє,
її водить попід руку,
бреше, що кохає.

Так колись мені брехав він,
а дурити вмів!
Що дівчині наговорить,
вітер і розсіє.

Бо лукаві в нього очі,
хоч вони і гарні,
нерозважні обіцянки
і дурні й бездарні.

І мене мантив,¹¹ дурив він
гарними словами
і порівнював із сонцем,
з ясними зірками.

І мене, мене убогу,
тим почав дурити,
що без мене ні хвилинку
він не може жити.

Малював мені словами
ту годину коху,
як в одну щасливу днину
станемо до шлюбу.

І тобі він, Ковалівно,
божиться, що любить,
а в думках у твого батька
по маєтках блудить.

Він із твого обличчя
і очей не зводить,
та не вір словам солодким,
що тобі говорить!

Гладить він тебе, цілує,
руку потискає,

щиро він тебе не любить -
гроші він кохає.

10

О, прийди-прийди, мій милий,
о, прийди хоч на хвилину!
Бо без тебе, мій єдиний,
я зів'яну, я загину!

О, прийди-прийди, благаю,
я ж тебе ще все кохаю!
Як плавина ходжу-броджу
і забути я не можу!

Уночі мені ти снишся,
в сні з тобою розмовляю...
Ой, прийди, хоч подивися!
За тобою пропадаю!

Бо забути я не в силі
всі ті вечори премилі...
Свіжі спогади ще в мені,
рвуть мене, як пси скажені.

Кожен спогад, кожне слово,
як ходили, чи стояли,
ще мені дзвенять у вухах,
що ми в двоє розмовляли.

А вони такі болючі,
наче жовч, гіркі, пекучі,
ще й постійно докоряють,
серце, душу роз'їдають.

Як із нашої любови
залишилась хоч крихітка,
то прийди-прийди, коханий,
я опущена сирітка!

О, прийди, хоч ув останнє,
хай на тебе подивлюся,
о, прийди, прийди, єдиний,
бо не видержу, уб'юся!

11

Він не прийшов, я дармо ждала,
хоч обіцявся він зайти,
всю нічку я не задрімала,
спокою не могла знайти.

Тривожно в мені серце билось,
неначе в клітці пташеня,
Його вітати я ладилась,
очей не бралось спання.

Вже й півні ген-давно відпіли
і день світанком засірів...
Аж вечір я його уздріла,
як з Ковалівною сидів.

Вони в садочку цілувались,
а я склонилась у вікні,
із болю я в сльозах купалась
і серце тріскало мені!

Він гладив їй руде волосся
і цілував низьке чоло...
Бодай було б не довелося
мені ніколи знать його!

І зачинила я віконце,
глядіти не могла, о, ні!
Бодай би їх стопило сонце!
Бодай згоріли у вогні!

12

Чи ж я тобі не казала:
залиши мене, -
добре знала, відчувала,
що любов мине.
Не дозволить твоя мати
сироту кохати,
мати хоче лиш багату
за невістку мати.

Чи ж я тобі не казала,
тільки пригадай:
"Як тобі я для забави -
іншої шукай!
Я придане не дістану,
я дівчина вбога,
на багату задивляйся,
там тобі дорога!"

Ти схопив мене на руки,
мов дитя носив,
у городці мій барвінок
і траву змісив.
Цілував мене ти цупко
і сказав: "Голубко,
хай я, мов собака, згину,
як тебе покину!"

Боронилась, обходила,

як лише могла,
та були солодкі в тебе
гадячі слова.
А обійми і цілунки
розум колотили,
відірватися від тебе
я не мала сили.

І одного дня підвечір
ти прийшов ізнов,
і дурив мене словами,
присягав любов,
і божився, що без мене
не потрапиш жити
і що будеш на цім світі
лиш мене любити.

Шелестів вечірній вітрик
в шовкову траву,
взяв від мене ти дарунок -
хусточку нову.
А коли зайшов за хмару
місяць серед ночі,
у болото покотився
мій вінок дівочий.

13

¹²
Полонини у тумані
і не видно гори,
вкрили мряки олов'яні
і гаї і бори.

І мені чоло тривога
борозною оре,
тисне серденько убоге
і журба і горе.

Дощ-сльота ще все триває,
мов немає літа,
сумно грає-виграває
із ґрун¹³я трембіта.

Вже дитя під серцем б'ється
чую, відчуваю,
у сльозах моїх, здається,
я його скупаю.

Виглядати із віконця
нецікаво-нудно,
як немає світла-сонця,
то у горах сумно.

Бо ті спогади болючі
убивають душу,
породжу десь серед глуці
і уб'ю, задушу.

Хмара хмару покриває,
небо хмурно плаче,
соловейко не співає,
тільки ворон криче.

Або піду понад річку
і до плеса вкину
та повішусь на смерічку
і сама загину;

Або загребу у полі
у траві зеленій
та повисну на тополі
і буде по мені!

Хтось зірвав червону рожу
із-за мого плота
і пахучу квітку гожу
вкинув до болота.

Ой, навіщо пишна квітка
пелюстки пустила
і нащо його до себе
цвітом приманила?!

Ох, була б ти, квітко, краще
і не розцвітала,
то була б ти у калюжі
так не пропадала!

Пелюстки твої розкішні
роси напували,
а тепер їх злії люди
чобітьми стоптали...

Саме так і я загину,
як зів'яла рожа...
Ой, ти квітко, ти сирітко,
доля нам ворожа!

Блукаю сумно по горбочку,
у голові важкі думки,
ось і колодка у садочку,
так часто тут сиділи ми.

Ось тут, де жито розрослося,
щовечора на мене ждав
і гладив він моє волосся,
за руку ніжно потискав.

Стоїть і скеля, як стояла,
й водички чисте джерело,
де лиш ходили, задивлялись...
Так весело тоді було!

А зараз душу обгортає
журба і жаль увесь цей час,
та серце ще його кохає,
вогонь любови не погас.

В одній хвилині проклинаю,
а в другій ще його люблю,
неначе з ним я тут гуляю,
неначе з ним отут стою.

А вже наступної хвилини
мій стогін вибухне з грудей,
упаду, кинусь на дернину,
ридаю і смішу людей...

Чого зводив мене з дороги?!
Навіщо ти мене дурив?!
Звів з розуму мене убогу,
націлувався і... лишив!

16

Надійшла велика повінь,
надійшла вода,
скочила в глибоке плесо
дівка молода.

"Хай одержить з мого тіла
риба свою часть,
хай йому ніхто про мене
вістки не подасть."

Та плвли туди дараби,¹⁴
вскочив дарабаш,¹⁵
врятував він Василю
і несе якраз...

"О, чому мені втопитись,
о, чому не дав?!
Чом' мене, мене нещасну
з плеса витягав?!"

І доніс її до хати,
положив на піч...
У гарячці їй матуся
снилась цілу ніч.

Кличе донечку до себе
на той другий світ,
гладить їй сумне обличчя,
затирає піт...

Та гарячка проминула,
мов поганий сон,
але радість не заблісне
до малих вікон.

17

Ох, я знала, знала,
а тепер і бачу,
над колискою дитятка
я не раз заплачу.

В пеленки біленькі
сина повиваю,
ніжну пісню колискову
у сльозах співаю.

Вже не раз на шийку
руку положила,
дуже мало бракувало,
щоб не задавила.

Сором, глузування
він також зазнає,
"Чом' нема у мене батька?" -
він мене питає.

Буде він по світі
з плямою ходити...
Чи не краще б у кориті,
в купелі втопити?

Але те зробити
в мене сил немає,
препогану думку мозку
серце відганяє.

Краще у зідханні
я колишу сина,
люлі-люлі, мій маленький,
радосте єдина!

18

Моя дитино, синку мій,
яка ж я нещаслива,
навіщо привела на світ,
нащо тебе зродила?

Дівочий, гарний свій вінок
змінити на хустину,
в сльозах скупала я тебе,
повила у ряднину.

З тобою де-не-де прийду,
чи звечора, чи зрання,
то чую насмішки самі,
негідне глузування.

Дивитись соромно на світ,
знайомі допікають,
померти голодом хіба ж,
бо з праці виганяють.

Навіщо, синку мій, тебе
навіщо породила?

Було би краще, щоб я більш
по світі не ходила.

І твого батька прокляла
за цю погану долю,
ніколи щастя щоб не мав
та щоб не мав спокою!

За вірну, віддану любов
і за моє терпіння
нехай його гризе-пече
нечистеє сумління!

Нехай лягає і встає
щоднини лиш зі злістю,
нехай червоні когуги
запіють на обійстю!

А на маєтки як піде
хай з місця він не рушить,
нехай з'їдять його вовки,
або ведмідь задушить!

Сокира хай його зітне,
коса нехай прошиє,
нехай йому серед двора
голодний пес зависє!

19

Плаче бідна Василина
і колише сина,
а в старої Ковалихи
у четвер гостина.

Вже вінки дружки і свахи
виплели з барвінку
і на шлюбний стяг ладнають
вишиту ширінку.¹⁶

Напекли і наварили,
є що їсти, пити,
одягають Ковалівну
в шовк та оксамити.

І ведуть її до церкви,
а музики грають,
Василина край колиски
із душі ридає.

І якраз їх піп у церкві
розпочав вінчати,
як прибігла Василина,
почала кричати.

Всі неначе остовпіли
в дивну цю хвилину,
перед ноги молодому
кинула дитину.

Що лише на собі мала -
шарпала,¹⁷ зривала,
під іконами крутилась,
дику танцювала.

З бронзи світич із престола
миттю ухватила
та невірному відразу
голову розбила...

І до реготу сміялась
на ціле весілля...
Довело її терпіння
аж до божевілья.

1923/1944/1970

ОЛЕНА ВЕРХОВИНКА

Легенда про zaloження рідного села

I

Хто гуляє і співає, вівці завертає?
Хто ягнята і бичата в полі доглядає?
Чий то ніжний голосочок, наче той дзвіночок?
Хто стоїть над плесом річки, чий то стан смерічки?

О, чиї ж то рученята, чорні оченята?
На устах їй цвіт малини, щічки як калина.
Де ж пісень тих позичає, звідки їх збирає?

Чи їх з яблоні натрусить, проспівати мусить,
Чи їх вітер їй навіє, а вона розсіє?
Чи із річки їх наносить й далі розголосить?

Що то, що то за дівчина, що за щебетушка? –
То Олена Верховинка, молода пастушка,
то лісів і гір дитина, слава, дар оселі,
вівці...ґрунь...ліси...маржина¹⁸ і пісні веселі.
Ось її душа і серце, глибини ядерце,
хоч і босо та безжурно і ніколи хмурно!
Зрання у росі як ходить, до коліна бродить,
диких квітів назриває, у вінок сплітає.
Як утішено в віночку сяде на горбочку,
То потічок повним хором залунає звором;
Ясень і калина близька клоняться до низька,
буйний вітер свище знову у траву шовкову,
далі кучері толочить, дощиком помочить,
і цілує, і лоскоче у рожеві лиця,
а вона співати хоче запашним ялицям.

Отака ж бо то дівчина, гарна, наче чічка,
голосочок як дзвіночок, стан немов смерічка.
В кожушині, киптарині¹⁹ без хустини, боса,
очі чорні, брови чорні, ще й темноволоса.

Чи зимою чи то в літі хто з нею спізнався,
то нема того на світі, щоб не закохався!
Сили спротиву не стане, як на тебе гляне!
Отака ж бо то дівчина, ротик як малина,
а таких дівок породить тільки Верховина.
А коли ще й відізветься – сонечком сміється.

Ходить-бродить по долині та понад доріжку,
поранила на тернині Верховинка ніжку.
І надходять лісоруби, з них один zostався,
вибрати тернину грубу з ніжки обібрався.
І говорить, розважає, витягнув тернинку
і до чину намовляє пишну Верховинку:

"О, покинь життя скотарки, о, покинь бичата,
принесу тобі з ярмарку жовті постолята.
Сам намочу і пошию, сам обую ніжку,
сам розстелю, сам накрию наше шлюбне ліжко..."
- Щоб покинула-забула гори ці...? Зимівку...?
Щоб ніколи не почула із ґруня сопілку?
Щоб трембіта не заграла з полонини в літі,
щоб та пісня не лунала...? Ні, ніколи в світі!
Ні, ніколи не покину гори, полонину,
ні бичат я не покину, я либонь скотарка!
В полонині я не знаю, що турбота, сварка.

- Зрання грає тут сопілка, дрозд і перепілка,
і потік дзюрчить охоче, вітрик зашепоче.
Тут я вільна, мов той вітер, що колише дуба,
він приносить звук трембіти, слухати 'го²⁰любо.

"О, прегарна ти пастушко, нерозумна душко,
Кожне літо ходиш боса у холодних росах.
Ти скотарити гадаєш в горах і довіку?
І ні раз не забажаєш свого чоловіка,
ні хатини, ні родини?... О, покинь, благаю,
я з душі тебе кохаю і тебе бажаю."

І якраз зозуля в лісі закувала "ку-ку",
як Оленка рубачеві подавала руку:
- В серці іншого я ношу, а тебе запрошу
На Русалля²¹ із неділі бути на весіллі.

Наче та стріла із лука, вискочив з-під бука,
тягне дівчину до себе, тягне на цілунок.
"Ти вже іншого забудеш, а мою будеш!"
- Де ж мене волочиш рінню?... Ой, не так, легіню!²²
Не піду за лісоруба, в тебе вдача груба! -

Хоч у нього дужа сила - вхопилась рятунку:
як у палець укусила, вже не до цілунок!
Зупинився серед дерня лиш очима коле...
Поскакала, наче серна, сміючися в поле.

- - - - -

Сміх бере розумну дівку, сміх, як те ядереце
легіневі-рубачеві поранила серце.
Лісоруб лише блукає, ходить, не рубає,
бо кохання річ велика - наробило лиха.

III

Заспівала на орісі пташка-щебетушка,
з вівчарем гуляла в лісі молода пастушка.
Сипле він байки, мов з міха, весело, любовно,
ув очах йому утіха, а любови – повно!

Пісня зрання по ґруневі пролунає звучно,
а Оленці й легіневі в двійці вже не скучно.
Затанцює під сопілку своєму вівчареві,
він цілує красну дівку в устонька рожеві.

І гарненько, попід руки, сходять удолину,
де ростуть ялиці, буки, де цвіте калина;
де потік хрустально чистий водоприском грає,
там, де сонце променисте тіні посилає.

Зразу полетіла з вітром їх розмова щира,
засвистало щось повітрям, блиснула сокира
і затяла до ялиці, впала їм під ноги.
Лісоруб неначе з криці, був серед дороги.

"Ти відбив мою дівчину!... Або враз покинеш,
або ти на цій долині з рук моїх загинеш!"
Почалась кривава бійка і кінця не має,
зразу прискочила дівка, в'ється, розганяє.

Та й її ударив паллю він із-за колоди...
"Мусимо рішити справу тут, без перешкоди!"
Не далася відігнати. До міцної палі
довелося прив'язати... Потім бились далі.

У лужку трава звалена, б'ються до загину,
зве людей, кричить Олена з палі, із-за тину.
Не приходить порятунк, дармо голосила,
вівчаря рубач молотить, бо ведмежа сила!

Наче мертвий її хлопець, закривавив ниву,
на плече взяв переможець, кинув у жаливу.
До Олени повернувся і руки діткнувся.
– Геть від мене, ти рубачу, хай тебе не бачу! –

Впав рубач до ніг дівчини: "Вислухай, Олено,
з першої тебе хвилини полюбив шалено.
В мене вдома повні стоги сіна, оборogi,
у хлівах корови, коні, поле на загоні.

"Бсе віддам тобі, що маю, і візьму за жінку,
і забуду, і прощаю зрадну поведінку...
Тільки те, на що дивилась, мусиш забувати,
що сьогодні пригодилося світ не сміє знати!"

– Божевільний ти, чи п'яний?! Відійди ж, гадюко!
Геть від мене, ти поганий, підлий ти звірюко!
Вбив кого я так любила і його цінила.
Я без нього пропадаю, жити не гадаю!

Вбив ти хлопця люто, туго, хлопця як косицю,²³
заслужив собі, злодюго, більше як темницю!²⁴
Ой, не буду я мовчати, розповісти мушу,
ти убійнику проклятий, вигнав з хлопця душу!

"Ні, не скажеш ти нікому, ліс цей не покинеш,
але тут, на місці цьому, і сама ти згинеш!
Заніміють над цим звором устонька дівочі
і прилетить чорний ворон, видовбає очі..."

І замовчала дівчина, в думці щось кувала,
покрутила лиш плечима, більше не ридала.
Удає, що їй не журно, плакала задурно.
Удає, що думка люба мати лісоруба.
Обіцяє забувати, лиш його кохати,
а при тому помсти думка зве до порахунку.

IV

Відв'язав її від палі і відходять далі,
посідали на травичку, в холод під яличку.
Заманила на спочинок. За його учинок
дурня ніби вихваляє, силу подивляє.

Ув обіймах співанками присипляла ніжно,
гунєю його й руками криє, бо вже пізно,
сонечко зайшло за гори, вже не має силу...
Як уснув, устала скоро, віднайшла сокиру,
в голову йому затила зі всієї сили.

І бігла несамовито, де лежав убитий,
та до себе пригортає і над ним ридає:
- О, мій світку безталанний, ох, я нещаслива,
що тобі, о, мій коханий, смерть запричинила!
Ту свою красу і вроду кинула б у воду,
і була б я не зазнала цю страшну пригоду!

Плаче біля нього в полі, проклинає долю,
ув уста його цілує... Зразу - дихать чує...
Нахилилась до водички, кропить йому личка,
відчиняє хлопець очі, наче серед ночі.

- Ти живеш, мій любку милий, світку мій єдиний!
Збожеволію від щастя, що й сказати не дасться! -
Хустиноньку розриває, рани завиває,
до колиби²⁵ поспішає, коника сідлає.

І сідає у сіделце, кінь аж вітром лине
рятувати любка-серце дівка бабу кличе.
Прибігає баба з нєю, вдіта²⁶ у кирею,
і розумна баба зразу намастила маззю,
принесла з билин і вару, - "Пий, юначе, чару!"

Всю добу лежав легіник у мізерній клуні,
доглядали го на зміну у тепленькій гуні.

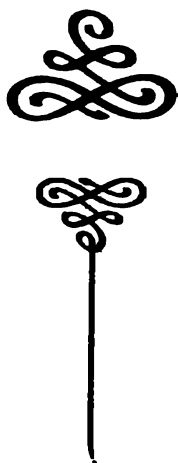
Потім кляте місце бою, де були роздори,
кинули й горі Рікою²⁷ подались у гори.

Там, де Кам'янку²⁸ високу мряки оточили,
де з сріблястого потоку б'є вода щосили;
там, де Мирша²⁹ вже ізрання розмовляє з Куком,
там, де Блиск своє вітання шле у бурі букам;
де високих гір титани ген до неба пнуться,
де над пралісом тумани на вітру несуться;
де калини і малини, гори і долини
ягідками омаїли, - там вони осіли.

Збудували хлів, хатину, мають і маржину,
і щасливі, і веселі у своїй оселі.
Там, де в Кичері³⁰ зеленій розрослися квіти,
він воларить³¹, а Олені виростають діти.
Діти, мов на долах дуби, сильні підростали,
як волів пригнали люди - волярами стали.

З Кам'янки, та із Торшолі³² вітер віє досить,
повно зелені у полі, що й дощу не просить.
А бабусенька старенька внучата гойдає,
про Оленку Верховинку їм оповідає.

1923/1952/1972

ВАСИЛИНА

Князівна Гуцулії

I

Гуцуліє, наша мати, нене моя рідна,
ти і гарна, і багата, а при тому бідна.
Може і тому ти завжди бідна і нещасна,
що така добром багата, що така прекрасна.

Влітку, взимку, восени й весняною порою,
ти чудова, ти єдина, повна красою!
На твої ліси, на пашу та на срібні води
ласі так сусіди, як і хижакі-народи.

По просторих полонинах вітер віє вільно,
то й за Волю ввесь народ наш все стояв суцільно.
Ой, про це багато б говорила річка Тиса³³..
Оповіді я тут, що сталося за князя Бориса.

II

Ой, нема таких на світі, щоб вони не чули
за Гуцульщину прекрасну, за її гуцулів:
Не багатством славна, але знає світ усюди,
що її народ – це справді волелюбні люди.

Вільні, як орли гірськії, як свободний вітер,
закарбоване це в світі до бронзових літер.
Чули, знать, і за той замок біля річки Тиси,
і за побут того краю, за князя Бориса.

В князя доня Васирина, гарна як косиця,
коси довгі, очі сині і рожеві лиця.
І в сідлі сидить, як хлопець, у руці шабляка,
вміє добре гарцювати і стріляти з лука.

І княжата і царенки в багатьох країнах
сватати ладяться³⁴ гарну дівку Васирина.
Та вона сміється... Заміж вийти не гадає,
може згодом, як котрогось справді покохає.

III

В Візантії, із палацу князя Царгороду
лицар Дормидон зібрався, рушив у дорогу.

Взяв дружинників на конях і набрав дарунків
і поїхали в Карпати сватати гуцулку.

Їдуть день і їдуть тиждень, роси, ріки бродять,
вже пройшли болгарські доли, у волоські входять.³⁵
Заночують по стодолах, або де попало,
часом і під голим небом, стріхи як не стало.

Та в Молдавії татари на їздців напали,
в сутичках дружинників шаблями порубали.
Деяких з сідел стягали арканом в погоні
і взяли їх у неволю і забрали коні,

їхню зброю і сидельця, їх стремена срібні,
бо татари – горлорізи, дикі і негідні.
І загарбали дарунки, все забрали зразу:
шовк, бархати і намисто, перли і алмази.

Дормидон, лиш він єдиний, з гурту врятувався,
на коні баскому швидко в гори він подався.
В горах Трансильванії він відпочинув трохи,
там були привітні люди: вівчарі-волохи.³⁶

У волохів він навчився в горах вівці пасти,
у колибі ночувати, і вогню розкласти,
і вночі ведмедя, вовка головнями гнати,
і сопілку змайструвати і на ній заграти.

Раз туманної погоди доглядав він стрижи,³⁷
а його коня з поляни відвели опришки,
просто вкрали... Продадуть на торзі удолині,
бо, "навіщо вівчареві кінь у полонині?"

Як тепер він повернеться в Царгород додому?
Як тепер до Василю в стані отакому?
Вже й коня не має... Зброї теж не мав при собі,
шабля в нього поламалась на татарським лобі...

Дормидон, на щастя, мав дукати у кишені,
і купив від молдавана гостру топірчину,
топорище довге, наче палка підпиратись;
а на ньому візерунки,³⁸ варто подивляти.

Мав кинджал і топірець... ну, ще й сопілку має,
він на диво слухачів на ній чудово грає.
Воза повного – без коней – витягне з калюжі,
мускули у нього сильні, руки в нього дужі.

IV

Дормидон одної днини глянув у простори
і прощався – залишав семигородські гори.
Рушив горами в дорогу, в напрям Верховини,
хоч побачити бажав князівну Василю.

Він ведмедя не боїться, бо ведмідь – добряга,
як його не зачіпає інша та наснага;
вовк улітку самотою–одином блукає,
здаєка минає людину і не нападає.

Хто ж такого силака та смів би зачіпати?
Та ще в нього й топірець і гострений ножака...
Замінив він і одєжу панську за звичайну,
має черес парубоцький і крисаню файну³⁹

В пралісі він натрудився – це вже днина шоста –
і прибув у Гуцулію, як людина проста.
Але в нього ні дарунків, ні коня, ні зброї!
Це ж князівна!... Не йому вже дівчини такої!

Та побачити він мусить гарну Василину,
про її красу співає ціла Верховина.
Приглядався... Мав ще все дукати у кишені,
докупив ще і киптарик і штани дублені⁴⁰

Як гуцул він виглядає: докупив тобівку,⁴¹
а за чересом широким має ще й сопілку.
Прислухається до мови... Пастухом назвався,
на роботу до отари в князя він найнявся.

V

У Бориса на салаші⁴² парубок виборний,
це новий пастух у князя, дужий і моторний.
Дормидоном він зоветься, гарний і плечистий,
полюбив він річку Тису, любить край гористий.

Вістрям топірця свого трапить у смереку,
а метати⁴³ – вдаль і вгору – мече ним далеко!
Як зрее собака – легінь біля нього близько,
хай попробує ведмідь убити в нього стрижку!

А вночі він головнями вдало–влучно кине,
і кожух у хижака горить та й звір загине...
Дормидон пасе по ґрунях, по долинах вівці,
і прекрасно, і чудово грає на сопілці.

На сопілці так заграти тут ніхто не вміє,
бо з подвійної сопілки мелодію сіє.
Подивляють вівчарі мелодію й сопілку,
"Мабуть він закоханий тут у якусь дівку..."

VI

Хто конем щоднини їздить в ґруні й понад Тису?
Мабуть то шляхетний отрок⁴⁴ з дружини Бориса.

При сідлі і гостра шабля, перська, ловка, крива,
це з Руси... ще з київської, предки залишили.

Але дивний то юнак, що у сідлі гуляє,
бо своє волосся чорне в шапочку ховає.
Не юнак то, але дівка. Їздить жваво й гладко,
у штани оділа ноги, наче отрок батька.

Чобітки й сідло новенькі, а стремена срібні,
їздить завжди самотою, слуги непотрібні.
Та й нема чого й боятись, – в полі, в лісі люди,
хлібороби, пастухи, ловці і дроворуби.

Прогулянки ці любила гарна Василина
і вже від якогось часу їздила щоднини.
В далі дивні звуки чути. Чи то вітер свище?
Ні, не вітер, а сопілка... Під'їзджає ближче.

Бачить, що пастух на ґруні вівці завертає,
на сопілці дворурковій так чудово грає,
що не всилі від мелодій відірватись дівка,
бо її і слух і серце милує сопілка.

В замку батька часто грали греки і гуцули,
але отаких мелодій ще вона не чула.
Слухала і дивувалась: "Музика не наша..."
Ждала довго, бо коневі смакувала паша.

VII

Днини другої ізнову їде до отари
і підходить на поляні ген, аж до кошари.
Пастухи ізнов на пашу випускали вівці
і защебетав ізнову грек на тій сопілці.

Та загавкали собаки, на їздця напали,
Дормидон побіг і крикнув, щоби не гарчали.
Ув одній руці сопілка, в другій топірчина;
пси послухали і зникли... Сміялась Василина,

бо як кінь смикнув, то з неї впала шапка в роси,
зсунулися удолину гарні, довгі коси.
Дормидон підбіг, підняв з роси й подав шапчину,
крадькома він оглядав красуню Верховини.

– "Це ж вона!... Ой, Господи, яка вона прекрасна!
Усміхнулась і ті очі – це дві зірки ясні,
і блакитні, й тасмичі, наче синє море...
Хто ж усі ці перешкоди тут тепер поборе,

щоб її здобути?!... Годі! Серце в мені плаче,
я за неї згоден був би й на життя собаче!"
Крадьки глипнула й вона на хлопця молодого,
каже: "Дякую!" й дарує гривня золотого.

- А як будеш так, як нині, грати на сопілці, знов від мене ти дістанеш золоті червінці... -
"Що за дівка! Це ж красуня, личка наче чічка, стан дівочий, мов струнка Гуцульщини смерічка,

а при тому у сідлі сидить, немов дружинник, проти неї почуваюсь, мов який провинник.
Як я міг отак негідно в боротьбі спуститись?!
Чом з татарами не вмів я до загину битись?!

І чому я не поляг, як друзі в тому полі?!
І навіщо жити, як немає в мене долі?!
Радше був би я не вздрів і' тут посеред ґруня,
бо тепер стискає серце, що така красуня!

Буду в наймах у Бориса, буду вівці пасти,
то хоч усмішку і погляд мушу в неї викрасти!
Дівчина прекрасна, ще і поведінка чемна,
а її розмову, голос слухати приємно."

VIII

Довго думав византієць, вівці завертає,
важко щось йому на серці, бо сумної грає.
Василина теж з думками поле покидала,
бо такого юнака ще зроду не видала.

Легінь файний, як косиця, вуси парубчини,
на киптарику обшивка цінна кожушини,
фарбовії візерунки, плетені ремінці,
був би до вподоби голий легінь кожній жінці.

Перевишений сіряк на парубоцькім стані,
гачі⁴⁵ в нього задублені, капчурі⁴⁶ вовняні,
білі, ще й вишивані, і жовті постолята,
а характером - здається - пристрасний, завзятий!

Василина із думками поверталась стиха,
"Що то за чабан такий? Він гарний, ще й музика.
Він гуцул, але сопілка і пісні, що грає -
це не наші!... І чому то святкове вдягає?...

"Ох, коли б був лицар, або отрок у дружині,
я взяла б його до замку, був би мій ще нині...
Пастуха кохати? Годі! Сором причепитись,
я ж дочка племінного начальника - Бориса!"

IX

Так хотіла позабути, думи відвертає
та не всилі відігнати, дармо⁴⁷ відганяє.

Ще і в сні він їй са'являвся, правий на сопілці,
і мелодії бриніли в молодій голівці.

Аж дві доби помучилась дівчина з думками,
а на третій таки день поїхала груньками.
Біля Тиси на поляні пас музикастрижки,
Василина при зотарі остала в своїм близько.

Він до неї клонився, пошадював дівку,
вибрав із-за череса цифровану сопілку
і зачав чудове грати, та лище сумної.
- Сумно ти, мов чарюг, граєш, грай і веселої! -

Біля неї грав такої, як вона бажала,
сам собі він грав такі, що сльози викликали.
І коли вона назапруняла мушкету чула,
а чому так і сумні встала дівчина збагнула.

Щораз рідше виїжджала дівка на гулянку,
приїжджали різні гості і свати до замку.
Та вона від них тікала, Батько звик казати:
"Як собі постелиш, доню, так і будеш спати."

В Гуцулії протікає бистра річка Тиса,
а над нею пишний замок славного Бориса.
В брамах, вежах є сторожа, воїни-гуцули
міст рухомий іспустили, бо в трубу задули.

Увіходить Василина, у руках вуздечка,
і проводить вороного замком недалечко.
Воїн прибігає зразу і коня відводить,
та вона ще все в думках, там на поляні бродить...

Знов заграла трубу на тім рухомім мості,
що приходять до Бориса три князі у гості.
Це один маляр, на ньому дротяна сорочка,
другий чех, від пива в нього пузо, як та бочка.

Третій лях, поляк, високий, теж товстун гонорний.
Чех малого росту... Угрин худорлявий, чорний...
Князь Борис гостей вітає, гостить їх багато,
слуги на рожнах печуть на ватрі поросята.

Перед кожним гостем чаша, боклаг і корчага,
бо в гуцулів до гостей пошана і повага.
У Бориса повні столи, вина й мед-горілка,
крім гостини у Бориса віддання дівка.

У мадяра особливо до вина завзяття,
а поляк сказав відкрито: "Вибирайте зятя."
Князя ці слова збудили, наче із просоння -
"Зятя маю вибрати не я, але доня.

"З діда-прадіда такий гуцули звичай мають:
Не батьки, а діти в нас про це самі рішають...
Чуєш, доню, Василю, сватачі у хаті!
Це ж князі гоноровиті, славні і багаті.

"Вибирай собі котрогось, це ж твоє завдання,
щоб потому не було на долю нарікання..."
Ні один їй не до пари - всі могли збагнути.
Відчинила те віконце і - сопілку чути...

То вівчар ще і вночі десь від кошари грає
так чудово-сумно, що і сльози викликає.
Порівняла цих п'янюг із чабаном таємним
й їй серце прошептало: "Який він приємний!"

Зачиняє і вікно, сопілку хай не чує,
бо тепер його мелодія їй дратує.
До гостей підходить знову, а вони вже п'яні
і базікають і мелють їй слова кохані.

Ще й багатством вихваляються і б'ються в груди,
хочуть, щоб тепер сказала, що чітко буде.
- Вийду заміж я за того, - каже Василина -
хто топором ту найвищу вежу перекине.

XII

Повставали гості князя вже з самого ранку,
і зібралось товариство за будинком замку,
щоб метати топором. Хто башту перекине,
то за того пана вийде заміж Василина.

Перший взяв топір маляр, десь біля сорок років,
топором він кинув тільки щось на двадцять кроків.
Він пошкрябався за вуха, Василині смішно,
чех скидає жупанину, - у жупані тісно,

і як кине топором! Таки не перекинув,
сміх сердечний охопив красуню Василину.
Поплював поляк ручище, надто розмахався,
і не перекинув вежі, хоч і як змагався.

Дівчина була так рада й тішилася дуже,
що позбулась сватаців тих, до яких байдужа.
Та ось раптом у повітрі зразу забриніло
і високо понад башту гучно щось летіло.

І упало на подвір'я у калюжу-воду,
на топорі свіжий напис: "Лицар Царгороду".

Всі побігли подивляти, йде і Василина,
пригадала, що десь бачила цю топірчину.

Довго думала-гадала, хто то може бути,
а сопілку вівчареву зовсім близько чути.
З того Василина з батьком добре насміялись,
сватачі пішли сердито і не попрощались.

XIII

Другий день красуня знову їде на поляну,
в неї усміх на устах і настрій непоганий.
Слухає із насолодою грання сопілки
і підходить зовсім близько до отари дівка.

Вже й собаки не гарчали, звикли вже до неї,
до дзвінкого голосочку й до її киреї.
- Де твій топірець, юначе, що його не видно? -
"За ведмедем кинув і згубив", - сказав він стидно.

- Ха-ха-ха, бреши здоров! - сказала Василина, -
але що й казати, ти легінь дужий! Молодчина!
Я такого силача не бачила ще зроду,
ще й письменний... Набрехав, що лицар з Царгороду.

- Може тільки й того, що заграєш на сопілці...
Що ти за один, що взявся в батька пасти вівці? -
Хоче він сказати щось, як хлопець паленіє,
але зразу на тривогу з замку затрубили.

XIV

Поскакала дівка, бо вже брами замикали,
батько ждав її, сказав, що в Галичі татари.
- Розвідку вже й ми зловили, бо й сюди ладяться,
в поле не виходь, за тебе в замку всі бояться. -

Вістуні про рух татарський надто добре знають,
князь узявся готувати оборону краю.
Укріпили замок, мури, підсилили брами,
щоб їх косоокі не розбили таранами.

Сторожать гуцули замок. Битись - це уміння,
списи, казани з окропом, метавки⁴⁸, каміння,
при боках мечі, шаблі, сокири, буздигани,
а в очах завзятість, волелюбність і відвага.

Сповідчає села князь про навал косооких,
хай населення тікає у ліси глибокі,
а худобу хай жене в далекі полонини...
За сопілкарем жаліла найбільш Василина.

XV

Князь з своєю кіннотою рушає до бою
боронити Рідний Край, зустрінутись з ордою.
Дормидон прибіг до князя і почав благати:
"Дайте і мені коня! Я вмію воювати!"

У сідло сідає, списом він гарцює вміло.
"Аж тепер з татарами я буду битись сміло!"
Князь призначає його вожакою негайно,
щоб навчив і піхотинців битись одностайно.

- - - - -

Вже на рідних перевалах і їздці й піхота,
з ворогами битись - є відвага і охота.
Княже військо знало битись, різати, колоти,
але ворогів, як маку, їх не побороти!

Відступає князь Борис, а зворини,⁴⁹ потоки
засікає й брилами завалює всі боки.
Та що з того, це лиш здержати, як мога, довше,
щоби ворог все добро тут не загарбав зовсім.

Люди затривожені, ще й діти невеселі,
йшли у праліс, закладали там нові оселі.
Військо стало відступало і дійшло до замку,
будувало попід замок частокіл, паланки.

XVI

І дійшли песиголовці⁵⁰, вість страшна несеться,
головний удар із ними, певно, тут зведеться.
І на диво, посланець проходить через браму:
- Князю славний, я тобі несу уклін від хана.

- Подивляє наш пресвітлий хан твоє уміння,
ти нас здержав місяці колодами, камінням.
Та розмову маю я на делікатну тему:
Дай свою дочку-красуню до його гарему,

- а ти будеш князювати у своїх границях,
тільки золото і срібло видай із скарбниці... -
Знає князь Борис таку татарську обіцянку,
повели б і доню і його й залогу замку.

Хан, татари - це неволя, грабежі, убивства,
вже на Русі зруйнували майже всі князівства...
Випробовує посла він: - "Що за те від хана?" -
- За дочку тобі від хана слава і пошана.

- Як даси, то всі ви вільні з першого моменту. -
-"А як ні?" -

- То замок ваш рознесемо дощенту,

спалимо його вогнем нехай іде із димом,
бо ж це ти розсердив хана нерозумним чином.

- І сплюндруємо всі села у твоїй країні,
перевернемо в рабів всю челядь Гуцулії,
а тебе в ясир⁵¹ми поведемо на аркані... -
Скрикнув князь: -Іди з очей мені! Ви пси погані! -

XVII

Розпочався бій завзятий, дві доби триває,
Дормидон двадцятого вже списом пробиває.
Продирає перевага татарви паланку,
відступають оборонці до самого замку.

Стріли з луків, метавки із замка шелестіли,
а жінки носили брили і окропу гріли.
Лізе татарва, бійці драбини відпирають,
зі всіх боків свого замку напад відбивають.

Й Василина посилає влучно стріли з лука,
у руках, після потреби, лук, або шабляка.
Лізуть вороги на мури, одинцем і вкупі,
а під мурами вдолині копи - труп на трупі.

На нещастя, князь Борис поранений стрілою,
і при Дормидонові він радиться з дочкою:
- Доню, ми не вдержимось, хіба ж лише до ранку,
з Дормидоном ви рятуйтеся тунелем із замку.

- Доведу я до кінця цю битву героїчно
і помру... В піснях народу будем жити вічно,
а ви жийте... Сядьте в човен і на Тису-воду!
Дормидон, це справжній лицар, князь із Царгороду.

- - - - -

Василина врятувалася, князь живим лишився,
довго ще у рідних горах з ворогами бився.
А татари пощезали, як вода в пустині,
Гуцулія процвітає і живе й донині.

1923/1967-68

ГУЦУЛКА

I

Вівчар молоденький
Сумує ізрання,
в молодій його голівці,
ой, не вівці,
а кохання.

Батага він просить
і каже старому,
"Ой, пусти, пусти мене
додому."

Батаг йому каже:
"Кохання - дрібниці,
націлуйся, налюбуйся,
але зранку мусиш бути
на Близниці⁵²."

Та гуцул не хоче,
не буде вертатись,
кохання дівоче
годі літом на трембіту
проміняти.

Його вже не бачить
в це літо Близниця,
вже за чересом сопілка,
за крисанею
косиця.

"Покину трембіту,
візьму я сокиру,
не боюся ані Тиси,
ані виру."

Бо збити я вмію
в дарабу колоди,
з опачиною⁵³ гайда
на бистрі води!

Дівчині-голубці
за щирі цілунки
принесу із Хусту
подарунки."

Отак гуцул думав,
вдолину подався,

не подав нікому руку,
не прощався.

Лишав полонину
і голос співучий,
гомонів, лунав горою
повною красою
про дівчину.

Бренить його пісня,
бо голос він має,
до дівчини,
до рибчини
поспішає.

II

Не піду я, мамо, в поле,
кошениця⁵⁴ ноги коле.
Не піду трави нажати,
ні на Тису білля прати;
не піду я ід маржині⁵⁵,
не піду нікуди нині,
буду хату прибирати,
крізь віконце виглядати.

Мамо, мамо, що з тобою?
Не бери мене з собою!
Ой, не хочеться в роботу,
хмари ондечки на слоту...
А піду я у садочок,
назбираю я квіточок,
украшати, прибирати,
свого милого вітати.

Повертає з полонини
і посидить з-дві години,
може здержиться до ночі,
в нього дуже гарні очі,
і уста солодкі в нього,
поцілує... й тільки всього!...
В ліс іди сама по дрова!
Ну, іди вже, йди, здорова!

"Доню люба, стережись,
в гарні очі не дивись!
Буде лихо з цілування,
бо вівчар і дарабаш -
страх погані на кохання,
на любов,
на біду тебе привести
він готов..."

* *

*

Дівка хату прибирала,
свого хлопця виглядала,
вийшла з хати погуляти,
на дорозі зустрічати.
А на небі ні хмарини,
тільки вітер з полонини.
У ліску ізза кривулі,
закували дві зозулі.
Пташки любо щебетали,
тепле літо вихваляли.

"Соловейку, хочу знати,
чи ти будеш нам співати?
Ти, зозуленько сивенька,
чи мені ти скажеш "ку-ку",
як пройду з своїм миленьким
цим лісочком по-під руку?..."
Із-за звора, із-за зруба
гомоніла пісня люба,
дівчина така щаслива,
на хвилинку зупинилась
і у дзеркальце дивилась,
"А хіба ж я не вродлива?"

І почулась його пісня,
для Марійки добре звісна.
- Гей, вітай-вітай, мій милий,
мій ти любку, мій єдиний! -
-"Гей, здорова будь, дівчино!
Просто втік я з полонини,
я трембіту покидаю,
бо цілунків я бажаю.
Вимагали обіцянку,
щоб вернувся до світанку,
але як тебе лишити?
Без цілунків годі жити!"-

Розмовляли, посідали,
у цілунках щебетали.
Він їй до себе горне,
гладить їй волосся чорне
і до серця пригортає,
поцілунків ще бажає.
Пісня солов'їв гуділа,
срібна Тиса гомоніла.

Заходило сонце ясне
за узгір'я це прекрасне,
як дівчина червоніло.
як калина румяніло,
за Близницю западало,
їм обличчя цілувало.

Їх любов така солодка,
влітку нічка прекоротка.
Із-над Шешула-Надії⁵⁶
місяць блідо світло сіє,

в Тисі вже давно скупався,
через небо покачався.

Мати ждала та й забула,
ніч настала – та й заснула.
Кури вже давно запіли,
а вони ще там сиділи.
Щоб матусю не будити,
не блукати, не ходити,
погодились на дорозі
ночувать на оборозі.

- - - - -

Надійшла одна субота,
довга-довга та сумна...
Вже скінчилася робота,
а його нема й нема!

Дармо ждала-виглядала,
та нема дарабаша!
Ой, болить гуцулку серце,
ой, болить її душа.

З листям вітер не шепоче,
не щебечуть солов'ї,
гуцул дівчину не хоче,
вже не любить він її.

III

В гуцульських горах гомонів
уже з світанку дивний спів:
дзвінки, сокири і пісні, –
гуцульські ранки голосні.
Чудовий день, прегарний день,
усюди повно тут пісень.
Удар сапін,⁷ удар сокир...
"Готов?" – Готов! – "Пускай на вир!"
Дараба врешті на воді,
дарабаші –
гуцули дужі, молоді.

Пустили став⁵⁸ і хвилі б'ють,
шумлять, гудуть,
пливуть дараби, ой, пливуть,
"У добру путь!"

При опачині молодець,
його розчісує вітрець,
жене дарабу він жене,
село він зразу промине.

А край села біля куца
гуцулка жде дарабаша

і вже побачила його,
пливе у радості душа.

— Добридень, хлопче молодий,
мій любку файний, дорогий!
Коли повернеш у Кваси,⁵⁹
мені дарунки принеси...
Сорочку вишию тобі,
а може й дві, а може й дві...
Іди, іди у добру путь,
на мене, любий, не забудь!...
Іди здоров, іди здоров!...
Чому в суботу не прийшов?
Куди ходив і де ти був?
Чогось за мене ти забув!—

З очей дараба попливла,
за нею друга надійшла,
четверта... п'ята, в одну мить,
а хвилі б'ють, гуде, скрипить...

— — — — —

Грошей як гуцул заробив,
дарунків повно накупив,
та за Марійку він забув,
до неї більш не повернув,
а через поле, через ліс
дарунки іншій він поніс...

IV

Я така нещасна,
тяжко-важко жити,
довелось завчасно
плакати, тужити.
Я його кохала,
від душі любила,
горе я зазнала,
долю я втопила.

Мати, рідна мати,
правду ти казала,
правду, що не варто
легіня любити,

а його кохати
серденьком бажала,
жартам парубоцьким
далась одурити.

Ох, мати, мати,
тяжко забувати
хлопця молодого,
ще й дарабаша!
Ох, мати, мати,
ох, коли б ти знала,
як страждає серце,
як болить душа!

V

До баби-ворожки дівчина ходила:
— Бабусенько-душко, так серце болить,
продай мені чари, бабусенько мила,
без любого хлопця не можу я жити!

- Коли не поверне - себе я задую,
себе самодругу уб'ю, задавлю...

- Бабусю, голубко, рятуй мою душу,
гарячим коханням його я люблю... -

"Ще сумувати нема тут чого,
я чарами, зіллям приверну його.

"Я так поворожу, що буде любити,
над бистрою Тису до тебе ходити.

"Він швидко до тебе поверне ізнов,
вогнем запалає велика любов..."

- - - - -

До баби-ворожки ходила вона
та все ж привернути його не змогла...

VI

Пускали дараби, бо став надійшов,
гуцулка стояла,
когось проклинала,
за втрачене щастя, за щирю любов.

Тримала повиту маленьку дитину,
маленького сина гуцульських ґрунів,
- Бодай би твій батько у Тисі загинув,
на встид і на сором мене він привів!

- Вже я ні дівчина, ані молодиця,
з ганьби мене мати із хати прогнала,
бодай його в зрубі здавила ялиця,
бодай його в лісі сокира зрубала! -

Пускали дараби - велика вода,
а покритка бідна з своєю журбою -
з малим гуцулятком - стоїть над водою,
така вона гарна, така молода!

Пускали дараби, бо гать надійшла
і покритка бідна над Тисою плаче,
а гуцул невірний дарабу жене,
її не здоровить, немов і не бачить,
заледве чекає, коли промине.

Ридас гуцулка і серденько в'яне,
а він із дараби туди і не гляне...

І вдарили сльози в обличчя прегоже,
він серце їй наче ножом розколов,
- Спали тебе сонце, побий тебе, Боже,
за щире кохання, за вірну любов!

Їй серденько нис з великого болю.
- Ох, сину мій, сину, єдина дитино,
тебе я зродила в нещасну годину,
нема в тебе батька, нема в тебе долі,
прощай же навіки, дитятко моє... -

VII

До себе сина пригорнула,
в останнє щоб поцілувати.
Воно збудилось, усміхнулось...
І пожаліла рідна мати,
їй сльози потекли із віч.
- Убить його? - Ганебна річ!

- Коли себе я загублю,
зате, що палко я люблю -
моя це тільки справа...
Його втопити? - Ні, не маю права!

- Убити цей мого кохання цвіт,
втопити рідную дитину?!
Хіба ж бо то її провиня,
що народилася на світ?!...

- Мій сину, ну, іще засмійся,
не вб'юся ані я, не бійся,
бо як лишити сиротину?... -

І обняла свого синка,
зірвала з себе киптарину,
зняла і хустку з голови,
та ще вночі покинула Кваси
і подалась через ліси
з Квасів у дальшу Верховину.

VIII

Шукала праці у людей,
на труд готова в спеку-слоту,
та покритці ніхто не дав роботу,
із хати виганяли вже з дверей.

Хоч посміхи були їдкі, мов оси,
тверда вона, наругам не далась,
в одєжу парубоцьку одяглась,
причепурилась і постригла коси.

І стала легінем, міцним як дуб,
ніхто не думав, що вона дівчина,
на рамені сапіна і сокира,
працює наче справжній лісоруб.

В сім'ї одної хлопець підростав,
щотижня з лісу приходила мати,
погратися із ним та доглядати,
її він рідним батьком називав.

В Квасах одначе вже її не стало,
шукали в плесі трупа – не знайшли.
Батьки над Тисою поплакали й пішли,
дарабаша сумління роз'їдало.

Дівки помстились за гуцулку,
не захотіли більш дарабаша.
Прибитий він, пригноблена душа,
не мав він супокою, ні притулку.

Отак сидів він часто на зарінку,
дараби більше Тисою не гнав,
подався, нидів, вічно сумував,
оплакував і сина і Марійку.

Та ось одного дня сидів ізнов
з печалю і жалем у серці своєму.
Скінчився зруб,⁶⁰ з лісів ідуть додому
і лісоруб до нього підійшов.

Веде хлоп'я за рученя
і сам не знаючи, чому,
і до дарабаша підходить.
Він на дитину очі зводить,
неначе з ока випало йому...

* *
 *

Який кінець? От, догадайся
читачу мій... Скажу тобі:
туди тепер не озирайся,
нехай цілуються собі,
коли знайшли утрачене те щастя.

Кваси, 1933/1954

СИВА ТИСО...

(Присвячую поляглим січовикам)

I

Ох, тюрмо, моя в'язнице клята,
щоб без нас ти в землю цю пропала!
Радше хай би голова відтята,
перед тим ще, ніж сюди попала...
Другий поверх... камера шістнадцять...
Тижнями висліджувань чекаю,
в інших камерах людей по двадцять,
я на самоті в ній пропадаю.

Всюди бруд - на мені, піді мною,
в тому бруді воші і блощиці,
галапаси лазять чередою,
наче ті годовані ягниці.
А діра - віконце - скоро в стелі,⁶¹
тільки із стола туди добитись,
крадькома, бо дні тут невеселі...
Та в віконце мушу подивитись!

Ох, віконце, золоте віконце!...
Видно дах сусідський, стріхи криси...
Не загляне ані трішки сонце,
тільки справа видно окрай Тиси.
Сива Тисо, сиві в тебе хвилі,
я в думках лечу, до тебе рвуся,
ох, які ж мені ті хвилі милі!
Сива Тисо, сива ти бабуса!...

- - - - -

З далі видно полонину лису
і сади цвітучі на горбку,
ох, хотів би описати Тису,
нашу любу, дорогу ріку!
Описати дійсність, не химеру,
з самого початку до кінця...
Дайте, люди, кусничок паперу,
дайте, люди клаптик олівця!

Сива Тисо, ти багато знаєш
про минуле, про мій Рідний Край,
ох, чому мовчиш, чого ховаєш?
Прошу я тебе: Оповідай,
розкажи, навколішках благаю!
А не скажеш - я тоді озвуся,

оповім я все, що пригадаю,
сива Тисо, сива ти бабусю!

II

Князь Лаборець як з Арпадом бився,
то дістав смертельну рану він,
і в Свіржаві, в плесі утопився,
як летіли угри навздогін...
І Панонії⁶² врожайні доли
арпадівський гній заніс, залив.
Ой, завзяті в Арпада монголи,
кожен тільки різав і палив.

Князя Льва Даниловича⁶³ вої
перейшли із Галича Карпати
і здобули перевагу в бої,
бо прийшли, щоб рідних визволяти...
Сива Тисо, ти їх привітала,
і Дністрові стала за матусю,
в горах радісно ти заспівала,
сива Тисо, сива ти бабусю!

Льва Даниловича бистрі коні
напились із сивої води,
та й пішли за уграми в погоні,
потоптали їхні ряди.
І здобули перемогу, славу,
й доня обняла свою матусю,
ми злилися ув одну державу,
сива Тисо, сива ти бабусю!

Теж і Корятовича ти знала,
що з Полтави люд переселив.
Тридцять тисяч їх ти привітала,
князь це плем'я дуже підкріпив.
Сива Тисо, наша рідна річка,
українська ти ріка, клянуся!
Ти зродилась, де росте смерічка,
сива Тисо, сива ти бабусю!

Грушево ти добре пізнавала,
кріпака там молотили буком,
все ж про нього рознеслася слава,
першу книгу випустив він друком...
Знала і Раковція⁶⁴ бригаду –
героїчний український люд,
бився він за землю й волю радо,
та зазнав ще гірших панських пут.

Бачила ти, ой, чимало горя!
Бачила і злочини і кари;
в тебе, Тисо, теж погана доля,
бо й тебе скалічили мадяри:
Голова і серце – в рідних горах,

але ноги – зрізала пустиня,
ти в калюжі у чужих просторах,
Тисо-річко, ти моя єдина!

Та й велике свято ти зазнала,
як єднався відламок з ядром,
як своє весілля лаштувала
і вінчалась з подругом, Дніпром.
І ніхто вас більше не розлучить,
вже ніхто-ніхто, на те клянуся!
Хай стріляють, вішають і мучать,
сива Тисо, сива ти бабусю!

III

Ти здригнулась, мов осики листя,
як узрили очі рідний цвіт,
колихались прапори барвисті,
а під ними – український світ.
Сонця золотого нам забагло,
сонця, волі, щастя для народу,
ой, не думали ми, що так нагло
наплив крові все змете у воду.

Ці події і тебе ворують,
твій народ в нещасті, у біді,
нас стріляють, вішають і мучать
і живими топлять у воді...
Ой, сумний був Березень, трагічний;
але я спокійно в даль дивлюся,
одиниця вмере, народ – вік-вічний,
сива Тисо, сива ти бабусю!

Тільки жаль бере, в душі страждаю
і обличчя заливає гнів,
серце рветься, як собі згадаю
чорний день... погибель юнаків...
За гостину це!... А потім Гітлер
Гортієві дав нас у дарунок!...
На гиляках нас гойдає вітер,
що-не днина – злочин і грабунок...

І для чехів це лиха година:
В Празі Гітлер... без війни, з гонором...
З генералів не знайшлась людина
вистрілити кулю... Просто сором!
А тим часом наші юнаки
зброєю вітали цю ватагу!
Ох, ці хлопці з крові козаки!
Сива Тисо, бачиш цю відвагу?!

Верховино, ти моя кохана,
хоч тепер ти гинеш серед мук,
хлібом-сіллю не вітала пана,
але зброю вхопила до рук!
Окупанте, ну, іди хвалися,
що тебе тут мій народ вітав,
що ми добровільно піддалися!..
Мій народ лиш зуби затискав.

- - - - -

Ворог сильний, лінія довжезна,
кручі і поля й чагарники,
армія у нього величезна -
міномети, танки, літаки.
Сильний ворог вирушив в атаку,
через Тису, через наш кордон,
падало з них у криваву млаку,
бо знайшли багато перепон.

Сива Тисо, Тисо наша рідна!
Хоч на успіх не було надій,
Батьківщина, щоб була свободна,
в Севлюші студенти йшли у бій,
учні академій, семінару,
гімназисти, ще й учителі
тут здобули невмирущу славу -
дві доби тримали ворогів!

В Королеві на залізнім мості
з-поза верб та з-поза барикад
кулеметами трошили кості,
гнали по десятий раз назад!
Але ворог все ішов в атаку
і своєї зброї не щадив,
полонених вішав на гиляку
і стріляв і в Тисі їх топив.

Ні мобілізація народу
долі врятувати не змогла,
чобітьми притоптано свободу,
навіть ту, за чехів що була...
Та народ наш про свободу мріє,
прожене баронів і графів,
проти визиску ненависть сіє
та не пожаліє їх голів!

Наш народ, ой, не іде в Каноссу
і поклони він панам не бив,
Верховину, вільну, хоч і босу
ворог тільки силою зломив...
Окупанте, ну, іди хвалися,
що ми добровільно піддалися!

Доля Закарпаття хоч трагічна,
але вірю, що не буде вічна!

- - - - -

Ой, шаліє їх брутальна сила,
і в тюрмах розстрілювали теж...
Через те ти, річко, мовчазлива,
українські трупи ти несеш...
Ми душею в панцирі, в когорті,
вбити можуть та не зломлять нас,
нас не зломить Геяш, ані Горті,
нас не зломить цей жакливий час!

Ще у горах партизанів сила,
все ще б'ється Закарпаття цвіт,
радіо країн їх похвалило,
реагує весь культурний світ!
Окупанте, ну, тепер хвалися!
Світ ти дурини і хвальбами чешеш,
що ми добровільно піддалися,
трупи в Тисі свідчать, що ти брешеш!

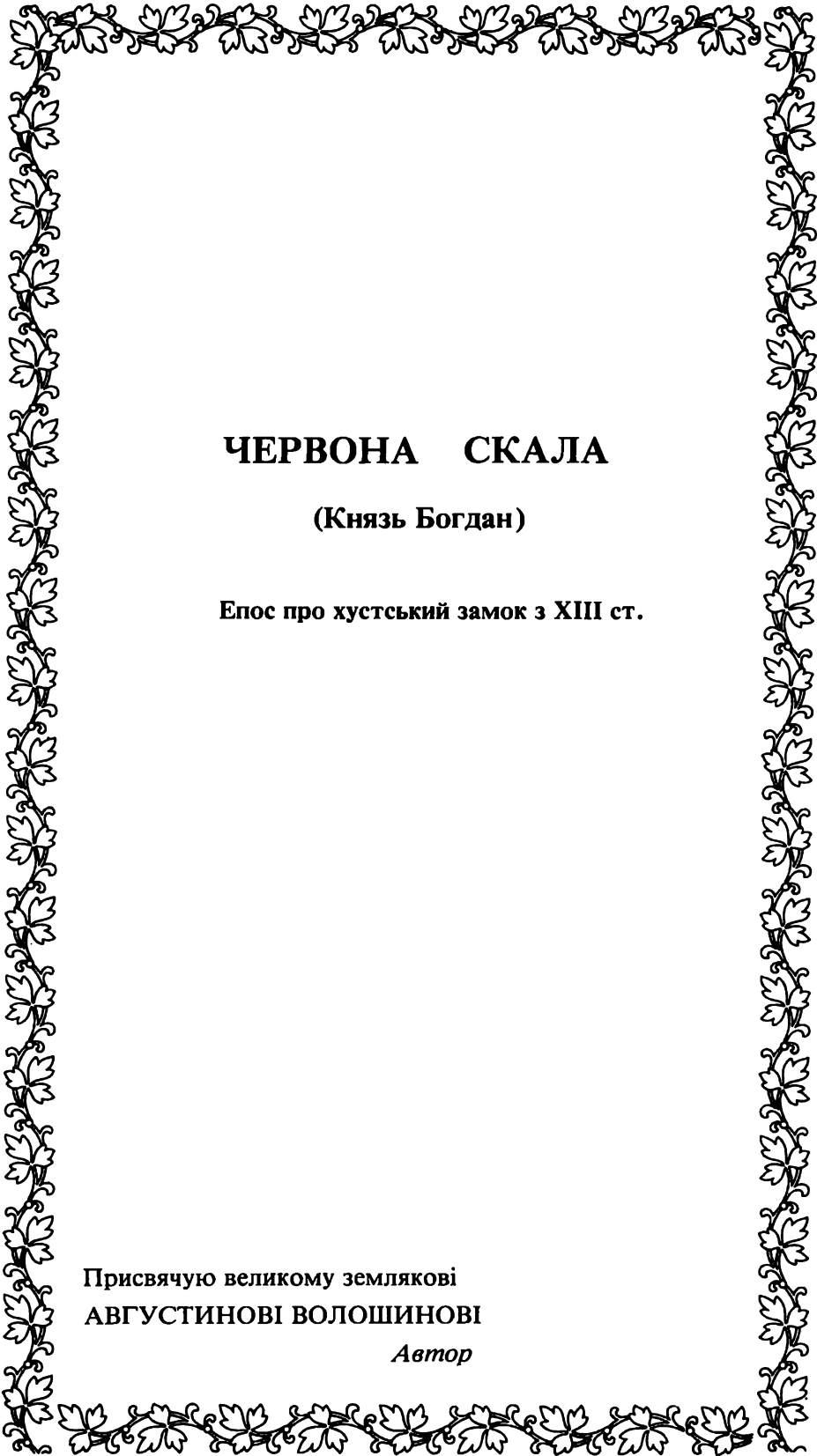
Бо хіба ж не воїни відважні
ці герої, юнаки-борці,
що немов полки колишні, княжі,
політались із усіх кінців,
мов гірські соколи крилаті,
щоб стояти в боротьбі завзятій?!...
Окупанте, ну, іди хвалися,
що ми добровільно піддалися!

Хлопці Галича і Буковини
з юнаками Срібної Землі
притисянські гори і долини
кров'ю росять в весняній імлі.
Окупанте, ну, іди хвалися,
що ми добровільно піддалися!
Ні! Ніколи! Я на те клянуся!
Сива Тисо, сива ти бабусю!

Чуєш, Тисо? Ще гремлять гармати,
в горах не зложили зброї, ні!
Ще так швидко не займе Карпати
Гортія та зграя мадярні!
Наші хлопці б'ються з ворогами,
ось, ворожий бомбовоз гуля'!
Хлопці, жаль мені, що я не з вами -
грати не пускають звідсілля...

Тячів-тюрма, квітень 1939

ЧЕРВОНА СКАЛА

(Князь Богдан)

Епос про хустський замок з XIII ст.

Присвячую великому землякові
АВГУСТИНОВІ ВОЛОШИНОВІ

Автор

Ілюстрації Василя Петрука

ДЕЩО ПРО ХУСТСЬКИЙ ЗАМОК

Хуст, як укріплений населений пункт, існував уже в 10-11 століттях. У 12-му столітті, Хуст, у складі Закарпатської України, був під владою Угорщини. Під час панування мадярського короля Володислава IV (1272-1290) галицький князь Лев I (1264-1300) напав у 1280 році на Угорщину і привернув під свою владу частину території Закарпаття. В той спосіб злучилися вперше закарпатські русини з корінною руською державою від часу Володимира Великого. Ця злука з Галицько-Волинським князівством тривала біля 40 років. В 20-их роках 14-го століття мадярський король Карло Роберт покорив усе Закарпаття, яке з того часу стало частиною мадярського королівства.

Будування хустського замку-фортеці тривало понад 100 років. Закінчили будувати нарешті в 1191 році. Замок служив для захисту Марамороських солекопалень, а також закріплених за ним п'ятьох коронних міст — Хусту, Вишкова, Тячева, Довгополя та Мараморош-Сиготу. Замок був власністю самого короля.

Фортеця стояла на вершку високої стрімкої самотньої гори. Для тих часів це була неприступна кріпость, висока на 150 метрів, неприступна особливо завдяки своїм могутнім оборонним спорудженням. Завдяки стрімкості і висоті гори, рови уважались непотрібними. В підніжжі гори на рівнині розкинулось місто Хуст, населення якого все більше зростало разом із зростанням стратегічної ролі фортеці.

Протягом століть хустська фортеця відбивала напади ворогів. Великий бій оборонці фортеці дали татаро-монгольським ордам хана Батия в 1242 році. Лише після впертих, тривалих битв фортецю вороги здобули і її зруйнували. Після відступу татаро-монголів замок знову відбудували.

У „внутрішньому замку” розміщались житлові та адміністративні приміщення, казарми, порохова вежа, колодязь глибиною 160 метрів. Перед цим „внутрішнім замком” був викопаний глибокий рів завширшки 8,5 метрів. Через рів був перекинутий підйомний міст, який, піднімаючись, закривав собою ворота у „внутрішній замок”. Над воротами і по обидвох боках знаходилися величезні вежі, що охороняли підступи до них.

„Внутрішній замок” міг оборонитися і після взяття ворогом нижньої частини кріпости. Замок мав продовговату форму, витягнуту зі сходу на захід. Неодноразово нападали на хустський замок татари, але безуспішно. Останній татарський напад під проводом кримського хана Гірея був у 1717 році. Татари не відважились напасти на замок. Намагались втекти зі своєю здобичею лівим берегом Тиси назад у Крим, та це їм не вдалося: в марамороських міжгір'ях оборонці країни перегородили їм шлях і розгромлено їх жорстоко. При цьому звільнено близько 6 тисяч полонених.

Дня 3. червня 1766 року над Хустом настала велика буря. Від ударів грому в замку вибухла порохова вежа. Пожар охопив увесь

замок і зруйнував його. Те, чого не вдалося зробити ворогам, доконала природа: зруйнувала неприступну фортецю. Руїни замку стоять і до сьогодні.

(Ці та інші цікаві факти про хустський замок та Закарпаття знаходимо в історичних працях, як: В. Пачовський: Історія Підкарпатської Руси, Ужгород 1920; М. Грушевський: Історія України, Київ-Львів 1912; М. Аркас: Історія України, Київ, 1920; Історія міст і сіл УРСР, Закарпатська Область, АН Київ 1969; П. Сова: Архітектурні пам'ятники Закарпаття, Ужгород 1958).

НАРОДНИЙ ПЕРЕКАЗ ПРО ХУСТСЬКИЙ ЗАМОК

Записав у Хусті від старого селянина і передав мені колега по уряду пан д-р Сократ Іваницький, за що йому складаю щире подяку. Саму фавбу переказу опрацювали й мадяри на свій лад: Horváth Odón: 'A huszti piros domb' — Szilágyi album.

Г-Д.

Колись у хустськiм замку панував наш князь. Надходили песиголовці — татари. І от, збирається князь проти татарів на війну і прашається з молодого жінкою й однорічним синком. І говорить своїй жінці-княгині:

— Коли б я згинув на війні, то за всяку ціну старайся вигодувати сина на славу народу. —

Пішов князь у бій, але татари його розбили і незадовго, руйнуючи країну, зайняли й хустський замок. До княгині дійшли чутки, що князь у боротьбі упав.

Татари відвели людей у неволю разом з княгинею в далеку Татарщину. Там начальник, розділюючи невільників, побачив гарну молоду княгиню, що тримала дитину на руках і примушував її, щоб була його дванадцятьою жінкою.

— Краще помру, ніж маю бути тобі за дванадцятьою жінку! —

— А я тебе на те примушу — сказав він, виймаючи меч зза пояса, — як не будеш моєю жінкою, то я уб'ю твого сина! —

Бідна княгиня пригадала собі слова свого чоловіка, щоб за всяку ціну оборонила сина і нещасна мати була приневолена погодитись і жити при дворі. Сина зараз взяли до військової школи.

Князь, довідавшись, що татари взяли в неволю його дружину і сина, присягнув, що за них помститься і кожного татарина, що попадеться йому в руки, уб'є.

Роки минають, княгиня в неволі, рабинею при дворі. Хлопець підростає. Вже бере участь у походах. Вже самостійно веде татарське військо, ходить у далекі походи і через гори, воюючи, навіть з батьком, не знаючи про те.

І от, повертає він з довшого походу і начальник про все його розпитує, а він оповідає:

— Багато країв я підбив тобі на данину, багато християнської крові я пролив, чимало замків я здобув. Але є там за високими горами прекрасна країна і гарний народ, аж жалко було їх вирізувати. І є там, у Хусті, на високій горі чудовий замок. Тижнями стояв я там під твердинею і не міг його здобути, бо твердиню боронив справжній герой, старий, вусатий дядько князь, що силою більше варта, як сто татарів.

Отак оповідав молодий полководець старому начальникові, а стара рабиня, що подавала страви, прислухалась до розмови. А коли почула, що князь у Хусті живе, дуже втішилась.

Через якийсь час вийшов він у сад, де вона працювала. Підійшла до нього і благала, щоб її вислухав.

— Той край, де ти був — це твій край. В тому замку в Хусті ти народився. А той вусатий дядько, це твій батько, а я твоя мати. —

І оповіла вона йому все своє горе, і він пізнав правду. Тоді вони вирішили тукати додому. І вибрались вони через гори. Шість тижнів ішли стало і прибули вже до річки Тиси. Але старенька мати була дуже змучена і втомлена. І сказала вона синові:

— Ось, дивись, там уже видно замок. Я чую себе слабою і либонь я вже не дійду до замку. А щоб тебе батько впізнав, візьми цю медалю з ланцюжком, що колись я від твого батька дістала, то він тебе впізнає. —

Подала йому медалю і там зараз і померла. Він шаблею викопав могилу і поховав рідну матір, переплив Тису і пустився в напрямі замку.

Але князеві вже голосили, що надходить татарин до замку. Князь скочив на вороного коня і вогнем полетів татаринів назустріч. Не запитавшись ні слова, витягнув шаблю і... бах! Розколов йому голову. Голова молодого татарина похилилась і показала медаль на ланцюжку. І аж тоді побачив старий князь, що він убив рідного сина.

Над річкою, на одному горбочку, справляли похорон молодому князеві з великими почестями. Спустили труну в могилу і заридав нещасний батько. З великого болю, з великого жалю за сином, старий князь, таки там над могилою, пробився на власний меч... Кров витекла і закривавила узбіччя горба — скелю на червоно закрасила. Червоною вона й до сьогодні, тому зветься „Червоною скалою”.

ПРОЛОГ

О, Верховино, ти прегарна,
Моя казкова земле мрій,
Ти все ще темна і бездарна,
Без сяйва сонця, без надій.

Вітай, околице цвітуча,
Мені назавжди дорога,
Вітай, ти річенько співуча,
Де забрила моя нога.

Ізнов я бачу цвіт калини,
Утішений, щасливий я,
Вітайте гори-полонини,
Вітай, колиско ти моя!

Вітайте, гори малинові,
Барвами стелені косиць,
Вітай, ти земле пречудова
смерек і буків і ялиць.

О, Верховино, рідний краю,
Прийми сердешний цей привіт,
Я так тебе люблю, кохаю,
Як ту росу кохає цвіт.

Яка багато ти на скарби!
Яка убога на майні!...
Нема того, хто запитав би:
Чи люд твій ситий або ні?...

Країно поривів пресвітлих,
Пречиста мученице ти,
Для тебе теплих слів привітних
Не можу досить я знайти.

Не всилі допомогти ділами,
Хоч я з душі тебе люблю,
То хоч змалюю я словами,
Колишню славу прославлю.

І свято вірю - відчуваю, -
Що прийдуть світлії часи
І щастям заживеш, мій краю,
Серед чарівної краси.

* * *

Колись у славнім хустським замку
Наш князь, Богдан, запанував,
Трудився він без перестанку
І люд тоді біди не знав.

Було багато хліба, жиру,
Худоби – повнії стайні,
Бо князь був мудрим підчас миру
І був він мудрим у війні.

А мудрости – в старих навчався,
Зносити радість і журбу,
Він зріс при шаблі, гартувався
І готувався в боротьбу.

Старався про багате жниво,
Подбав про хліб під час неврод,
Людей судив він справедливо,
Його обожував народ.

Кохану, рідную країну
Мечем хоробро боронив,
Пожарища – страшну руїну
В садки цвітучі замінив...

І кожний звичай стародавній
Він шанувати наказав...
Таким то був цей князь преславний,
Що в хустським замку панував.

I

Сьогодні гучно бенкетують
У замку на горі,
І мед-вином гостей частують
У княжому дворі.

Ще звечора вони прибули
Із галицьких сторін,
Їх щирістю всі обгорнули,
Їм віддають поклін.

А гості – люди це гонору:
Князі Галичини,
Що їдуть у свати, до двору
Царя Угорщини.

А далі, угрина просили:
Татар побити враз
І проти них військові сили
Зібрати, доки час...

Розмова весело йде, зразу
Забули горе, сум...

Прибув і син із батьком-князем:
Левко, Богданів кум.

Держав під хрест малого сина -
Якраз сьогодні рік -
Така ж бо мила ця дитина,
Малий цей чоловік.

В хресного батька довгі вуси
Малому для забав,
Зловив, посмикав і потрусив,
Пустив і знов хватав...

Хвалять малого і... святкують,
Дакть на стіл вина,
А далі: радять і міркують
Бо, ось, нова війна.

Вони докладно обговорили
Новий військовий план,
Зі сходу пруть ворожі сили:
Міцний татарський хан.

Князі же українські стало
У спорах та сварках,
А тут пожежами палало
По селах і містах...

І князь на князя нападає,
І сила в'яне знов,
Тече, так марно пропадає
Невинна братня кров.

У Русі скрізь сама руїна,
А хан уже іде...
Палить і душить, як лявіна,
У крові скрізь бредє.

II

Вино княгиня наливала,
Наточене з бочок,
В різьблених світичах палало
До двадцяти свічок.

Дівочі руки їх сукали
Для замку на весні,
Про парубків вони співали
Коломийки-пісні...

Князі ведуть переговори
Про діло не одно,
А служба з пивниці-комори
Вносила мед-вино.

Скоріше думку висуває
Вино, а не вода,
А ще коли ним угощає
Княгиня молода!...

Спішив у слові заявити
Наш хустський князь, Богдан,
Що він піде монголів бити
Бо буде тут війна.

Отак вони і розпрощались
Пробувши кілька днів,
Князі у Вишгород⁶⁵ збирались,
Данило⁶⁶ так звелів.

Левко – мадярку заручити,
Царівну молоду,⁶⁷
А батько війська йшов просити,
Розбити всю орду...

До Галича⁶⁸ гінці летіли,
Несли вже справи стан,
І люди в Галичі раділи,
Що в союзі Богдан.

Боярам відповів Данило:
"З угорським королем
Зберемо ми військові сили
І хана ми поб'єм!"

III

В Богдана зброї ще замало.
Він майстрові звелів,
Щоб від сьогодні працювало
Дванадцять ковалів.

У кузні вже гремлять до пізна,
Працюють ковалі,
З твердого, чорного заліза
Кують вони шаблі.

Кують вони з руди твердої,
Кують ще і вночі,
Серед двора вже купи зброї,
Самі шаблі й мечі.

Богдан і город⁶⁹ укріплює,
Вже мур – стіна двійна,
Замкові вежі підсилює,
Бо ось буде війна...

А працю треба доглядати.
Пішов коваль туди,

Пішов Богданові сказати,
Що вже нема руди...

Та ось у шахті сіль копають -
Як то Богдан звелів -
І цілий ряд возів ладнають
Для тридцяти волів.

За сіль вони руди купили,
Працюють ковалі,
Тверде залізо розпалили,
І знов кують шаблі...

IV

Одного дня, ще скоро зранку,
Із-за гірських лісів
У напрямі самого замку
Гонець конем летів.

Летить запилений комонний
Із галицьких сторін,
Хоча і змучений, голодний
Його прешвидкий кінь.

Дорогою питають люди,
Коня він не спинить
І не оглянеться нікуди -
До замку він летить.

Форкоче бистрий кінь горою,
Помучився, зморивсь,
І ось під брамою міцною
Їздець наш опинивсь.

А сильний, дужий сторож брами,
І немалий на ріст,
Крутив, точив він ланцюгами,
Спускав рухомий міст.

І заскрипіла груба брама,
Заржавіла, стара,
Гонець питався за Богданом
І зліз серед двора.

Богдан побачив військового,
Бо вже його чекав:
- А що ж ти нам приніс нового,
Що так ти поспішав?

- "Татари йдуть!" - гукнув той зразу,
Зняв шапку і вклонивсь
Та до зворушеного князя
Він кроком наблизивсь.

- "Татари йдуть!" - сказав ізнову
Оті страшні слова,
І князь побачив, що і в нього
Завита голова.

- "Прибули хмарою страшною
І Галич заняли,
Кого не вирізали в бою -
З собою повели.

- "В кайдани хочуть їх закути
Відводять християн,
Бо цілий світ рішив здобути
Страшний татарський хан.

- "А мурза горами завзято
Пробитись так і взявсь,
Кінноти, війська там багато,
Я ледве перекравсь!

- "А князь Данило ще в гостинах
Десть по Угорщині,
Не знає він, яка руїна
Тепер в Галичині..."

V

- До зброї, гей! - давав накази
Хоробрий князь Богдан,
І з клинка шаблю зняв одразу
Та одягав жупан.

- У кого лиш здорові руки
До зброї же ставай!
Інакше жах, страждання, муки
Зазнає Рідний Край!

- Тривога! Ворог на границі!
До зброї всіх зову!
У кого ржа поїла крицю,
Дістане він нову...

Гаряче, ясне сонце пражить,
А в замку все гуде,
Отой таскає, той вантажить,
А той коня веде.

Одні під харч вози ладнають,
Ці зброю роздають,
Сідла ладять і прибирають,
Готуються у путь.

Отут ще коні на припоні,
Бо гострять ще мечі,

А другі ідуть у погоні,
Вже й довбня на плечі...

Шаблі... мечі... комонні скоки...
Дзвенить і брязкотить,
Пісні і гуки на всі боки,
Аж замок гомонить.

І загуло у срібні дзвони,
Нехай народа цвіт
Іде у ріднії загони,
Щоб стерегти воріт.

Нема такого чоловіка,
Щоб дома залишавсь,
Як не дідусь або каліка,
За шаблю, меч хапавсь.

А похід скорий і виразний,
Ідуть-ідуть ізнов;
І кожний смілий та відважний,
Хоч і на смерть готов.

VI

- Прощай, прощай, голубонько моя,
Мені тебе вже довго не видати,
Іду наш Рідний Край обороняти,
Йому життя готов віддати я.

- Прощай, дружино, золотко моє,
Думками буду я завжди з тобою
І дожидай мене з тяжкого бою
І доглядай же ти дитя своє.

- Слова мої ти добре пам'ятай:
Коли б з війни - недайбог - не вернувся,
Синка ти захищай і ним піклуйся,
Потрібуватиме його наш край.

- На славу, жінко, виховай його,
На переможця, дужого, міцного,
Щоб син, Іван, не боячись нікого,
Був оборонцем народу свого.

- А як положу голову свою,
Нехай тоді при шаблі він зростає
І в люди вийшовши, не забуває
Криваво мститися за смерть мою...

* * *

Княже прощання.

Княгиня з дитятком стоїть біля ґанку,
В очах їй і сльози і сум і журба,
З князем на прощанні, що їде із замку,
Бо жде його в полі тяжка боротьба.

Заплакала з болю княгиня премила,
В очах появилися сльози пречисті,
Уста шепотіли слова урочисті,
А серце жіноче - тривога давила.

І стала питати: - "Коли вас чекати?
Коли твоє військо поверне ізнов?" -
- Тоді я поверну, як волю приверну,
Коли ти почуєш, що я поборов.

- Як нам буде мурза⁷⁰ давити горлянку,
Як через границю проб'ються татари,
Тоді доведеться вернутись до замку
І тільки в твердині чекати удари. -

І поцілувавши дружину і сина,
Синонок повернувся до любої мами.
Свого чоловіка сердешна дружина
Веде-проводжає до самої брами.

- "Прощай, ясний пане, мій любий Богдане,
Щастя тобі, Боже, рятуй, помагай!..."
- Прощай, ти голубко, ти жіночко-любко,
Не плач, не журися... здорова бувай!... -

Іще здоровив він незначну залогу,
Приділену в замку - до пів-курія, -
Кількома словами молився він Богу,
Востанне прощався і сів на коня.

І витягнув шаблю, конем він летів
В чоло свого війська, щоб провід узяти,
І славне військо на Бескиди вів,
Свій люд боронити, свій Край рятувати...

VII

І гудіння і скрипіння,
Скрізь лунає, здовж гуде -
То ж бо славне княже військо
Скорим походом іде.

У Богдана шабля знана:
Повно золота на ній,
Славний лицар у шоломі
І в сорочці дротяній.

І на шиях і на шליях
І на ремені-сідлі,

Саме золото і срібло,
Ще й остроги золоті.

А хорунжий – лицар дужий,
Сильний ростом і здоров,
У сідлі сидів так гордо,
Ніс свячену хоругвов.

А за ним полковник Човник,
Широчезний у плечах,
Що і самого ведмедя
Роздавив би він на жах!

Далі фани... барабани,
Відтак ідуть трубачі,
Тягнуть у волячі роги,
Аж гудуть ліси, хаші!

На кінноту, на піхоту
Кине оком князь Богдан:
Чи доволі гостра шабля,
Чи зубатий буздиґан?...

Чи нудьгують, чи сумують
За ріднею, за селом?...
Чи орудує хто списом,
Чи затесаним колом?...

Ось і звори, рідні гори,
Вже не видно рівнину...
Ой, чи здержить князь татарів?...
Ой, чи виграє війну?...

І гудіння і скрипіння,
Скрізь лунає, здовж гуде, –
То ж бо славне княже військо
Скорим походом іде.

VIII

Галичина вогнем кипіла
І кров'ю залилась,
У бурянах і запустила,
Журбою повилась.

І всюди сумно, невесело,
Пропало все в огні,
А де цвіли недавно села –
Чорнілись головні.

Татари лютії гатили
Дніпро й Дністер людьми,
Що всіх людей тут боронили
Кривавими грудьми...

Орда здобула шлях Європи,
Немов стріла летить,
І здовж падають народи снопом,
Бо все живе здавить.

На гори пре, щоб їх здобути -
Головна часть орди,
Худоби рев далеко чути
Без паші і води.

Воли, верблюди, вівці, коні,
Немов земля дрижить
І все за пашею в погоні,
Гучить, реве, біжить.

На шатрових возах дітвора,
Жінки і барахло,
Довкола курно, диму гори,
Горить і тут село...

А ось ведуть татари бранців
Недолі час прийшов...
Куди ступили ті поганці -
Сам жах, пожежа... кров!...

ІХ

Розтаборився князь Богдан
На полі, між горами,
Де полонина, як титан
Простерлась берегами.

Дві стежі із ряду їздців
У розвідку направив
І сильні сторожі з кінців
На варту він поставив.

Спочило військо ніч одну,
Що в поході втомилось,
А князь, хоч ляг та не заснув,
Тривожно серце билось.

Зірниця вже давно блищить,
Заснути він не може,
Бо думка з думкою біжить:
Чи він їх переможе?...

На другий день варять обід,
Кітли ще не кипіли,
Коли їзди принесли звіт,
Що кіньми прилетіли.

Важні вісті то були,
Лякливі і тривожні,

Що йдуть татари з-за гори,
Страшні, непереможні.

І вилили з китлів окріп
Та огнища згасили,
Широке поле з боку в бік
Возами городили.

І стали муром у ряди,
Кіннота і піхота,
Як ворог надійде сюди -
Кривава тут робота!

Х

І стрінулись вони з ордою,
З князем хоробрим на чолі,
Махнув Богдан, дав знак рукою
І задзвонили їх шаблі.

І піднеслись довбні і коли,
Трощаться голови, як збан,
Молотить кіл, як ще ніколи,
Товче зубатий буздиґан.

Блищать шаблі, дзвенять шалено,
Татарські голови падають,
Хоч сотні тих голів звалено,
Їх місце тисячі займають.

І ревом загуділа дебра,
Знялась страшна різня,
Трощаться голови і ребра
І топче кінь коня.

Здавалось: скоро перемога,
Підуть татари суньголов...
А тут якась нова облога
Прибула на це поле знов.

Та хоч шаблі сікли, рубали
І товк зубатий буздиґан,
Монголи стало налягали
І зручно кидали аркан.

Свистали стріли косооких,
Татарські списи - то страшні!
Не видно наче піль широких,
А тільки куряву борні.

- - - - -

Ось, кров'ю повен сагайдак,
У крові вороний тупцює

На життя, на смерть...

І божевільний свій гопак
Страшна, зубата смерть танцює.

Богдан воює, як орел,
Герой, хоробрий то вояка!
Хоч добре знає, що тепер
Надія майже вже ніяка!

Він б'ється шаблею, мечем,
Уміє різати, колоти!...
І враз... упав кінь під князем,
Татарів чотирьох супроти!

Одному голову зрубав,
Двох інших він пробив у груди,
Мечем дорогу пробивав
Через борців криваві трупи...

Татарський відділ оточив
І Човника на беріжечку,
Він буйну голову зложив,
За Рідний Край на моріжечку...

Упав хорунжий на загін...
Та рідний прапор, хоч пірвався,
Хай і пошарпаний, а він
В татарські руки не попався!...

Недобитки у всі світи
Із поля бою розбігались,
Полон - неволю обійти -
У пралісах і рятувались.

А всетаки багато з них
Дісталось в тяжку неволю,
А більшість хлопців молодих
Упало на зеленім полі.

І враз... затихло поле - лан,
Сурми на бій не гомоніли,
Покрили трупи весь майдан,
Шаблі вже більше не дзвеніли.

В гіркий і проклятий цей день
Пропала тут ціла кіннота,
Упала, вирізана в пені,
Серед кривавого болота.

Ще зрання полем князь пройшов,
Довкола зеленню стелилось,
А ось воно у спеклу кров,
В болото чорне замінилось.

Тут колесо, там голова
Лежить від тулуба відбита
І лан отой - свята земля,
Сьогодні кровію полита.

Коневі кров з ребра дзюрчить,
Востаннє, білогривий, дише;
І труп на трупі тут лежить,
Їх невмолима смерть колише.

Ще рано зеленівся лан,
По ньому сотні коней пасло,
Як боротьбу програв Богдан,
Немов і сонечко погасло...

- - - - -

І ось серед отого поля,
У той тяжкий, кривавий час,
Рішилася народна доля,
Гірка і жалісна для нас.

XI

Гей, зрадлива наша доле,
Подивися: чорне поле!
Чорні круки прилітають,
Війську очі випивають...

А орда пішла полями
Та широкими шляхами,
Повбивала, попалила,
Зруйнувала, придавила.

Трупи вбитих скрізь лежали,
Їх копитами топтали,
Людські м'язи потовклися
І в болоті розплилися...

Виють там вовки над ними
І приходять до гостини,
Людські кості розтягають
І бенкет собі справляють...

А орда пішла рядами,
Кров лилась її слідами,
Там, де села розцвітались -
Лиш пожарища зістались.

Погоріли мирні села,
Стало сумно, невесело,
Все у полум'ї скипіло
І затихло, заніміло.

Всіх старих, недужих, кволих,
Всіх калік, слабих і хворих,
Ще й малих дітей стинають,
Безпощадно убивають.

Сильних, молодих збирали,
У кайдани закували
І женуть їх, мов отару,
Як той вихор чорну хмару.

Ой, ви хлопці, як косиці,
Ви дівчата й молодиці,
Жде вас горе і недоля,
Або смерть десь серед поля.

Дужі хлопці і дівчата
Сумували, небожата.
Ой, бо ж лихо це погане!
Цвіт народу гине, в'яне...

XII

Всюди тільки сум,
Бо пішла орда в долину
І понищила країну...
Жах, журба і... глум.

Зброю хто зберіг,
Хто лишень підняв удари,
То скаженії татари
Вирізали всіх.

Рідний край пропав!
Села втихли, оніміли,
Головнями зачорніли -
Все вогонь злизав.

Ох, тяжке буття!
Взявши хліба із комори,
Хто лиш міг - тікав у гори,
Рятував життя.

І в підніжжі гір
Жах і горе, лихо всюди!
По лісах блукають люди,
Наче дикий звір.

Рідніі лани,
Хоч кістками погноїлись,
Тільки хлібом не стелились,
Бідніі ж вони!

А серед села,
Мов на пущі, на зарінку...
Ані квітки, ні барвінку
В цвітниках нема...

А садки малі
Заростають бур'янами,

Трупи, стерво, наче плями
По святій землі...

Час весни прийшов,
Не орав ніхто, не сіяв,
Вітер попелом розвіяв,
Щоб затерти кров.

Князь війну програв
І по пралісах тинявся,
Та до замку не вертався -
Мріяв, вижидав.

XIII

Орда до Хусту надійшла,
Під замком опинилась,
Широке поле тут знайшла
І зразу осадилась.

І воріг вдерся у село,
Як мужи гинуть люди,
Немов загибіллю змело,
Лиш кров і кров усюди!

Не встиг втекти народ увесь,
Своє майно сховати,
А ворог, мов скажений пес
Почав бенкетувати.

Зловив кого, то й убивав
І взявся до рабунку,
Хто не сховався, то шукав
У церкві порятунку.

Народ замкнувся і... тремтів:
Татари їх відкрили,
Надбігли з ревом дикунів
і церкву підпалили.

Довкола вже ряд хат кипить,
Палає смолоскипом,
З людьми, з худобою горить
Овес, пшениця, жито...

І неодні тоді уста
Прокльони голосили,
Кривава ніч страшна, пуста,
Дими людей душили.

Взялись два юнії брати,
Озброєні в сокири,
Татарів більше десяти
Тієї ночі вбили.

На другий день - за їхню смерть -
Вогонь палав усюди,
І по шанцях⁷¹ набито вщерть
Лежали вбиті люди.

І сонце кров'ю заплило
У цей проклятий ранок,
Поздовж тривогою гуло,
Що йде черга й на замок.

XIV

І напад почався, замкнулися брами,
Рухомих мостище ланцом⁷²затягли,
Татари спадали із лазив без тям,
Це першу науку їм наші дали.

Із луків пружастих посипались стріли,
Каміння летіло до них з метавок,
Багато татарів навік зацімліло:
Лягли у провалля з драбин і лавок.

Та знов вони лізли драбинами вгору,
Шаблі і каміння чесало їх знов,
Огірчений мурза - це справа гонору -
Пролило без діла татарську кров.

Розлючений мурза - начальник татарів,
Що напад не вдався, вже п'ятий з черги,
Наказ дав на почин гостріших ударів,
Зі всіх сторін замок ніч-день стерегли.

Своїх підганяє під стіни - вмирати...
Лютує-катує, як справжній тиран...
Відтак обручами велів обкувати
Тяжкий, величезний дубовий таран.

Готується мурза: вже дуби стинають,
Мости направляють і ставлять берви,
Під мури замкові драбини таскають.
Танок свій кривавий ізнов почали.

Ще сонце не встало, далеко до світу,
Вже в мур ударили страшним тараном,
А стіни прегрубі, з міцного граніту,
Таран розколовся, не вдався пролом.

На працю татари махнули рукою,
Ой, видно, не дурень то города пан!
Ворота забиті каміння скалою
І їх не розломить дубовий таран.

Не дармо татари татарами звались,
В своєму завзятті прийшов на них дур,

Не довго стояли, не довго вагались,
Приперли драбини і лізли на мур.

І тисячі висли на стінах роями,
Згори полилася кип'яча смола,
Окропом, камінням, довбнями, шаблями
Відбила цей напад залого мала.

Подібні бої ті щодня повторялись,
Під стінами трупи горою лежать,
А хлопці держались і не піддавались,
На мурах ночують, на мурах їдять...

Чотири неділі йшов ворог рядами
І ще не дійшов він до перших воріт...
А наші хоробро косили шаблями
І слава на крилах летіла у світ.

XV

Сьогодні хлопці сумували,
Журба їх жалісно-гірка:
Ізнов одного поховали,
Борця, свого провідника.

Степан Петренко серед бою
Ще рано з ворогами бивсь
І враз... з татарською стрілою
Герой на землю поваливсь.

Влучив його татарин з лука
І потекла шнурком кровця,
Стріла упилаь, мов гадюка,
У саме серденько борця.

Весь час відважно, сміло бився
І місяць голови косив,
Нарешті й сам поляг, звалився
І землю кровю оросив.

Та не лиш він – багато впало,
Багато хлопців полягло,
Із них осталоь дуже мало,
Десяток три із них було...

Старий, сліпий монах співає
В малій каплиці парастас,
Кріпитись духом закликає
У цей страшний, кривавий час...

У замок нужда завітала,
Бо дев'ять тижнів довгий час!
Нема ні борошна, ні сала,
Минеться швидко весь запас.

Нестатки убивають групу,
Бо Голод - то великий пан!
Із їжі денно раз і скупю,
Бо все з собою взяв Богдан.

* * *

Зійшлась залога на наради,
Щоб справу кожен обсудив,
Уважно слухає громада,
Замковий соцький говорив:

- Брати мої! - почав промову -
Не довго вдержимось отут,
Татари не здадуть облогу,
Немов вони з землі ростуть.

- Хоч ми рубасмо шаблями,
А їх все більш і більш іде
Та не сотками - тисячками,
А допомоги в нас ніде!

- Не здержав князь грізну кириню,
Напевно, він і сам поляг,
Татари заберуть твердиню,
Зірвуть з вежі наш рідний стяг.

- Дамо ми радо - з ворогами
В борні - останній крові сок,
Але живе отут між нами
Княгиня та її синок.

- Її потрібно рятувати,
В полон - у ту страшну біду
В ясир не сміємо віддати
Княгиню нашу молоду!

- "Не сміємо!" - лунало в замку,
"Не впустим ворога сюди,
В ясирі згине, неборанька,⁷³
Неначе квітка без води.

- "Така ж бо гарна, молоденька!
Мов цвіт весни - саме життя!
А там зів'янула б, бідненька,
Не лиш вона, але й дитя..."

- Послухайте: у замку цьому
В підвалах я на днях ходив
Та у коритарі⁷⁴ глухому
Підземний вихід я відкрив.

- Тунеля вихід розмуруєм
І скажем замкові: "Прощай!"
Малого князя ми врятуєм,
На нього жде наш бідний край.

- Зросте, покине він забаву
І бавитися мечем,
Припаше шаблю, всім на славу,
Полетить вороним конем.

- За Рідний Край, за рідну волю
Піде відважно в боротьбу
І ворогів поб'є у полю,
Направить програну війну...

XVI

Не видно на мурах нікого з залоги,
Дивується мурза, куди ж ті поділись,
Неначе у скелях вірли розлетілись,
А так він бажає собі перемоги!

Прибули дві стежі з гори: із паланки,
Уважно приймає слова обох стеж,
- "Нема ні одного із воїнів замку,
Неначе пропала сторожа із веж!"

І лаявся мурза, що скрізь було чути,
Дає він наказ свій, останній, зухвальний,
Готується знову на напад рішальний,
Щоб пишну твердиню нарешті здобути.

Під замком напроти, на шпилі одному
Поставили мурзі шатро дороге,
А ще й до вподоби робили старому:
Із самого шовку, велике, нове...

І напад почався. В борню пішов кожний.
Жене мурза військо, на лазивах рушно,
Йому підначальник голосить послушно,
Що замок без війська, що замок порожній.

І зразу на мурах, немов якісь духи,
З'явилися люди немов на сигнал
І сиплють камінням. Татари, як мухи
Спадали в долину, в глибокий провал.

Вже й сам підначальник під стінами згинув.
Розлютився мурза, аж труситься сало,⁷⁵
Шатро на горбочку пожежю палало,
Бо воїн із замку вогонь туди вкинув.

А полум'я зразу й вози обхопило,
Пропали всі скарби, заховані в них,
Татарського люду нова купа гнила,
А замок ізнову замовк і затих.

І знов розплилася на обрію хмара,
Самий тільки вітер із півночі дише,

Та лиш хоругвою гойдає-колише,
Далеко лунає, що слава не впала.

* * *

Не бачать татари на мурах нікого,
Три дні виглядають - душі там нема!
Татари зібрались полудня одного
Здобути твердиню і... знову дарма!

Як тільки під замок всі разом прибули,
Посипалось знову каміння, смола
І знов тут сотками навіки заснули,
Отой від шаблюки, онтой від кола.

І ось цілий тиждень татари чекали,
Пузатий начальник в задумі ходив,
Всі башти і вежі порожні стояли,
Лишень у каплиці хтось стало дзвонив.

Задзвонить ізрання, в полудне і ввечір,
Довкола лісами від давона гуло
І мурза надармо впер очі старечі:
У замок неначе життя не було.

І вирішив мурза скінчити це діло,
Хочби і востаннє погнати туди,
Великої слави його закортіло,
Похвали від хана цілої орди.

Ця думка спокою йому не давала,
Вже мурзі цей замок здоров'я із'їв,
Зібрав таку силу, що перевищала
Замкову залогу чи не в сто разів.

І рушив на мури... О, що за дивниця!
Ніхто не боронить... "Втекли!" - каже він,
Твердиня порожня, лишень у дзвіниці
Монах сліпий стало теленькав у дзвін.

- "А де ж ваше військо і ваша княгиня?
Кому ти тут дзвониш, чого ж тут зіставсь?
Чому опустіла ця пишна твердиня?" -
Сказав грізний мурза, сліпого питавсь.

Прокашлявся темний, почав говорити:
- Мені дали хліба й налили води,
Наказано тричі щодня задзвонити,
Самі же забрались, не знати, куди.

- "А як давно зникли?" - начальник питався.
- Доба уже третя, - сказав їм отець...
Розлютився мурза, за бороду рвавсь
Й монахові зразу зробив він кінець.

Гукав на своїх він: – "На коні сідайте,
Усюди шукайте, княгиню зловіть,
Без неї до замку і не повертайте,
Без неї до мене і не приходіть!"

Однії на конях розбіглися швидше,
А другі твердиню зовсім облягли,
На башту фортеці повісили іншу
На місце старої князів хоругви.

Якось подобрили татари з твердині!...
В лісах та по сховках знаходять людей,
Нікому не шкодять, а лиш про княгиню
Питають постійно жінок і дітей.

– "Хто нам до княгині покаже дорогу,
Тому дамо повен дукатів горнець,
І другим охоче дамо допомогу,
Корови і коні, отари овець."

Та люди не скажуть, мовчать за порогом.
Хоч би хто і бачив, хоч би хто і знав,
Про любу княгиню ніхто, ані словом,
Бо це не хто інший, а ворог питав!

Татари ходили, просили, благали,
Даять вони гроші, м'які калачі,
Та людям неначе язики відтяли,
Ніхто не прозрадив, що де втікачі.

Та був один маляр, що там конюхарив⁷⁶
І всю таємницю розкрив, оповів,
За золото-срібло країну він зрадив
Татар до княгині в дорогу повів...

XVII

Стоїть княгиня в поготові:
Тікати треба в гори,
Не висловить провідникові,
Ні закидів – докорів.

Хіба ж бо сотник тому винен,
Що голод тут панує?
У замку все вмирає, гине,
Бо й пошесть десяткує.

Гадав: як села відшукає,
Людей доставить групи,
Але ніде душі немає,
Лише сморід і трупи...

Гадав: харчі занести можна,
Щоб підкріпити сили,

Але околиця порожня,
Татари все спалили...

Княгиня замок покидає -
Під замком ждали коні -
А стежа вихід доглядає:
Чи ворог не в погоні?...

Лишати все майно, твердиню?...
Аж заболіло серце,
Взяла вона малу дитину
І сіла у сіделце.

Взяла дружинників з собою
І їдуть вони в гори,
Побіля річки голосної,
Понад сріблясті звори.

Довкола полум'я зливалось,
Княгині серце в'яне,
А скрізь у пралісах скривались
Утікачі-селяни.

А вісті - наче чорні хмари -
В дорозі і кружляють:
"В Золотаревому татари
Вже золото копають..."

"Здоровий люд взяли в неволю
І села всі спалили...
Полягло військо серед поля,
В борні й князя убили..."

- Невже Богдан поляг у полі?
Невже ж його немає?...
Хто виведе наш край з недолі,
Хто ж військо позбирає? -

І зажурилася княгиня
За любим чоловіком,
А ще - покинувши твердиню -
Стояла без опіки.

Одежу чорну одягала,
Завилась у жалобу,
Не дармо вірність присягала,
То й вірною до гробу...

Чи де вони зайшли у днину,
Чи де заночували,
Свою улюблену княгиню
Старанно угощали.

Не слід тепер часу втрачати,
Гостина, не гостина,
Що можна, швидко рятувати,
Бо дорога хвилина.

Гінців княгиня розсилає
І кожен хутко гнався,
Хай нарід села покидає,
В лісах щоб він скривався.

- - - - -

Лісами їдуть, п'ятий день,
Полянку обходили,
І стали коні, як той пенъ:
Татари обхопили.

І витягли тоді шаблі
Дружинники хоробрі,
Але слабі ж вони, слабі,
Хоч воїни і добрі!

Ті позбивали їх з сідел
І відібрали коні,
Мішок з грішми татарин дер
І лічить на долоні...

Стоїть княгиня молода
І пригортає сина,
Нема вже золота-майна,
Осталась лиш торбина...

Журба її гнобила знов,
Пропав і край і воля
І ось стоїть вона, немов
Билина серед поля.

Назавжди втратила вона
Твердиню... чоловіка...
А доля буде вже сумна
Хто зна', чи не до віку!

Ведуть невільників, ведуть
Суворії тирані...
Іще й княгиню молоду
Скували у кайдани.

XVIII

І тижнями на схід вели,
І гнали, мов отару,
Страшенні тижні це були:
Терпіння, муки, кара.

Хто лиш хотів, то збиткував.
За найменшу провину
Татарин шаблею зрубав,
Серед дороги кинув.

Ясир - неволя...

І гнали їх в ясир ніч-день,
Гонителі на конях,
Ідуть раби, а пута "дзень" -
Так сумно-сумно дзвонять...

І привели їх у Сарай,⁷⁷
В татарську столицю,
Там правив темник Бурундай,⁷⁸
Сам хитрий, як лисиця.

Стоять невільники в рядах,
Наказу тут чекають,
З гіркими сльозами в очах
Княгиню всі прощають.

- "Прощай, княгине, світку наш,
Прибита й ти журбою!...
Прощай, прощай!... В останній раз
Ми бачимось з тобою.

- "Ми згинемо на чужині,
Сліду із нас не буде..."
- Прощайте! Жалко вас мені,
Прощайте, добрі люди!... -

Дрімав ще косий той Сарай,
Зо сну будився вранці,
Коли надлетів Бурундай
Розділювати бранців.

- "Оті ідуть на кораблі,
Бо всілі веслувати,
У них ще руки молоді
Галери поганяти.

- "Ці жорна гнатимуть конем,
Муки щоб доставали,
Їм очі випалять вогнем,
Щоби не повтікали..."

- "А ті в роботу на село,
Орати та копати,
Щоб хліба, ярини було
Залогу годувати.

- "Хто спробує тікати геть
І працю він покине,
Того засуджу я на смерть
І він на палі згине!..."

Стоїть княгиня молода,
Її журба глибока,
На неї темник поглядав
Жадним, голодним оком.

Мов гожа рожа з під роси,
Така краса, що годі!

І їй подібної краси
Немає більш на сході!

- "А ти нікуди не підеш,
Тобі не працювати!
Мене лише любитимеш,
Веду тебе в палати!..."

- Тобі коханкою?! Не йду!
А з іншими рабами
На працю радо я піду
З моїми земляками.

- "На праці же краса мине,
Скоріше там зів'яне,
Ходи та обійми мене!"
- Будь проклятий, тиране!

- "На порох я тебе зітру,
Звелю тебе убити!..."
- Убий мене, нехай помру,
В ганьбі не хочу жити!

- Благаю, прошу я тебе,
Я маю теж охоту
На працю йти. Пусти й мене
На чорную роботу.

- "Зістанеш тут!"
- Не зістаєсь!
- "А я тебе примушу,
Я сина твого уб'ю,
Проклятеє задушу!"

І вже за пояс посягнув,
За меч кривий хапався,
Мечем-кінджалом він махнув,
Аж сонцем заблищався.

Ридала мати дорога,
Дитину пригортала
І чоловікові слова
Тепер собі згадала.

Ще й двічі сказано було,
Слова й тепер дзвеніли:
"...на славу виховай його,
Щоб вороги тремтіли..."

"...піклуйся ним, бо Рідний Край
Івана потребує..."
А ось проклятий Бурундай
На нього ніж готує...

Нещасна мати і пішла,
І захистила сина,

Себе у жертву принесла,
Щоби жила дитина.

XIX

Князь Богдан не став робити,
По лісах ходив, блукав,
Позбирав свій люд розбитий
Та оселі закладав.

В зворах люди позбирались
На нове пробуття,
Нові села закладались,
Проявляється життя!

Ген у зворі луг-поляна,
Знов повстало там село
І на славу й честь Богдана
Зветься іменем його.

Люди в пралісах широких
Рятувались від біди,
Не чекати косооких,
Не чекати їх сюди!

А тим часом хан татарський
І Угорщину підбив,
Убивав народ малярський
Та в неволю відводив.

- - - - -

Хан Бату⁷⁹ в Європу шляхи пробивав,
Ніхто тут не станув у бій з ворогами,
А тільки хоробрий князь, чех Вячеслав,
Розбив його двічі своїми полками.

Орда покидала понищений край,
Вертався з ордою відважний хан Бату,
Були такі вісті, що вмер Огодай,⁸⁰
Бажав він здобути всю владу ханату.

* * *

І мурза з Хусту відходив,
Зібрав свою залогу,
Твердиню князя підпалив
І рушив у дорогу.

Майно зібрати він успів,
Було що окрадати!
А князь Богдан своїм велів
Достойно їх вітати.

Та ще док мурзу перестав,
На штуку мав він змогу:
Ялиці, буки надрубав
Понад саму дорогу.

І заховав людей в цей кут,
Почав з гори дивитись
І враз побачив, що ідуть,
То треба розплатитись!

XX

Провадить мурза пишне військо,
У лісі ревом загуло
І надійшли до поля близько,
До двадцять тисяч їх було.

Полянка в глибину манила,
На конях ідуть, на малих,
Поздовж шляху велика сила
Татар відважних, бойових.

Спішать, неначе у погоні
Вози, широкі, шатрові,
Великі скарби тягнуть коні,
На них і поводи нові.

Бадьоро йдуть татари тії,
Відразу застелився лан,
По них невільники сумнії,
Багато тисяч християн.

Отарами худоба гналась,
Чимало здобичі було,
Долина ревом відбивалась,
Куди лиш стадо то пройшло.

- - - - -

Богдан стояв і дожидав,
В долину видивлявся,
А далі знак рукою дав,
У лісі рух почався.

І клин сокирою забивсь
І дерево тріщало,
Ввесь ліс надрубаний валивсь,
Із двох боків гучало.

Ліс косооких потрошив,
Звалився понад воду,
Дороги в мить загородив,
Немає більш проходу!

Тоді і князь Богдан з гори
Зійшов з помічниками,
Недобитків і дотовкли
Сокирами, довбнями.

Лиш мурза втік, але Богдан
Убив його в здогоні,
Від перешкод очистив лан,
Забрав вози і коні.

Майно велике він придбав
І золото і зброю,
Худобу селам розділяв,
А коні брав з собою.

А тих невільних християн,
Що не побиті в полі,
Погостив щедро князь Богдан
І всіх пустив на волю.

І зараз там, серед лану
Убитих поховали,
Всю зброю, князеві цінну
До купи поскладали.

Як трупи-кості поховав
І покінчив з ордою,
То Костерікою прозвав
Богдан це поле бою.

Хоробрим хлопцям лаштував
Гостину перемоги,
Дудар під танець вигравав
І підносились ноги.

Пекли печеню на ріжках,
Співали, танцювали,
При медовині, при піснях,
Аж три доби гуляли...

Отак Богдан відсвяткував
Ту славу перемогу,
Майно і військо він зібрав
І рушив у дорогу.

Про жінку в Хусті аж дізнавсь
І заболів душею,
Що вже назавжди попрощавсь
З дружиною своєю;

Що свого сина у житті
Не бачить він ніколи,
Загинуть любі, дорогі,
Замучать їх монголи.

Татар він бити присягнув
Та їх не шкодувати,

Хочби і бранців з них здобув,
Прикаже повбивати.

Чи сам до нього перейде,
Чи займе серед бою,
Заріже, кожного уб'є
І власною рукою.

XXI

Мадярський Вишгород лишав
Преславний князь Данило
І знов він через Хуст вертавсь,
Де мурзі віддзвонило.

Син, Лев, вертався вже давніш,
Щоб Галич рятувати,
Женитись треба та скоріш
Потрібно воювати!

Богдан до Хусту як дійшов
З дружиною⁸¹ своєю,
Твердині більше не знайшов,
Лиш куряву над нею.

Ще в замку тут – не так давно –
Безжурно в двох ходили,
Татари знищили його,
Вкінці ще й підпалили.

Скипів наш замок у вогні,
Ще тільки гряди тліли,
То лиш недогарки самі,
Що вповні не згоріли.

Гора замкова, ох, сумна!
Дими до неї в'їлись,
Твердиня спалена до дна,
Вже здалеку чорнілась.

На зустріч вийшов князь Богдан
Данила привітати
І знов укласти спільний плян
Краї відбудувати.

Гостини жадної нема,
Хоч гостя він шанує,
Надовго вигнана вона:
Загальний сум панує...

І провозає князь Богдан
Данила до границі,
Де кров із десять тисяч ран
Спливала до водиці.

Балакали вони йдучи
І так договорились,
Щоб галицькі утікачі
Назавжди тут лишились.

А з них чимало тут було,
Скриваючись у зворах
І не одно вони село
І заснували в горах.

XXII

- Тяжкий мій вік, нещасна я,
Нещасна доленька моя,
Чого зацвів рожевий цвіт?
Чого зродилась я на світ
В нещасную хвилину?

- За роком рік отак мине,
Журба, нудьга бере мене,
Невільниця, рабиня я,
Нещасна доленька моя,
Нещасная година.

- Гей, буйний вітрику, вітай!
Скажи мені про Рідний Край,
Чи там ще ворог, чи пішов,
Що так пролив невинну кров
І сплюндрував країну?

- Скажи, мій вітрику, скажи
І вістку звідси понеси,
Скажи, що бачив ще живу,
Коли сказати є кому,
Коли ще-хто зістався.

- Скажи, що князь малий - не князь,
Вже Кугайбей, а не Івась...
У день тяжкий, у день один,
Для нас пропав Богданів син,
Моя душа ридала.

- Одного дня няньки звійшли,
Синка малого понесли,
Напросто вирвали із рук,
Зазнала я пекельних мук
Нещасної хвилини.

- А серце матері крихке
І горе вічністю тривке,
Нащо носила я його?
Нащо плекала? О, нащо
В сльозах його купала?

- Його навчила кілька слів,
Сказати "мамо" вже умів
І "батьку" ще і "Рідний Край"...
Коли надходить Бурундай
І тупнув він ногою.

- "Невже на те цей мирний кут,
Щоби виховувати тут
У хаті ворога мені?"...
Його слова були грізні,
Страшні, мов грім із неба.

- І ось на це няньки ввійшли,
Синка із рук мені взяли,
І потім, аж за кілька літ
Побачила його крізь пліт,
З товаришами грався.

- Не помилилась я ніяк:
Під вушком материнський знак
І вічка тії, що й були,
Що незабудькою цвіли,
На мене видивлялись.

- Для мене наче він помер,
У війську вчиться він тепер,
Десятий рік від того дня,
Що Кугайбей йому ім'я,
Татарчуком зробився.

- Сьогодні бачила я знов,
Побіля мене він пройшов,
Не розмовляла з ним, о ні!
Бо заборонено мені
І сторож за плечима.

- Одного разу у саду
Рекла два слова я йому...
І біля мене він стояв,
Але матусю не пізнав,
Хоч я його зродила...

- Гей, буйний вітрику, вітай!
Скажи мені про Рідний Край,
Чи правда, що Богдан помер?...
Чи воріг там іще й тепер?
Чи може сяє воля?...

* * *

Отак вона ридала,
За серце біль хватав,
На Бога нарікала,
Що так її карав.

Чи раз ломала руки
В розпуці тяготи,

Переживала муки,
Страждання самоти.

За замком і тужила,
Що в Хусті на горі,
Чимало сліз пролила
В татарському дворі.

Чи раз вона згадала
Свій люд і Рідний Край,
З душі того бажала,
Щоб згинув Бурундай.

XXIII

І рік отак за роком
Серед нудьги і суму,
Пониження і глуму,
Минав залізним кроком,
Серед журби минав.

З біди, недолі гнулась,
Навчилася терпіти,
Уже й краса минулась,
Немов обпали цвіти
Весною із дерев.

З її краси остались
Лишень самії очі,
Невиннії, діточі,
Хоч у сльозах купались,
Жаркі, немов вогонь.

З'явилися і зморшки, -
Постарілася трошки -
Бо сум, страждання, горе
Уже віддавна оре
Біленькеє чоло.

І стан її безсилий,
Вже й плакати забула,
Й сміятися забула,
Немов їй світ немилий,
Неначе нежива.

Начальник молодими
Жінками оточився,
На неї й не дивився...
Вона тепер у кухні
Служницею була.

У гараздах рабині
Жилося не віднині
І рік минав за роком,

Минав залізним кроком,
Двадцятий із черги.

XXIV

Все військо відпочило,
Порядки заводило,
Лишень один кочує,
Либонь в сідлі й ночує:
Полковник Кугайбей.

Далеко ген загнався,
За славу поривався,
Не здержить міць ніяка,
Завзятий то вояка,
Хоробрий то юнак!

Для хана дань збирає,
Карає одчайдушних,
На місце непослушних
Прихильних наставляє,
Як Бурундай велить.

Краї він підбиває,
Твердині здобуває
Та військом верховодить
І гори переходить,
На злість чужих князів.

Татари в нього карні,
На зброю неубогі,
А коні надто гарні,
Струнки і бистроногі,
Хоч вітра здоганяй!

В просторах, у широких
Кочує до охоти
Цей відділ косооких,
Бо на чолі кінноти
Хоробрий Кугайбей.

А здобичі багато,
З Загір'я вона взята,
Здорові, сильні бранці,
Отарами баранці,
Корови, коні, хліб.

Ще й цінність тут всіляка:
І золото і срібло,
І що лишень потрібно,
Бо з крові вже вояка
Полковник Кугайбей.

Здобувши скарб і славу
Ще досі небувалу,

Привів хоробре військо,
Аж до палати близько,
Й зіскочив із коня.

На нього поглядає,
За успіх вихваляє,
Ще й "сином" називає
Начальний полководець:
Старезний Бурундай.

Вітав його мов сина
В цю радісну хвилину,
Завів його в світлицю
Й про кожну то дрібницю
Гарненко розпитав.

А служба угощала
І страви подавала
Й сама же прислухалась,
Бо Кугайбей цікаво
Про все оповідав:

XXV

- Далеко, батьку, мандрував
З полком преславним заблукав
Ген глибоко, аж по Дунай.
Відтак відвідав інший край,
Про нього зараз розкажу.

- Чимало замків я підбив,
Чимало крови я пролив
І море стогону і сліз...
Багато золота привіз
І здобичі возами.

- Лишив я згодом низину
І військо в гори завернув,
Дорогу пралісом знайшов,
Високі гори перейшов,
Подався у долину.

І я тоді побачив край:
Сам ліс і бір, сам лан і гай,
Він до душі припав мені,
Немов я бачив десь у сні
Подібную країну.

- Немов колись туди ходив,
В співучих потоках бродив,
І по ґрунках в траві гуляв,
Малі метелики зганяв
Підгірськими ланами.

- Сам ліс і бір, сам лан і гай,
Чудово-гарний бо це край!
Мені припав він до душі,
А вітер шепотів мені:
"Займи, здобудь його!"

- Чарівна та земля краси,
Співучі води і ліси,
За бором бір, за лугом - луг,
Воли у лузі тягнуть плуг,
Зросте пшениця, жито.

- Верхами дивне пасмо гір,
Природи величавий твір,
Немов пугар онта гора,
А тая друга, мов стара
Беззуба баба сіла.

- У пралісах життям кипить,
Рече, співає, гомонить,
Неторкнено все з вік-віка,
На лови досить патики,
А в водах повно риби.

- Ліси піснями тут гудуть,
Сріблясто річечки пливуть,
А подамося трохи в діл -
Сам виноград в підніжжі гір,
Життя, краса, багатство!

- Куди ми тільки не зайшли,
Нові будинки і церкви,
Хан Бату села був спалив
І відтоді ізнов ожив
Цей край чудово-дивний.

- Народ країну береже,
Бо надто любить він своє;
Сама країна вже така:
Простори - гори, скрізь свята
Природа, пісня волі...

- Країну волі і краси
Я полюбив на всі часи,
Бо так припала до душі...
А вітрик шепотів мені:
"Займи, здобуть її!"

- І здобувати я пішов,
Та сильний спротив я знайшов,
Твердиню в Хусті облягав,
Неділь чотири там стояв
Даремно, безнадійно.

- І може б я її зайняв,
Якби у ній не панував
Вусатий дядько: князь Богдан,

Старий, кремезний дідуган;
І напад мій не вдався!

- Бусатий дядько, хоч старий,
Зате удар його твердий,
Як наскоком він керував,
То й сам шаблюкою рубав,
Прогнав мене з країни.

- - - - -

І Кугайбей оповідав
Багато щось нового,
Стара служниця із кута
Ловила кожне слово.

А як почула вістку ту
Із уст свого сина,
То зразу випала із рук
Сріберна та судина.

- "Живе народ, живе Богдан,
Стоїть моя твердиня!" -
Рекла, й таки зомліла там
Нещасная рабиня.

XXVI

Одної днини Кугайбей,
Щоб не сидіти дурно,
Залишив він своїх гостей,
В садку гуляв безжурно.

Стара княгиня в цвітнику
Над цвітами сиділа,
Оглянулася і йому
Сказати щось хотіла.

Пройшов він школу не одну,
Зна' етику військову,
З рабинею, хоч і в саду,
Не стане на розмову.

Благає, просить і до ніг
Вона йому припала:
- Мій ясний пане, слово-дві
Послухай! - так сказала.

- "Чого ж приходиш ти сюди,
Що маєш ти зо мною?...
Приходь! Та швидко говори,
Й лиши мене в спокою!"

І на колоду він присів,
Рукою ще махнувши,

І враз... полковник остовпів,
Слова такі почувши.

На кожне слово уважав,
Коли оповідала,
Тут-там і голос задрижав
І по сльозі спадало.

XXVII

- Країна, де ти пробував,
Де ти ходив і воював,
То ж бо твоя країна!
Назавжди рідна, дорога,
Премила, люба і свята,
На світі лиш єдина!

- У ній ти вперше бачив світ,
Твоя колиска і твій рід
В Загір'ї має корінь,
Хоч і війною замело,
Нас до Сараю занесло,
Неначе тріску повинь.

- А край наш - то земля краси,
Співучі води і ліси
І річеньки сріблясті.
Серед розкішних тих лісів
Лунає завжди милий спів,
Мов у найкращій казці.

- Ось, та країна, де ходив
І де ти військом проводив -
То ж бо твоя країна!
Тобі припала до душі,
Не йди і не займай її,
Вона твоя єдина!

(А Кугайбей собі в цей час
Мізкує гадку звільна:
Чи справді пані це якась?
Чи може божевільна?...))

- Бурундаєві ти сказав,
Що вже назавжди покохав
Гірські соснові бори,
І полюбив ти той народ
І шум і згук сріблястих вод
І гори пречудові.

- А гори, Боже, то ж краса!
У них на цвітах і роса
Зміниться у нектари;
Отут біліє ряд беріз,

Там далі - смерековий ліс,
Сама примана, чари.

- Гучний, зо скелі, водопад -
То сто красот і сто принад
Поглянувши з полянки.
Над ним трава - шувар - росте,
Там серна з сернятком пасе
Із вечорів та ранків.

- Бо рідні гори, то ж краса!
На гожі цвіти і роса
Інакше там спадає,
Зріс високо шпильастий ґрунь,
Неначе сторож гір-красунь,
Їх пильно доглядає.

- А синє озеро в ту мить,
Як сяйвом сонця заблестить,
Хіба ж бо не прекрасне?...
Такий то край, що ти знайшов,
До нього вже твоя любов
Ніколи не погасне.

І Кугайбей старої
Словами розпалився,
Йому немов з'явився
Ізнов чудовий край.
На етику він свище,
Присів до неї ближче,
Все слухати готово
І зараз кожне слово
З цікавістю ловив.
Закашлялась старенька,
А він тоді стихенька:
"Ну далі говори!"

- Завжди веселі там пісні,
Але тепер вони сумні,
Оспівують біду;
Пропав від них маленький князь,
Йому було ім'я Івась,
І зник він без сліду.

- У Хусті вперше світ уздрів
Та вдерлась сила ворогів,
І князь малий пропав.
Країну ворог навістив
І все у крові затопив,
Доценту зруйнував.

- Княгиню - матір одвели,
В неволю й сина узяли,
Маленького синка.
Постиг його тяжкий проклін,
Бо рідну неню стратив він,
А неня Іванка.

– У ньому ворог душу вбив,
Щоб він за рідним не тужив,
Не знав, хто він такий.
Його покривдив Бурундай,
Журба покрила Рідний Край,
Що згинув князь малий.

– Немає Іванка ніде
І тиса жалібно гуде,
Що Іванко пропав.
Серед полянки впав орел,
Широкі крила він простер
І з болю він сконав...

– – – – –

Не витримав полковник,
Бо це задало муки,
Зловив її за руки:
– "Скажи, хто ти єси?"

– Та знай, коли ти хочеш знати:
Герой, хоробрий Хусту пан,
Вусатий дядько, князь Богдан,
Твій рідний батько, а я мати.

– "Не правда! Брешеш!" – він сказав,
Потряс старою, проклинав,
І горло їй почав давити,
Немов хотів би задушити.

В його руках вона стогнала:
– Дави, мій синоньку, дави,
Хай від твоєї я руки
Умру, щоб більше не страждала.

Стискав він зуби, проклинав,
І мучився і знов питав:
– "Скажи, хто ти єси?!"
Та правду – не бреш!"

– Мій сину, вже сказала я,
Я мати рідная твоя,
Мені ти рідний син,
На світі лиш один!

– В країні, за гірським порогом
Живе твій батько, князь Богдан,
Клянуся українським Богом:
Його ти рідний син Іван.

Хай і умру я в цю хвилину,
Ти знаєш вже, хто ти такий...
Моє ти щастячко, мій сину,
Єдиний, рідний, дорогий!

– – – – –

І гордий старшина замовк,
Розбито там стояв,
Неначе плечі хтось потовк
І руки поламав.

Душевний спокій він найшов,
За гордий чин забув
І материнську любов
У перший раз почув.

А мати гладила Йванка
Вона гордилась ним
Та пестила свого синка,
Як то колись малим.

- Мій сину, як настане ніч,
Ти спати не лягай,
Далеко від татарських віч
Два коні осідлай.

- Найкращу зброю ти візьми
І наberi харчів,
На бистроногі сядем ми,
Щоб утекти вночі.

- Мій орле сизий, не забудь:
Ти коні нагодуй,
І все потрібне в нашу путь
Старанно приготуй!

- Ми подамося звідсіля,
Залишимо Сарай,
Через ліси, через поля
Полетим в Рідний Край.

- Там батько твій, хоробрий князь,
Що все ще жде мене,
Як тільки він побачить нас,
Його журба мине.

- Щоправда: з ним ти воквав,
Та він простить тобі,
Про батька й неньку ти не знав,
Не знав ти це тоді.

- Він бачив горе і біду,
Зазнав чимало змін,
Та ось я сина приведу,
Зрадіє серцем він.

- Була б я знала, що живе,
Була б я знала! Ах!
Була б я ще малим тебе
Несла хоч і в зубах!

- Але сказали, що поляг,
Що в боротьбі упав,

Рабиню чекала я,
Щоб ти мені зростав.

- Казало серце й розум мій,
Що в гарний день один
Повіриш нені ти своїй,
Що ти Богданів син...

- Гадають, що нема тебе,
Що ти десь тут умер...
Яке здивовання піде
На цілий край тепер!

- Врочисто сина князь Богдан
До замку заведе,
Ударять гучно в барабан,
У труби загуде.

- Розпаше сивий голуб - князь
Остроги золоті,
Славетну шаблю передасть
У руки молоді.

- Князя Івана у сідло
Дістане білий кінь
І залунають там кругом
Пісні у далечінь.

- Засядеш в себе за столом,
У гридниці⁸² своїй,
Засяє блеском твій шолом
І твій багряний стрій.

- Нащо татарина турбот,
Коли ж ти їм чужий, -
Тебе чекає твій народ,
А батько вже старий.

- Брудний, огидний цей Сарай
Покинь у забуття,
Зове тебе твій рідний край,
Зове нове життя.

- Здається, доля вже така,
Мій сину дорогий,
Загір'я жде провідника,
А батько вже старий.

- А ось стоїть і провідник,
Загір'я рідний син,
Прибуде, наче мандрівник
Додому в день один.

- Мій сину рідний, не забудь,
А добре пам'ятай:
Вже звечора в далеку путь
Два коні осідлай!

XXVIII

Вже крилась сіра ніч імлою
І сумерк западав,
А хтось за брамою старою
Три коні осідлав.

І навантажені порядно
Пускатися у світ,
Глядять полковник, щоб доладно,
Щоб все було як слід.

І сіла мати на одного,
А в другеє сідло
Запрошує він молодого
Товариша свого.

І сам же скочив молодечо
На бистрого коня,
Та й рушили вони в утечу
Ще глибоко до дня.

Лишили місто. Вже на полі,
Прямують скорше в ліс,
Щоб лиш не впасти у неволю
Коли би хто доніс.

Бо чорт не спить – татари зрадять,
Тим більш рабів своїх,
І знов в неволю запровадять,
Скарають тяжко їх...

На сивому коні від краю
Полковник Кугайбей,
Він знав околицю Сараю
І знав терен оцей.

На чорному сиділа мати –
Він тихий і благий –
На білому – чому? Не знати –
Татарин мовчазний.

І мати, повна ще журбою,
Питається його:
– Скажи, нащо ти брав з собою
Татарина цього? –

– "Це не татарин, рідна ненько,
Даремна злість твоя;
Це золоте моє серденько,
Це дівчина моя."

Мовчали всі одну хвилинку,
Задумалась стара...
– "Оцю чудовую грузинку
Я викрав із двора."

- "Я вже її давно кохаю
Й вона також мене,
Дівочу душу добре знаю
Вже зараз рік мине.

- "Татари злющі, без потреби
Зайшли і в їхній край
І полонив її для себе
Начальник Бурундай.

- "Не йшло це темникові гладко,
Хоч сам це проводив,
Обороняв її князь-батько,
Та батька він убив.

- "Провадив дівчину нещасну
Куди хотів і знав;
І замішався я завчасно
Та Аллу врятував.

- "Док' не взяла ще на поталу
Та бестія стара,
Грузинку, цю красуню, Аллу
Я викрав із двора.

- "Перебування не відкрито,
Хоч Аллу двір шукав,
Бо коси у шолом закрито,
Про що ніхто не знав.

- "Цей воїн, з шаблею і щитом
При мені опинивсь,
За довгий час добром і лихом
Я з нею поділивсь.

- "Цілий Сарай перевертали,
Шукали скрізь вони,
Зате найрадше ми блукали
І прагнули війни.

- "Було, нераз, стою, дивлюся -
Казиться Бурундєй,
А я з-під вус собі сміюся:
"Шукай, старий, шукай!"

- "І знов блукали ми світами
І воювали знов,
За той чудовий час між нами
Збудилася любов.

- "Була весна і цвіт розвився,
Блищалася роса
І я до Алли залюбився,
Коли ж така краса!

- "В Сарай нерадо повертався
Хіба що звіт складав,

Бо я до Алли закохався,
За неї я дрижав.

- "Тривожив нас і серед ночі
Ще й шелест комиша...
У неї гарні чорні очі
А золота душа..."

Про радість і любов і лихо
Він нені говорив,
І їх гурток до ліса стиха
Поволі заходив.

Сказала мати: - Любий сину,
Дитино ти моя,
Кохаєш ти свою дівчину,
Кохатиму і я. -

На це коня зблизила Алла,
Так близько, як могла,
Старечу руку цілувала
За щирії слова.

- Моя ти доню, гнана, бідна,
Тебе сам Бог привів,
До нас ти їдеш, мов до рідних,
Мов до своїх батьків.

- Як тільки з цього божевілля
Ми вирвемось, то знай:
У Хусті зробимо весілля,
Велике, на весь край... -

В сідлі тепер вже веселенько
Сидить дівочий стан
І їдуть-їдуть помаленьки
І вийшли знов на лан.

XXIX

Нараз за ними крик почувся,
Якісь людці ревли.
Полковник глянув і... жажнувся -
Татари то були!

Погнав полковник швидко коні,
Ланом вони летять,
Але татари на вздогоні
"Зажди! Чекай!" - кричать.

Ось, чути ясно: "Зрадник, змовник!"
Почувсь удар копит...
І шаблю витягнув полковник,
Наставив зразу щит.

Щоб змірятися з ворогами,
Тому він ще відстав
І зразу голими шаблями
Зудари розпочав.

Але він сам, а їх багато,
Тут не перемогти!
Хоч і рубає він завзято,
Хіба ж лише втекти.

Бо ось їх суне, наче хмари.
Погнав свого коня,
Але женуться і татари
За ними навмання.

Ось деякі і доганяють,
А тих стинає він,
Із боку з луків вже стріляють
За ними навздогін.

Затис у ребра він остроги,
Летить вогненний кінь
Як тільки можуть кінські ноги
Летіти в далечінь.

Їх переслідують татари,
Женуть зо всіх боків.
На захід наші утікали
У напрямок лісів.

Тут відділ інший наблизився,
Ось-ось і здоганяв.
Полковник знову зупинився,
Напасників стинав.

Йому і Алла помагає
І добре, що прийшла:
Аркан татарин розвиває
Стягнути із сідла.

Та Кугайбей утяв цю штуку!
Аркан він добре знав,
Татарин ще не здвиг і руку
А вже він і сконав.

А другий дужий і кремезний
Із шаблею пітнів,
Та зразу Аллин спис довжезний
У серце залетів!

Грузинка билася, аж пріла,
Вже другий землю гриз...
Яка ж бо дівчина ця сміла!
Тут пригодився спис!

Яка ж хоробра і відважна,
Це доказала знов,

Ой, видно-видно, що то княжна,
У жилах княжа кров!

Ось списом знов вона із боку
Затримала аж двох,
І Кугайбей хоробрий скоком
Зарізав їх обох...

Татари інші знов наспіли,
Летіли, мов вогонь,
І сипались новії стріли,
Отруєні либонь.

І що ж тепер серед дороги?
Чи битись, чи тікати?...
І знов зарізались остроги
І коні аж летять!

А вантажу на них до біса!
І скинули харчі
Та блискавкою аж до ліса
Подалися вночі.

А коні полем дубоніли,
Ще до тепер з ніким
Ще так ніякі не летіли
Ніколи перед тим.

Сюди-туди вони скрутили
Рвучи дороги лад,
В лісах татари заблудили,
Вернулися назад.

Уже зоряє... біла днина,
Тече із них вода,
Ой, щось сумна-сумна дівчина,
Грузинка молода.

- Моя голубко, не журися,
Минув недолі час,
Ми ген-далеко подалися,
Жде воля, щастя нас!

Вже ворогів давно лишили,
Від них вони втекли,
При втечі речі погубили,
Які лиш там були.

Та Кугайбей під носом свище,
Безжурно щось дуднить,
Підіхав він до Алли ближче,
Жартує, гомонить.

Лиш дуже перегнали коні,
Бо гнали, просто жаж!
Один звалився на загоні
І здох на їх очах.

Всі чорногривого жаліли
Утративши його,
І зараз тут і пересіли
Жінки в одно сідло.

Старенька Аллу розважає
І пестить, мов дитя,
Про свій народ оповідає,
Про все своє життя.

І бачить: Алла все сумною,
З плеча їй кров тече,
Її отруйною стрілою
Попали у плече.

Вже ледве у сідлі сиділа,
Сама, як віск, бліда,
І личко дуже помарніло...
Велика ж то біда!

Лопух на рану пригодився,
Завили полотном,
Тепер вже хлопець зажурився,
Він добре знає: чом'!

Він добре знає, що то значить:
"Отруйна стріла"...
Сумний-сумний кінець він бачить:
У рані смерть була...

Вже він не свище, не співає,
Стара також сумна,
На рану зілля прикладає,
Та все дарма, дарма!

Поволі далі мандрували,
Вже другий день білів,
Весняна буря надігнала
І вихор скаженів.

Над ними грубий дуб валився
І шлях загородив,
А кінь відскочив, сполошився
І ногу він зломив.

Знайшли печеру, мов землянку,
Розводять там вогня,
Нагнали в пашу на полянку
Біленького коня.

- На тобі вже ніякі люди
Ніколи не сидять,
Прощай, прощай, мій коню любий,
Тебе вовки з'їдять...

Затихло, більше не греміло,
Світило сонце знов,

На сивому жінки сиділи,
Полковник пішки йшов.

* * *

І захворіла Алла важко,
А болі немалі!
На моріжку лежить, бо тяжко
Сидіти у сідлі.

Полковник збудував колибу
Та й близько до води,
У річці хворій ловить рибу,
Та їй не до їди!

Стара, мов рідну, доглядала,
За матір їй була,
Старанно Аллу лікувала,
Як знала, як могла.

Полковник корінців збирає
І трохи черешень,
І хвору пильно доглядає,
Сидить і ніч і день.

Княгиня всіх святих благала,
Молилася за мир,
- Як до здоров'я прийде Алла -
Поставлю монастир.

- Як виздоровиш цю дівицю,
Мій Боже, царю наш,
Поставлю в Хусті я каплицю,
Святий іконостас...

Поніс і хлопець Богу дари:
Завів коня у ліс,
За звичаєм святим татарів
У жертву він приніс:

Із піхви витягнув шаблюку,
Коня він заколов,
В огні спалив його під звуком
Татарських молитов:

- "Тебе, мій Боже, ти єдиний,
Благаю і молю,
Звели, щоби жила дівчина,
Котру я так люблю.

- "До тебе, Боже, вічний царю,
Молитва ця пливе,
Тебе навколішках благаю,
Нехай вона живе!

- "Без неї я не можу жити,
Люблю її з душі,

Смерть Алли.

Готовий я тобі служити,
Молюсь: рятуй її!

- "Коли ж ти, Боже мій татарський,
Тепер забув мене, -
То хоч ти, Боже християнський,
Звели, хай біль мине! "

Ще дим курився помаленьки
Та хлопець повертав
і любу Аллу дороженьку
До себе пригортав.

- "Яке велике наше горе,
Хоч світлий час надій,
Устань-устань, моя ти зоре,
Єдиний світку мій!

- "Устань, моя ти дороженька,
До мене пригорнись
І заплети ручки біленькі
За ший, як колись.

- "Ще тиждень тому у неділю,
Як місяць ізійшов,
З тобою ми снували мрії
Про щастя і любов...

- "Устань, устань і подивися
Ув очі ти мені!
І на плече мені схилися,
Як то було тоді...

- "Скажи: о, де є та живиця,
Що криє буйний ліс?
О, де цілюща та водиця,
Щоб я тобі приніс?

- "О, де коріння ліку - цвіту,
Щоб я за ним побіг?
Готов іти я на край світу,
Щоб лиш тобі поміг!

- "О, де знайти чарівне зілля?
Скажи, о, де росте?...
Скажи: о, що буде з весіллям?...
Не думаєш про те?...

- "Устань, моя єдина любко,
Та обійми мене!
Устань, ти золотко-голубко,
То може й біль мине!

- "Хай подивлюсь тобі, дівчино,
У глибині цих очей...
Устань, устань, моя єдина,
Це я: твій Кугайбей..."

Та Алла вже не мала сили,
Лиш застогнала: "Ах!"
І тільки сльози говорили
В її сумних очах.

Здається: вже вона не чула
Про щастя... шлюб і край...
Лишень голівкою кивнула,
Гейби рекла: "Прощай!"

І з тим дівчина і сконала
У хлопця на руках,
Нещастя сльози витискало
Миленькому в очах.

Стара заломлювала руки
В годину цю тяжку,
Переживала горе, муки,
Свою журбу тяжку.

Тяжкі ці хвили, невеселі
І Кугайбей ридав
І викопав печеру в скелі,
Там Аллу поховав.

Відкриті в нього серця рани,
Він втратив молоду,
На знак глибокої пошани,
Мовчав цілу добу.

Хоч падав дощ, а згодом душно,
Він місце не лишав,
Сидів на скелі непорушно,
Пошану тим складав.

На знак журби і свого смутку
Три дні не їв, не пив,
Бо втратив тут свою голубку,
Яку він так любив.

XXX

До сина підійшла стара
Йому слівце сказати:
- Пора, мій синочку, пора
Це місце покидати.

- Ми лиш створіннями - людьми,
Є, сину, вища сила,
Безраді і безсилі ми,
Як доля так рішила...

І ще - востаннє - Кугайбей
На гріб цей задивлявся,

Мов серце рвали із грудей,
Так тяжко розставався.

Два явори він посадив
На цьому місці смутку,
Слів декілька проговорив,
Прощав він ними любку.

– "Земля нехай буде пером
Тобі, ти дорогенька,
Спи люба, спи блаженим сном...
Прощай, моя миленька!"

Отак він Аллу попрощав.
Зібралися в дорогу,
На плечі Кугайбей узяв
Торбину їхню вбогу.

І от ідуть вони в плече
Полями та лісами,
Хіба хто зрідка прорече –
Живуть вони думками.

Ідуть поволі, пішки, йдуть,
Пропали їхні коні,
Раз чорний, скоротивши путь
Іздох там на загоні.

А білий грому налякавсь,
Зламав в дорозі ногу,
Та й сивий коник не зіставсь –
Пішов у жертву Богу.

Ще може білий десь пасе
На трьох ногах уранці,
А може вовк ребро гризе
Із нього на полянці...

Ідуть вже днину не одну,
Ідуть на захід стало,
Бо серце рідну сторону
Вже бачити бажало.

Вже сонце вільне, золоте
В двадцятий раз сходило,
Дівоче тіло молоде
Як тут воно спочило.

Давно покинули Сарай –
Це двадцятьп'ята днина –
Отак тривало в Рідний Край
Провадить мати сина.

І майже завжди на ногах
Прийшлося бідувати,
Чи раз доводиться в кушах
Без ватри ночувати.

Нераз у спразі по степу
Два дні води шукали,
Або в болоті, в троснику
День видний пробували.

Док сумерк ночі не спадав -
І ні знятись, ні сісти,
Найгірше голод допікав,
Бо не було що їсти.

Кора і корінців запас,
Та й з того бракувало,
Хіба-що зрідка, в добрий час
На ловах щось упало...

- - - - -

П'ятидесятий день минав
Як міряли простори,
Полковник нені показав
Далекі, сині гори.

XXXI

До гір нарешті і дійшли
Помучено і бідно,
Утіху, радість тут знайшли,
Бо ця земля їм рідна.

Стара іде, в росі бреде,
Прибула на границю
І враз... навколішки паде,
Цілує ту землю.

- Вітай, країно ти моя,
Святая земле рідна,
Це я сюди приходжу, я:
Твоя княгиня бідна.

І знов припала до землі,
Устами цілувала,
Долонню гладила її,
"Своєю" називала...

Пливе у радості стара,
Бо це її країна,
Мине недолі вся мара,
Вона вже знов людина.

Схиливши трохи з вершка гір
Два дні відпочивали,
Вітаючи природи твір
За голод забували.

Голодуванню вже кінець,
Бо тут худоба пасла,
Цілі отари кіз, овець,
Багато сира, масла.

— Яка тепер щаслива я,
Мій синочку, Іванку,
Але ходімо звідсілля,
Ходім до свого замку.

— Ходім, там батько — князь Богдан,
Нехай радіє з нами,
Що вже прибув і син Іван
У супроводі мами.

І знов зібралися вони
Манджати в літню спеку,
Та через гори і лани
В мандрівку, ще далеку!

Тут не потрібен жаден лук
Та ні шаблі, ні списи,
Ідуть спокійно, певно йдуть.
Дійшли до річки Тиси.

І сонце блеском золотим
Цілує, пестить ранок,
Ще ось лісочок, а за ним
Вже видно пишний замок.

І зразу із жіночих уст
Гуло утіхи слово:
— Дивись: Хуст! Наш рідний Хуст!
Чудово! Ох, чудово!

— Гляди! Дивись! — рекла стара
Утішена княгиня:
— Дивись, за Тисою гора
А на горі твердиня!

— Я знов щаслива... Сину... ох!...
О, що це? Що це?... Гину!
Здається: Лишу вас обох —
Тебе і батька!... Сину!

— Ох, сину рідний, дорогий,
На силах, чую, в'яну...
І не побачить князь старий
Мене... Я тут зістану...

— Візьми медалю цю собі,
І понеси з собою...
Колись твій батько дав мені...
Давно... ще молодю...

— Через медалю й ланцюжок
Тебе він і пізнає...

Є там пергамену шматок...
Нехай перечитає...

- Ох, серце... серце... Боже мій!...
Прощай... прощай... Богдане!...
Нещасній жіночці твоїй
З утіхи серце в'яне...

- "Ох, мамо - мамочко моя,
А що тобі, мій раю?...
- Так... коле... сину, згину я...
Мій сину... я... вмираю..."

Оці останні слова
Сказала і сконала,
До замку - жалко - не дійшла,
Хоч як того бажала.

Не обняла Богдана знов,
Як то колись у замку,
Бо ніжне серце розколов
Чудовий образ ранку.

Хоч був і сильним Кугайбей,
А в хвилю цю ридає
І сльози падають з очей...
- "За що так Бог карає?!..."

Хоч і твердий був Кугайбей,
Та силу вже підтято,
Ридання вибухло з грудей,
Бо це вже забагато!

- "Ти сина вже не доведеш
До батька, рідна ненюко...
І ти за Аллою ідеш...
На серці так тяженько!"

- "Якраз як щастя віднайшла,
Ти мусіла умерти!...
Матусю, ох, не всилі я
В душі мій біль затерти..."

- "Лишив я Аллу у степу,
Й тебе мені лишити,
Яке горе і журбу
Я мушу пережити!"

Полковник у важких думках,
Бо що ж йому почати:
Чи нести тіло на руках?
Чи в полі залишати?

Воно лежить тут неживе,
Скоцюрблене, застило,
З ним Тису не перепливе,
Лишати не можливо!

В оцій кітловині-дірі
І вдень – непевне діло,
Бо можуть хижії звірі
Рознести мертве тіло.

І шаблею він під кущем
Могилу витинає
І тіло матірнє плащем
Шовковим завиває.

І ось і неньку поховав.
В могилу на зарінку
І хрест з берези змайстрував
І сплів вінок з барвінку.

І рушив Кугайбей сумний
Та біля водомію
Ланцюг медалі золотий
Повісив він на шию.

Широку Тису переплив,
Ще трохи обсушився,
Та ось і вечір надходив –
До замку він пустився.

XXXII

Богдан якраз розмову вів
У замку з старшиною,
Коли їздець і надлетів
Із вісткою такою:
– "Татари, князю, знову тут!
Сам бачив, над водою."

– Татари, кажеш, знов ідуть? –
Питає князь-герой.
– "Здається, що вони вже тут,
Їх криє ліс онтой,
А вечір – річку перейдуть
І труби загудуть..."

– "Їх вождь під замок завітав,
А знає він дорогу!
Свій скарб над Тисою сховав,
Молився навіть Богу...
Той сам, що з нами воював,
Той сам, що вів облогу."

– Це знов татарин – песій син,
Прибув тут на грабунки...
Це знов той клятий Кугайбей
Несе мені дарунки!
Коня мені сідлайте, гей!
Зведу з ним порохунки!

- Либонь розвідати прибув,
Всі добре уважайте!
Він замок ледве не здобув!...
Але тепер - стривайте!...
Коня мені сідлайте, гей!
Коня мені сідлайте!

- Прибув на розвідку, то знай,
Що згинеш у дорозі!...
Стривай, голубчику, стривай!
Хочби на допомозі
Тобі й сам чорт, тебе уб'ю,
Зітру, як гадину здавлю!...

* * *

Слуги в стайню поспішали,
Вороного осідлали.
Сів Богдан, потис остроги,
В вороного бистрі ноги,
Чорна грива, горда шия,
Біла зірка на чолі.

- Гей, мій коню, ворон-коню,
Був нераз ти на вздогоні,
Був у бою, був на ловах,
На молитві, на прокльонах,
Як татари наступали -
Стріли шию прошивали,
Їхні стріли і шаблі.

- Ми з тобою, ворон-коню,
Погуляли в чистім полі,
Де спливала кров у воду,
Кров хороброго народу.
Ти летів вогнем житами
І копитами-ногами
Трупи ворога місив.

- А татари ударяли,
Сильно-сильно налягали,
Тяжко я пробивсь з тобою -
Та з цілою хоругвою!
Поле трупами стелилось,
І снопами там покрилось
У кривавій боротьбі.

- І нарешті перемога!
Виграв я, славити Бога!
Ворог стрімголов тікав
І країну покидав...
А тепер ізнов приходить
Та огидний підступ робить?
Ну, голубчику, зажди!

- Хоч бороню, виганяю,
Знов вони приходять... Знаю,

Чом так вабить ця країна:
Наші гори, полонини,
Наші вина, наші доли,
Повні столи і стодоли...
Це нам завжди для загуби,
Бо сусіди гострять зуби,
Щоб загарбати для себе
Наше все добро!

XXXIII

У серці Богдана панує ненависть,
Давить його душу важким тягарем,
Пекла і боліла сусідська зависть
І гнівно-сердито летів він конем.

Ой, швидко летів він і не оглядався,
Коня не спинивши у полі ніде,
У вишківський напрям полями він гнався,
Нарешті побачив: татарин іде!

Той сам, що дійшов був до брами, до мурів,
Той сам, що недавно із ним воював,
Що вирізав люто дві сотні гуцулів,
Той сам... тепер осьде самотно стояв.

Потис князь остроги і шаблю готує,
Татарин зняв руки, вітатись хотів,
Але князь сердитий, не бачить, не чує,
Зарізав у зуби, до нього летів.

Надлетів стрілою і шаблею свиснув,
І злетіла зразу йому голова,
А золото шире: ланцюг тут і блиснув,
Купався у крові, що в землю текла.

Богдан і зіскочив з коня на зарінку,
Оглянув медалю, на труп нахилився:
— "Це, певно, татари ограбили жінку,
Що цей ланцюжок мій у них опинивсь."

Замкові комонні також надбігають,
До вбитого зблизька вони надійшли,
Оглянули речі: ланцюг і медалю,
У пазусі трупа пергамен знайшли.

Богдан бере в руки, пергамен читає,
Читав і зненацька увесь він тремтів
І зразу пергамен із рук випадає,
Із болю князь охнув, пожовк, побілів.

Цей лист у неволі княгиня писала,
Про все своє горе, своє пробуття,
У ньому про сина всю правду сказала,
В письмі оповіла перебіг життя.

Батько убиває сина...

Утішено пише, що син при здоров'ю,
"Пізнав і... покине татарську юрбу"...
Іще і в дорозі написано - кров'ю,
Про втечу, про Аллу... про сум і журбу.

Богдан і побачив, що він убив сина,
Рідненького сина, якого чекав,
Нещасная доля, нещасна година!
Припав він до трупа, душею ридав:

- Ох, сину мій, сину, мій світку погаслий,
Та ж я колись пестив маленьке дитя...
Утратив назавжди... Твій батько нещасний...
Шукав же тебе я ціле життя!

- Помийнище-доле, тебе проклинаю,
Чого свого сина зарізає - убив?!...
Ох, сину мій, сину, я плачу, ридаю,
Та ж я тебе зроду від серця любив...

- Будь проклята, доле, твоя це провина,
Що з жил молодечих стекла осьде кров!
Будь проклятий батьку, що вбив свого сина,
Єдиного мав ти, й того заколов!

- Нехай чорногривий у млаці і здохне!
Чого ж його доля сюди привела?!...
Хай очі осліпнуть, рука хай усохне,
Що шаблю заляту на сина зняла!...

- Як сина немає, нащо мені жити?
Це не перенести! За ним я їду...
По світі без нього мені не ходити,
Ніколи я спокій душі не знайду!

Убитого сина лишив він у полі
Коня вороного нагнав в комиші,
Блукає у гору, у жалю і болі,
Страждає у серці, ридає в душі.

В скалі на горбочку Богдан опинився,
Самітно, без цілі, без тям блукає,
З великого жалю на шаблю пробився,
В долину звалився і там і сконав.

Недавно ще бився отут під горою,
Погнав косооких аж двічі до втеч,
Тепер він із жалю, з великого болю
Зробив самогубство - пробився на меч.

- - - - -
- - - - -

Кров князя почала скалою стікати,
Червоно барвила скалу кам'яну,
Скалу і почали "червоною" звати,
Де князь і поповнив подію сумну.

ЕПІЛОГ

В жалю тепер уся країна,
Прощав народ Богдана,
Разом ховали батька й сина,
Убитого Івана.

Князів ховали у каплиці -
Могила мармурова -
Прибули гості з Маковиці,
Прибув князь Лев зо Львова.

Мерців промовами прощали
Князі молдавські, чеські,
А похорон цей відправляли
Ігумени грушевські.

- - - - -
- - - - -

Народ без проводу зістався,
Тепер осиротів,
Вже інший ворог задивлявся,
Зайняти край хотів.

Напасні заміри снуються
До нашої землі...
На чий наказ же піднесуться
В руках борців шаблі?!...

* * *

Зібралася люду поважна громада,
А воля народу і сила - у них!
У замку-твердині зійшлись на наради,
Рішати всі справи. Це збори старих.

Були з Маковиці, були з Ужгороду,
Було верховинців, було й долинян,
Старі, сиві люди - це розум народу,
Їх радився завжди покійний Богдан.

Кого вибирати? Про те іде мова.
Вигукують посли знайоме ім'я,
Дали вони згоду на князя зо Львова,
"З'єднатись повинна соборна земля."

Лунає - гукають: "Будь князеві слава!"
Князь Лев урочисто до ради спішить,
Громада святочно його привітала
І хлібом і сіллю, як звичай велить.

Як лиш на майдані князь Лев появився,
Дід сивоголовий у коло завів,
До зібраних радних Лев низько вклонився,
На щире вітання отак відповів:

- Прийму князювання в цю світлу хвилину,
Журба цього краю - гадаю - мине,
А тільки подайте місцеву людину,
Котрий заступав би в усьому мене.

Почулося зразу: "Григорій, Григорій!"
Зо всіх боків тільки "Григорій" лунає,
- "В Григорія розум і сили доволі,
Хай жупан берецький тебе заступає."⁶³

І князь погодився, як збори бажали,
І всі величали преславне ім'я,
Славив народ радних, що мудро рішали,
Що знову єдина соборна земля.

Князь Лев попрощався, поїхав до Львова,
Польща нападає, він опір їй ставить,
А з півночі тисне литовська змова...
І жупан берецький країною править.

Князь Лев відбиває ворожі удари,
Бо галицькі землі війною гули.
Загір'я безсиле... І вдерлись мадари,
Григорія вбили і край заняли...

- - - - -
- - - - -

Та виросте сильне колись покоління,
Відважне та сміле, хоробре, нове,
Пропаде назавжди недоля, терпіння
І воля заблісне і Край оживе.

Волове-Ужгород, 1930/1937-38/1971

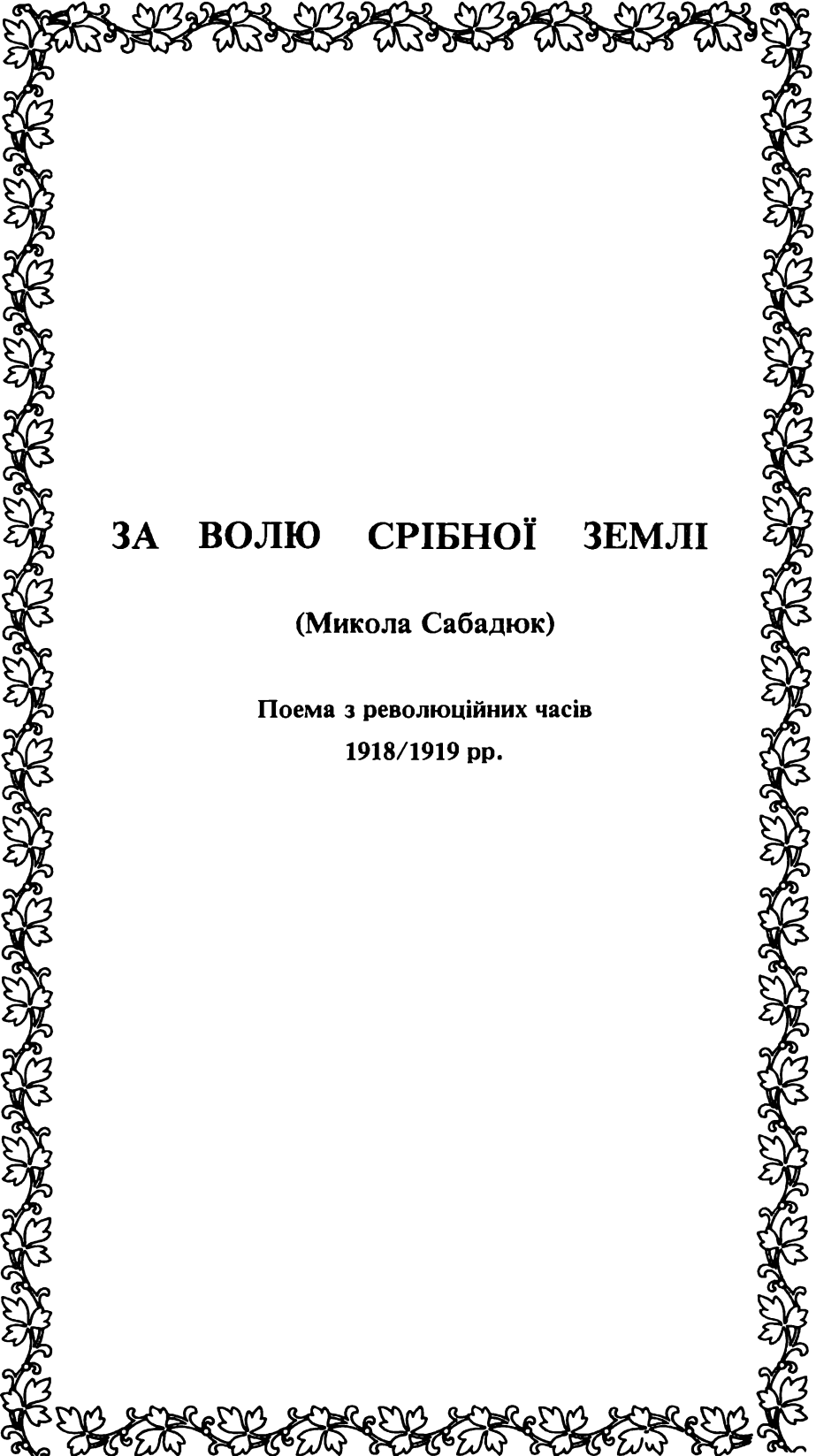

ХУСТСЬКИЙ ЗАМОК ПЕРЕД ЗНИЩЕННЯМ (ВИД ІЗ ПІВНОЧІ)

Ілюстрація Михайла Михалевича за рисунком поета

ЗА ВОЛЮ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ

(Микола Сабадюк)

**Поема з революційних часів
1918/1919 рр.**

ПРОЛОГ

О, земле карпатська, чудова країно,
у рідної нені найкраща дитино!
О, земле святая, колиско ти рідна,
яка ж ти багата, яка ж ти і бідна!
Та ріднії скарби не наші давно,
бо ми у неволі і тягнем ярмо...
Тут інші збирають вино і пшеницю,
ми тільки сльозами зливаєм землю,
ми тільки страждаєм і гинеєм на ній...
Не наші ці гори, потоки сріберні,
ми гноблені, гнані, нещасні, мізерні.
Чужинці і зайди щасливі і ситі,
а ми голодуєм журбою прибиті,
ми слугами інших на власній землі...

О, краю мій рідний, о, земле чудова,
о, пісне солодка, дзвінка, колискова,
у темряві доки будеш іще спати
і доки в неволі будеш пропадати?!
Як довго ще брила на грудях лежить,
як довго ще будеш у путах страждати
і док' тебе ворог у порох давить?!

Та падають трони і дзвонять у дзвони,
прибиті народи діждались спасіння;
і ти, мій народе, терпів так багато
і швидко діждешся свого воскресіння,
ще й ми відсвяткуєм ожидає свято!

1. НА ІТАЛІЙСЬКОМУ ФРОНТІ

Трон цісарський захитався
і звалився удолину,
італійський фронт розпався,
кожен лінію покинув.
Всюди бунтом запалало:
тут майора задавили,
там убили генерала...
Полк за полком бунтувався,
в непорядках, наче вівці,
все додому повертало.
А населення в тривозі,
ціле військо у дорозі
ще й без проводу мандрує.
Щоб собі харчів набути -
продають вози, хомути,
коні, зброю і запаси
чуть не дармо роздають,
топчуть, нищать; реквірують
і грабіжать і крадуть.

Горді німці і мадяри
по пивницях газдували,
а поляки і волохи,
підхмелившись потрохи,
зразу кинули рушніці,
за бабами і пішли,
та дівчата, молодіці
їх мотиками гонили,
неодного і набили,
неодного посікли...

Хто на лівому крилі
криє відворот мадярів,
що ганебно утікають?
Одинокий то курінь
смілих на війні "рутенив",
що подержались не раз
і хоробро і відважно
воювали цілий час.
Скелі Доберда... Піява
принесли їм добру славу.
Італійці "за п'ятою"...
Третя днина, що у бою
криють похід у "хвості",
ще й без хліба, без води.
Кілька сотнями людьми
аж до самої Гориці
крили власними грудьми
цілий похід...

Далі годі!

"Що-ж? Та тільки ми на світі?!
Та ж війні кінець!
Хлопці! Більше не воюєм!

Хлопці! На двірець!
Ще знайдемо один потяг,
щоб поїхати додому...
Ми не служим більш нікому,
не розкаже нам полковник,
ані генерал!"...

На незгоду збунтувався
марамороський курінь
і на станцію подався.
Хто б посмів тут щось сказати,
то йому: амінь!

І курінь чекав на поїзд,
карности ніхто не знає,
хто що хоче, то і робить,
ходить, свище і співає.
Як розпалась дисципліна,
військо наче дике стадо.

"Гей, ви хлопці, ви соколи,
не підемо вже у поле,
на гуртки ми розділімся
і по селах подивімся.
Буде хліб і буде сало,
ще й грошей буде чимало!
Там вино, баби, цілунки,
там дівчата, молодиці...
Будем пити і гуляти
а прокляті ці рушниці
нам пора вже закидати.
Гей, ходімо ми по селах,
у Словенії весело!
Їдьмо, їдьмо, не вагаймося!..."
- Ні, не їдьмо, залишаймося!

Крик, сварки і безголов'я,
там полковник розкричався:
"Буде послух, чи не буде?!"
Але зразу блюзнув кров'ю,
хтось штиком пробив у груди.
"Здохне й цей собачий син,
ми не слухаєм наказів,
ми не слухаєм старшин,
бийте, ріжте офіцерів!"

Надійшла страшна хвилина
і кривавая гостина
божевіллям почалась:
Здичена товпа ревіла,
скаженіла, гейби п'яна,
крови бачити хотіла.
Надпоручника Урбана
полевим ножом убили,
Гейзі сотникові враз
кулю у чоло впустили

і метушились, сварились
і кричали, голосили.

- Тихо будьте! - крикнув зразу
молоденький старшина,
що із боку приглядався.
- Тихо, ти дурна голото!
Хто собі того бажає,
щоб навіки тут лишався
то най пробує зістатись,
бо тут скоро, без намаги
можна зуби закусити...

"Гей, застрілити собаку!" -
заревів один стрілець.
- Що?! Мене будеш стріляти?!
Щоб тобі собача мати
кров із писка облизала,
ти злодюго, душогубе! -
Зразу скочив у той напрям,
пискачеві дав у зуби,
б'є, кого лише допаде,
вліво, вправо, бах та бах!
Хто лиш писне - по зубах!
аж далеко було чути...
Зразу заімпонував
цей відважний молодик.
Коли хочеш щось здобути,
"русина" печи та бий!

- Позір! Струнко стань, сволото! -
крикнув він на цілий двір,
сам же вискочив на стіл,
раптом блюзу розгорнув:
- Хочете мене убити?
Тут мої юнацькі груди!
Тож стріляйте, ви паскуди,
ви розбійники, бандити!... -

Декорації і рангу
з блюзи силою зірвав,
далі голосно кричав:

- Я такий, як ви тепер,
простий, а не офіцер...
Осьде груди, тож стріляйте!
Гей, стріляйте, я кажу!...
Не стріляєте - то знайте,
відтепер лиш я велю,
хто посміє пискувати,
то по морді я наб'ю...
Хочете того, голото,
щоб додому вас довів?
Щоб побачити ізнову
матерей, сестер, братів?
Хоче хто з вас обнімати
любую дівчину свою?

Або тутки,⁸⁵ на чужині
умирати захотіли?
Ну, чого ж ви понімили?!
Ну, чого ж ви мовчите?!
Мовчите, бо ось почули
в вічі правду. Чи не так?... -

Хлопці зразу схаменулись,
кожен думав і мовчав.
Старшина, мов на трибуні,
до душі їм промовляв:

- Наш курінь - курінь "рутенів",
самі українці ми,
Марамороша, Угочі,
Ужгородчини сини.
Як мадяри, так румуни
повтікали з куріня,
ми з бідою врятували
одинокого коня.
Та навіщо нам обози
без запасів, без харчів?
А моя мета й бажання,
щоб додому вас довів.
Щоб ніхто із українців
не зложив тут зуби,
поведу я вас додому,
а не до загуби.
Будете мені послушні?
"Будемо!" - сказали
і з великої утіхи
шапки підкидали.

- - - - -

О, що то за хлопець,
о, що то за лицар,
що бунт серед війська
на карність змінив,
що словом відважним
порвав завірюху,
що здичених пардів
ізнов поскромив?

Давно вже юнак цей
воює на фронті,
до запаху крові
давно він привик...
О, що за людина,
о, що за відвага!
Уроджений лицар,
борець, провідник.

Три роки на фронті
у лінії б'ється,
і в нього на грудях
медалі рядом,

три роки юнак цей
із смерти сміється,
три роки не скинув
сталевий шолом.

Три роки... взяли із
університету,
в мундір і запхали,
послали у бій,
кінця жде-чекає,
бо він відчуває,
що врешті послужить
країні своїй.

Три роки... це школа,
навчився він битись,
розтопче п'ятою
і "рідних" гадюк...
О, що то за хлопець,
о, що то за лицар?
То студент ясінський,
гуцул Сабадюк...

2. ДОДОМУ

Став курінь "позір", мов свічка
і наказів жде,
а вістун туди вбігає,
вісті злі несе.
Ой, погана то депеша,
а ще гірший зміст:
"У повітрі недалекий
залізничний міст."
Звідси потягом не можна,
лиш хіба пішком,
швидше-швидше у дорогу,
ворог за селом!
А шляхами край дороги
усілякої кирині,
повні шанці, повні рови,
там вози і здохлі коні,
перекинені гармати,
самоходи скрізь розбиті.
Тут нема часу ладнати,
барахло старе справляти.
Італійці у погоні,
треба швидше утікати.

Подались через границю,
повільніше всі маршують,
напря́м: просто на Горицю.
Все гаразд, земля словінська,
тільки лихо: голодують,

бо харчів нема й нема,
край обідраний, голоден
і турбот і злиднів повен,
все понищила війна.

Хлопці стомлені, мов п'яні,
третя днина, що в дорозі,
хліба, м'яса ні куска...
"Може купимо в Любляні..."
Кухар барана спіймав,
серед днини просто вкрав
та зарізав і зварив,
на вечерю приладив.
М'ясо, хоч недоварене,
ще до того й несолене,
та зате смачне було,
та ж у шлунках українців
порожнечей гуло!

Щось сумує, зажурився
їхній командант,
третій день нема що їсти,
вийшов провіант.
Що ж дістане у дорозі
стомлений курінь?
Ввесь маєток, що зістався:
одиноким кінь...
І зарізали у ярку
білого коня,
їв курінь стару кобилу
півчетверта дня.
Із конятини варили
поливку⁸⁶ смачну
і самі стрільці тягнули
кухню полеву.

3. В ЛЮБЛЯНІ

"Любляна, хлопці, видно місто!
Словінська це Любляна,
аби щось їсти нам дали,
бо голод – річ погана.
Хочби вареного kota,
та ж бачили, як італійці
голодні з'їли і шура.
Собак у селах не знайшлося,
гадюк варити довелося,
аби варене, чорт бери!
Сьогодні другий день минає,
що ні куска не їли ми.
Хочби конятина без соли,
а то і пса не видно тут,

зробили б ми йому "капут"⁸⁷
і смачно з'їли б у росолі...

"Цей похід боком нам вилазить,
ідем-ідем, дев'ятий день,
словінські села дуже бідні,
обдерті, голі, наче пень.
Але Любляна, інша справа,
в Люблян у гості ми йдемо,
вона нагостить, нагодує,
ще й на братерство зап'ємо..."

- А лисого вам чорта в ребра,
таким пройдисвітам, як ви!
Мадяри, німці перед вами
добро словінськеє взяли...
А хочби й мали, все одно,
голоті їсти не дамо! -

Отак у брамі міста наших
люблянці привітали,
поперш: запаси і всю зброю
зложити вимагали.
Сміялись хлопці їм у вічі,
метушились, кричали,
зробили серед поля віче
і гнів свій виливали:
"У гніві ми як напнемо штики,
тоді побачите, хто ми,
тоді пізнає нас Любляна,
як спалимо її,
буде вона від крові п'яна,
скипить вона в огні!
А щодо зброї - не гостріть ви зуби,
бо доведе вас до загуби!"

Люблянці відійшли без слова,
погнівались, чи налякались?
Важніші справи висувались -
про зброю тут велась розмова.

І ось озвався Сабадук,
почав він говорити:
- Стрільці ви справжні, як годиться,
зате вас хочу похвалити,
бороните відважно зброю,
як лицарі, герої.
Бо військо тільки доти цінним,
док' має зброю у руках,
закон і право своєму народу
приносить військо на штиках.
Як тільки зброя випаде із рук,
то військо вже не військо, а голота,
на неї вистачить і бук,
нікчемна палиця із плота.

- А добрий воїн, він пролле і кров,

життя своє віддати він готов,
з рушницею у полі радше згине,
але її до смерти не покине.
Закине хліб, покровець,⁸⁸ плащ,
але рушницю він тримає,
бо він занадто добре знає,
що це у боротьбі товариш,
якого варто шанувати,
коли приходить ся рішати
про смерть і про життя народу.

- Але у цьому разі треба знати,
що ми в чужій країні,
нам треба мудро поступати,
ми тут не для кирині,
але щоби пробити шлях,
ми стоїмо самі дочиста
у брамі нам чужого міста
і ми у їх руках.

І почались про це дебати,
стрільці вигукували враз:
"Навіщо гнутись, попускати,
коли ще зброя в нас:
Скоростріли, ручні гранати,
мечі, рушниці і штики!
Ходім люблянців покарати
і показати кулаки!
Ходім! Ходім!"

- Ніде не йдем!

Ми не грабіжники, а військо
і гарнізон люблянський близько! -
Гукнув сердито провідник,
а grimнути він завжди звик,
коли порядок вимагає.
І втихомирив він стрільців,
кричати бездоганно вмів.

Тепер давав нові накази:
- Курінь розтабориться тут,
з Люблянню контакт нав'яжу
і делегацію веду,
якось налагоджу біду...

- - - - -
- - - - -

Народні радники Любляни
ласкаво просьбу прийняли,
але - слов'яни, не слов'яни -
перепустити не могли,
(тобто пустити не хотіли),
зарозуміло ізвеліли
насамперед зложити зброю,
"тоді з Любляни в супокою
ви можете іти..."

На це стрільці не погодились,
Народній Раді заявили:
Якщо вона не звільнить путь,
то силою вони пройдуть.

З нічим вони і повернули,
в Любляні говорити чули,
що там зовсім нема залогі,
хіба ж якісь матроси п'яні...
"Та ми покажемо Любляні
гостренькі наші пазурці
і ще сьогодні до обіду
до міста впустите, братці!"

Курінь їх ледве вже чекав,
трубач з плечей трубу знімав
і загуділо на тривогу,
із місць своїх стрільці зривались,
одні раділи "слава Богу!",
а другі клопоту боялись.

Курінь до походу готовий,
штики напняті на рушниці,
а хлопці дужі, наче з криці
і загартовані й здорові.

У серці міста опинились,
були голодні і сердиті,
тому вони, як парди бились,
лайки почулись соковиті.

Вогонь матроси розпочали,
ручні гранати заревали,
тікали з площі діти босі,
міщани брами замикали.
Скоростріли таражкотіли,
але матроси роблять жиби,
стрільці коли послали стріли,
з вікон посипалися шиби.

Добилися до гарнізону,
а там порожні касарні.
Стрільці сміялись, реготались:
"Які ж люблянці ці дурні,
із нами забажали битись,
але нема чим похвалитись,
матроси п'яні повтікали,
ми аж за місто їх погнали
і в бою ми не мали втрат."

До них люблянці підходили,
бо ось пом'як словінський брат,
гарненько, чемно запросили
навідати їх магістрат.

І Сабадюк переговори
при чарці гладко розпочав,

нагостили, нагодували,
"ракію" хлоп наш попивав.
Була з бика смачна печеня
і македонськеє вино,
давно так хлопці не гуляли,
хіба ж колись давно-давно!
Люблянці не жадали зброю,
вагони, потяг їм дають,
"ідіть собі у супокою,
з Любляни вам відкрита путь."

4. В БУДАПЕШТІ

Одного дня курінь нарешті
аж опинився в Будапешті.
На Східній станції⁸⁹ чекав він,
бо подорожувати далі
було цим разом неможливо:
нема ніде локомотиви,
ані вагонів не було.
Всі потяги забрало військо,
немов роями облягло.
Все-всеньке сунуло додому,
машини з військом у погоні,
не даючи ніде нікому
одного місця у вагоні.

Тут дисципліна вже ніяка,
на генералів, на старшин
не гавкне навіть і собака.
Одних у бунті постріляли,
а другі "мамині сини"
зірки й відзнаки позривали,
не признавались до "вини".
Колись бундючні офіцери
по каварнях собі сиділи
і не мішались до "афери",
немов поглухли, поніміли.
Сумні вістки їх не цікавлять,
сидять і п'ють і "дами" бавлять.

Лишень "рутени" були карні,
до того смілі, як чорти
і всі здорові, сильні, гарні.
Будапештянські мадярки
за українцями дуріли
і все дали, що ті хотіли.
Було аж годі відчепитись,
нераз баби за хлопців бились.

Курінь сидів собі в бараці,
нудився, цілий день без праці.
Вставали, брились і помились,

не встигли трохи щось заїсти
і вже вони тікали в місто,
з бабами цілий день водились.

Чотири ночі ночували
в бараці на твердих дошках,
блошиці жерли їх, кусали
і лазили і докучали
і по обличчю й по хребтах.
(Так само як мадярські блохи
чужинцеві кусливі трохи).

Мадяри сильно дивувались,
сказать міністрові пішли,
що з армії самі "рутени"
із фронту зброю принесли.

Аж нагло бренькав телефон,
міністер Ліндер задзвонив,
здоровив наш "баталіон",
вітав і успіхів бажав.
Сабадюка він запросив
до себе в замок на гостину.

- Послухай, любий, милий сину,
збери "рутенів" ти своїх
і до самого Барадину
веди, щоб місто боронити
допомагав баталіон.
Нема кому й нема кого
просити, ані погрозити,
порожній, бачиш, гарнізон.
Війну, як знаєш, ми програли,
король пішов сам у дубину,
пошились ми у ліберали,
а воювать нема кому...
Кличі Вільсона добрі, гарні,
вони й мадярам помогли,
та рівночасно нас руйнують,
до Кошиць чехи вже маршують,
а Бачку серби зайняли.
Семигород у небезпеці,
упав наш славний Коложвар,
пішло все військо до утечі
і владі обернуло плечі
і ми п'ємо отруї свар...
В минулому, мій любий сину -
рутени вірними були,
ще за Раковція у горах
повстання перші підняли...
Іди, мій сину, воювати,
у нас знайдеш ти свій талан,
будеш ти швидко генералом
і вже сьогодні капітан... -

Та Сабадюк у школі вчився,
історію він ліпше знав,

не ту, що маляр викладав,
а ту, яку його народ
сльозами, кров'ю записав...
Він пригадав собі Арпада,
як він нас різав і палив,
як він нещасного Лаборця
в ріці Свіржаві утопив...
Він пригадав терпіння, муки
отих "рутенів"-кріпаків,
як їм у праці пухли руки
в тяжкій роботі на панів.
Вже й сам він у малярській школі
зневаги прикрої зазнав,
коли йому за вірш Шевченка
до рота вчитель наплював...
Запам'ятав бешкет сигітський,
скандально-варварський процес,
людей сотки в тюрми послати,
це був малярський інтерес...
Пішли в загибіль рідні школи,
кирилиця і календар,
закоштували ми доволі
тяжких, нелюдських панських кар.
І полевії трибунали,
тортури їхні пригадав,
у Торуні, Бичкові, Ізі
як маляр вішав, катував...

Та Сабадук твердий орішок,
кріпацький внук, а не панич,
ой, не прийме він їх розмови,
не п'є із ними могорич.
Занадто добре знав малярів.
Не штука вдома в мирний час
заграти ролю їх гусарів
і вішати, стріляти нас,
палити села України
і мордувати галичан...
Вони самі запричинили
гидкий, кривавий ураган.
Стріляє серб, румун і словак,
народи в бунті загалом.
Нехай-нехай! А незабаром
піде і наш брат їх слідом...

Отак він думав у сальоні,⁹⁰
але про кривди ці мовчав,
хоч дуже налягав міністер,
йому ніщо не обіцяв.
"Стрільці потомлені в дорозі,
зове додому нас загал."
Салютував він на порозі
й нічого більше не сказав.

- - - - -
- - - - -

Зібрав він хлопців на пораду,
про авдієнцію дав звіт,
стрільці сміялись із мадярів,
"тепер і нас вони згадали,
коли тече їм до чобіт!"

- Гей, хлопці, ідемо додому,
вже більш не служимо панам,
рушниці добре хороніте,
про них нікому не скажіте,
вони ще пригодяться нам!
Тепер важна пора настала,
надходить воскресіння час,
будем гадюку добивати
і щастя, волю здобувати,
засвітить сонце і для нас!

Зняли стрільці його на плечі,
піднявся галас, гук і крик:
"Підем і в пекло ми з тобою,
веди-веди нас знов до бою,
Миколо, наш ти провідник!"
І кожен вірності присягу
зложив до рук Сабадюка,
свому народові служити,
права і волю боронити
і слухати провідника.

5. НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ

І розійшлись вони по селах.
І всі оті сабадюки,
завзяті, смілі юнаки
пророче слово голосили,
про волю вістку розносили,
на гніт затисли кулаки.

В містечках, селах промовляли
до серця тим рабам закутим,
невільникам сліпим, забутим:
"Вставай, народе, сяє сонце,
надходить воля і загляне
і в нашії малі віконця,
із мертвих Закарпаття встане!"

Неначе оси загуділи
німота, клята мадярня,
бо пісня волі гомоніла
і порив вибухав щодня.
Книжки, брошури появились,
ніхто не знав, що звідкіля...

Жандарми по хатах ходили

і проклямації ловили,
гарячий заклик до братів:
"Зі сну вставати! Пута рвати!
До біса гнати ворогів!"
Жандарми, ті звірюки кляті
розвідують, ніч-день слідкують,
як гурт побачать при debatі -
то розганяють і збиткують.
Але як тільки відійдуть,
то люди знов гуртами
стоять, говорять і снують
наново визволення пляни.

В кишенях повно проклямацій
і заклики бунтівників,
листи палких, вогненних слів.
Хто вміє - голосно читає,
пояснює, розповідає,
а другі слухають уважно.
Старі гуцули, гуцулки
висказують свої думки,
так ясно, мудро і розважно;
молодші зразу хвилювались,
чуть-чуть не за рушниці брались.

Студенти знову принесли
брошури, письма і листи.
Жандарми строго слідкували
у бунтарів робили труси
та проклямації збирали.
Сміявся гуцул наш під вусом,
з погордою махнув рукою,
паперів тих нема ніде,
бо за кізлом та за грядкою
жандарм пузатий не знайде.
Наш брат їх добре заховав,
так само, як і ту рушницю.
Жандарм в столі перевертав,
шукав у скрині, на полиці,
але до місця не добрався,
а селянин дивився скосом
і вус собі крутив під носом,
з жандарма-мадяра сміявся.

6. ЗА БРОШУРАМИ

Високі гори, а за ними
Галичина, що на руїнах
також будує Україну.
Оточена самими ворогами,
ті засичали, мов гадюки.
Держава в межу!... Це сусідство
було мадярам не науку,

для них це небезпечна річ.
Фінанси, гварда, граничари
цілу границу облягли,
ходили вдень, ходили вніч,
кордон замкнули, стерегли.

Перекрадатися туди
була нелегка справа,
не те, що тут колись бувало,
коли зібрались у мандрівку,
узявши хліб і сіль і сало,
пішли в Ворохту на горівку...
Тепер без паспорту туди
і птах не перелетить.
Спершу, брошури, летючки
далося легко пачкувати
між сіном та в бочках.
Але тепер, коли знайдуть
і віз і коні заберуть,
людей у кримінал замкнуть.

- Та що жандарми, кримінал,
коли тут справа про загал! -
гукнув до хлопців Сабадюк,
в руках тримаючи мішук⁹¹
з брошурами, листами.
- Діди, батьки від куль вмирали,
на шибеницях погибали,
а нам темниці їх боятись?!
Сміятись нам із них, сміятись!
Думки, ідеї, нашу правду
в кайдани більше не закути!

* *
*

Ворохта - то вже Україна,
поздовж кордону козаки,
пісні розводять юнаки,
між ними і студент ясінський.
Та не гуляти він прибув,
але на потяг він чекає
і без всіляких перепон
брошури в'яже під вагон,
на Закарпаття посилає.

Кондуктор теж ясінський гуцул,
брошури він перевезе
через границу в "свояси".⁹²
Частину скине в Лазіщині,
частину завезе в Кваси,
до Рахова і до Бичкова.
Важлива річ, про неї мова,
чого ж, як мож',⁹³ не допомогти?...
А там студенти вже чекають,
пакунки зразу відбирають.
Потрібно нам літератури

дорогу до душі знайти,
розбити всі тюремні мури,
до революції іти.

У Зимірі ті граничарі
докладно все переглядали,
всі речі скрізь перевертали,
але нічого не знайшли.

Отак п'ять раз якось пролізла
цінная засилка вночі,
програми, летючки, промови,
відозви, заклики, кличі.
Та враз і лихо пригодилося –
у Білині воно було –
у горах вже білівся грудень,
дорогу снігом замело.
Спинився потяг на хвилину,
кондуктор скочив удолину,
на хлопців свиснув, оглядався
і ліхтарем подав сигнал.

Коли хтось свистом обізвався,
скидав пакунки у провал.
Людей в потемку не пізнати.
Не встиг брошури поскидати,
а тут його жандарми – хап!

- - - - -

Паде сніжок, паде,
метелицею в очі б'є,
а хтось горою поспішає,
в наплечнику несе, таскає
тяжкий вантаж через границю,
попід смереки та ялиці.
Пройшов високою горою,
попід окопи він подався.

Чого ж мандрує він зимою
через кордон, ще й самотою
і звідкіля з'явився?
Ізза Кукула вітер дує,
а снігу повно тут тепер,
за кожним шелестом слідкує,
далеко бачить, мов орел,
далеко чує, мов вовчиця...
В снігу присів і далі повз...
Нема нікого. То границя
гуде метелицею здовж
ідесь з гуцульської дзвіниці
забавкло у північний дзвін...
Нема нікого. Та ж у нього
в руках набитий карабін.

О, що це, що це за добродій?
Пачкар, розбійник або злодій?...

Та ні! Сумління в нього чисте,
як раннє сонце променисте.
Повстання він ладить, готує,
цілу Гуцульщину бунтує.
Не знає він потемку, ночі,
невідповідної погоди,
не знає слова "неможливо",
нема у нього перешкоди;
"Повинно бути і кінець!" -
казати звик оцей юнак,
оцей уроджений стрілець.

О, що в наплечнику несе?
Несе знання, науку, силу,
несе він заклик до братів,
зірвати цю нову Бастилю
і проганяти ворогів,
завдати їм тяжких ударів
і не щадити з них нікого...
Друковане могутнє слово
заступить десять генералів...

Несе палке і шире слово
і поздоровлення своїх,
стояти всім на все готово,
щоб перейшов тирана сміх...

Питаєте мене, що хто це?
Відома річ - це Сабадук.
Не чує ніг, не чує рук,
в снігу намерзся і голоден,
намучився і спав би він,
промокли ноги до колін,
наплечник тис, калічив плечі,
але про це з ним, ні до речі!

Уже сіріла біла днина,
коли прибув у Лазіщину.

7. НАРОДНІ ЗБОРИ У СИГОТІ

На самий празник Миколая
могутня пісня залунала,
народ до міста йшов на збори,
гуділо бунтом попід гори.

В снігу, в сигітському болоті
преповно люду на майдані,
торговиця ущерть набита.
Сигітські вулиці погані
подібне навіть не видали,
жахались,гнулися, дрижали
під войовничими ногами.

В святковому палкі гуцули
із піснею і прапорами
з далеких міст і сіл прибули,
щоби на цих народніх зборах
своїх провідників почули.

Також подбали і мадяри.
Промовці їх біля трибуни,
це дисиденти, яничари,
що ввесь народ дали б до труни...

Таким-то першим ренегатом
був Зомборій, попів синок,
міцний начальник комітату,⁹⁴
він проводир старих п'явок.
А другий – прокуратор Іллейш,
що всіх смертельників ділив
на категорії отак:

На тих, що вже в тюрмах сиділи,
на тих, що зараз там сидять,
й на тих, що мають ще сидіти
або померти на стовпах...
Тепер сидів біля трибуни,
глядів, як людська маса суне,
а хиже око пробігало,
щоб добре знало, пам'ятало,
кому чимскорше панську дяку,⁹⁵
кого скоріше на гиляку...

А третій птах тріумвірату
був адвокат, Гошук Іван,
старий запроданець мадярський
і самолюб і арогант.
Недавно ще у груди бився,
що гуцулом він народився,
мовляв – він любить рідний люд, –
але як треба доказати
і справді свій народ кохати, –
то завжди піде він у блуд.
Земля на зрадників багата.
Оці гладкі пани-доктори
за гроші продали б і тата,
а не то що гуцульські гори...

І почались народні збори.
Гошук за угрів розпинався:
"Ідея ваша – це роздори..."
На це могутній крик піднявся,
Його до слова не пустили.

І слово Зомборій дістав,
почав людей перемовляти,
просив з мадярами зістати,
самоуправу обіцяв.
"Брати, солодкі русини,
зістаньмо з уграми в злагоді..."

Та залунало: "Годі, годі!
Ти зрадник! Пляма на народі!
А врешті ми не русини,
ми не "рутени-угророси"
і не якийсь народець босий,
а славного, великого
народу ми сини,
ми українці, українці!"...

І він озвався: "Нехай і так,
лиш будьте вірними державі,
бо гуцул неборак бідак,
ну, що ж він зробить без мадярів?"

- Ха-ха! - сміялися гуцули,
таку дурницю тут почули!
На це Штеньо⁹⁶ і Сабадук
отак до нього промовляли,
за гніт, за утиск докоряли:
- Не тільки злидні і зарази
губили нас, десяткували,
але і від мадярських куль
та шибениць ми погивали,
а ви убійцям помагали
і помагаєте і зараз!
Гадаєте, що ми забули,
як у Бичкові, Требушанах
на вербах висіли гуцули?
Як у Воловому, в Ужку
і в Прислопі і в Ясіну
стріляла, вішала людей
посіпачня мадярська клята?
А ви тоді за свого брата
не прорекли ані словечко!
Тепер ви нас, немов овечок
у зуби вовка женете...
Та більше нас не ведете!
Було вже досить яничарів,
не хочемо ми більше вас,
ні ваших дерунів-мадярів! -

Та Зомборій почав грозити...
В болоті був би замісив
його народ і то нехайно,
обурено і одностайно,
якби Брящайко їх не стримав,
славетний тих часів трибун.
Головував, дзвонив і гримав,
утихомирив він бурун.
А на адресу "фйюшпана"⁹⁷
промовив іронічно так,
що той від глузу аж казився,
вставав, сидів і знов крутився,
гнівний, червоний, наче рак.

- Вже не раби стоять ось перед вами,
вже не юрба благає свого пана,

але стоїть народ
і хоче волі!
На рідній прадідній землі
ми слугами були доволі!
Го-го, мій пане, вже минув той час,
коли нагайку русин цілував,
зате, що добре була...
Подув свободний вітер вже і в нас
і ось оця народня сила
змете все сміття із землі
і змиє струпи з свого організму.
Кінець уже мадярському садизму!
Народ покинув рабський стан
і знайте: ми вже не раби віднині,
ми хочем бути вільними людьми
і жити, як належиться людині.
Го-го, мій пане, зараз інший час,
окрасти ще раз ми вже не дамося,
як за Раковція і Деяка бувало...
Погроз цих ваших ми не боїмося,
ваш стан облоги не страшний для нас!
Спізнались дуже, милий пане,
кайдани, пута накладати,
тюрем у вас либонь не стане,
щоб нас усіх позамикати,
народ із нами, наче мур,
не боячись тюрем, тортур!

— Убити гада! Утопити!
До Тиси кинути його!
Запроданець, мадярський наймит,
чого прийшов сюди, чого?! —
Гукав народ сердито,
ображено, несамовито.

І Зомборій зібрав манатки
і збори опустив без слів,
в долоні площа заплескала,
народ сміявся і радів.

Святочно, пишно, урочисто,
без слова "проти", без незгод,
до України приєднатись
рішив Гуцульщини народ.

8. "ВИСЛУХ"

В селі в'язниці не було,
жандармська лиш касарня,
мурована, брудна, гидка,
назовні як трупарня.

Дрібних "злочинців" за провини

февдальним способом карають:
Їх до начальника у Рахів
в роботу панську посиляють.
Там носять цебрами помії,
кормлять, годують панські свині
і білять хлів і чешуть коні -
бо ті найкращі у районі...
А як цю панщину відроблять,
"провина" вирине ізнов
і панський розсудок готов:
"Ти п'яним їхав, спав на возі,
ти не зняв шапки у панів,
а ти набрав у лісі хмизу,
за те в арешт на кілька днів..."

Але тих інших ребелянтів,
пропагандистів, демонстрантів
жандарми не пускали з рук,
пок не поскаче бич і бук
на бідній спині деліквента...
Як "інкасована" ця "рента",
накладуть ланцюги на руки
і в місто... в льох і знов на муки...

По славних зборах у Сиготі
були зосібна у "роботі".

За агітацію отак
попався в пазурі тих бестій
із Лазіщини Пластуняк,
відважний, смілий то юнак!

Ведуть його, немов бандита,
ведуть закутого за-дня,
а чорна згряя, повна, сита,
ціпцери,⁹⁸ зайди, мадярня,
супроводжають і кепкують,
плюють, регочуться, збиткують.

Пан Розенталь найгірше мстився,
богач, Гуцульщини банкір,
що із працюючого люду
всі соки виссав, мов вампір.
Він паном був життя і смерти,
комісарем підчас війни,
панів маґнатів він дорадник,
йому лиш вірили вони.
А хто йому не полюбився,⁹⁹
того жандармам сам завів,
послав на фронт, у кримінал,
або й повісити велів...

Ось і тепер він скаженіє,
Пластуняка в обличчя б'є,
кричить храпливо на жандармів:
"Хай він до ранку не живе!"

Повісити його!" - гуділо,
а Пластуняк ступає сміло.

Защо казиться чорна згряя,
защо його ведуть в арешт?
Зате, що людям біля церкви
читав у голос маніфест...

- - - - -

В касарні "вислуж" розпочали,
бичем і прикладами били,
кричали, копали, грозили.
У "праці" потяглись жандарми.
І затиснули пальці в двері:
"Скажи, а звідки ті папері?"
Затис він зуби і мовчав,
терпів, а слова не сказав,
як справжній лицар, як герой.

Ніч пізна... когути запіли,
а "вислуж" той ще все тривав.
Та зразу вікна задзвеніли,
під ними Сабадук стояв,
за ним озброєні гуцули...
Посипались гуцульські кулі,
жандарми в кухню утекли,
та хлопці у катівню вдерлись,
їх на капусту посікли...

Не стало більш і Розенталя,
від кулі згинув і пішов
на другий світ "кувати кози"
за муки, за гуцульські сльози
і за пролиту людську кров.

9. ХУСТСЬКИЙ КОНГРЕС

Після сигітських славних зборів
не здержали мадяри бунт,
про співжиття вже ані мови,
горів їм під ногами ґрунт.
Та ще одну надію мали:
Містечко, історичний Хуст,
щоби Сигіт скорегували,
слова підданства і покори
щоб витягли з народніх уст.

Жило у Хусті трохи німців -
тобто мадяри вже вони -
були б заїли українців,
коли б заїстись ті дали.
Інакше Хуст - це наші люди,

там українців сім восьмин,
а хущанин¹⁰⁰ боротись буде,
бо він народу вірний син.

Спекти мадяри захотіли
свою печеню при вогні,
ходили, клопотались, пріли,
агітували, як дурні,
у ці, для них тривожні, дні.
Знайшлись за гроші три "рутени":
Куртяк і Бродій і Демко,
всі три політики-кретени,
що впали пропасті на дно.

Куртяк був дома. В Хусті-місті
ходив і гавкав він, як пес,
злякавсь, коли громад зо двісті
послали наші на конгрес...
Зо всіх усюдин Закарпаття
народу потоки пливли,
немов сплилися ув обняття
пісні, музика, прапори.
З самого ранку, від світанку
громади горнутья ввесь час,
старі руїни Хуста-замку
не бачили ще стільки мас.
Одні на санях, інші пішки,
не боячись панів, погроз
і не жаліючи ні трішки,
що щипав вітер і мороз.
І потяги поприїзджали
із Ясіня, із Ужгороду,
багато привезли народу,
ваґони повні, аж тріщали.
Усі в святковому убранні
і чоловіки і жінки,
ваґони прибрані, старанні,
окраси всюди і вінки.
Ще й на старому паровозі
з чатиння¹⁰¹ вивитий вінок,
лунали у цілій дорозі
пісні гуцулів, гуцулок.

А біля церкви, на майдані
ніхто б іголку¹⁰² не продів,
в голів отому океані
дух українства володів.
У церкві службу відслужили,
народ не містився, чекав,
новенький прапор посвятили,
свій рідний, що з землі постав.

І почались могутні збори,
цей історичний наш конгрес
і прорекли карпатські гори,
що мовчки пнулись до небес:
"З'єднаймося ми зі степами,

як то бажали ми віками,
бо наш народ уже воскрес!"
Проговорила сива Тиса:
"Мені Дніпро мій рідний брат,
цього моменту я бажала,
зі сходу тільки сонця ждала,
а захід – це отруйний гад."

Загомонів народ уголос,
тепер він велетень і кольос,
не сіра маса ентографам,
але могутній буревій,
бо він господарем землі:
"Смоктали кров із нас фєвдали,
дер шкіру мадяр-пан,
іти із ними годі далі,
була б це наша смерть-провал!
Мозолили на них віками,
за працю голод нас присів,
нас частували нагаями
гайдуки-наймити графів.
Недолі-рабству вже кінець,
урвався наш терпець!
Воскресла мати-Україна
у цей великий час,
як мати рідную дитину
вона пригорне нас!
З панами більше не братаймось,
із Україною з'єднаймося!"

І резолюцію післали,
хай знає цілий світ:
Зв'язок із уграми порвали,
за слово, що тепер сказали,
стоять, як той ґраніт.

Куртяк один лише був проти,
що їв мадярський хліб,
щось язиком зачав молоти,
та збитий був, як сніп.
Його з конґресу і прогнали,
замовк лише тоді,
коли зловили і скупали
у льодовій воді.
Демко ногами рятувався
через плоти, як пес,
плескав, утішено сміявся
із нього весь конґрес.

Та Зомборій додержав слово,
що у Сиготі говорив,
цілу Гуцульщину й Мармореш
мадярським військом обсадив.

І в Ясіня шістьсот сейкелів
одної днини він послав,
здавити гуцулів повстання
він команданту наказав.

Були це угри Трансильвану,
що до Румунії припав,
румуна маляр ненавидів
і до Угорщини тікав.

Сам командант – угорський німець,
пузатий, грубий черевань,
його сейкелі-емігранти –
людей найгірша сорта – дрян.

Було це саме шумовиння,
за гріш найнята малярня,
що радо на рахунок власний
робила грабежі щодня.

Була це мішана голота:
пани, злодії, босяки
і крали все: сорочку з плота,
картоплю, свині, когуги,
нераз і бриндзі бербеницю,¹⁰⁴
а навіть вивели телицю
з хліва і то у білий день,
покинувши гуцульську хату
обдерту, голу, наче пен,ь,
не давши й розписки за неї.
Вже не крадуть – самі беруть,
неначе контрибуцію
на карній експедиції.

А гуцулки вже не могли
ані дорогою пройти,
по-дві із хати виходили,
аж криком часом боронились
і перед міліціонером
і в днину замикали двері.
А тії влізливі були,
жінкам спокою не давали,
безлично гуцулкам гукали.
А як дівчата, молодичі
хотіли йти на вечерниці,
то парубків ціла громада
їх стерегла та проводжала,
щоб їх сейкельська батярня
попід хатами не чіпала.

Сейкельські міліціонери
нові порядки заводили,
всі збори, сходи, наради
у Ясіню заборонили,
не вільно навіть двом стояти
і про щонебудь розмовляти.

Як тільки три діди зійшлись
і про погоду розмовляли,
прибігла гвардія ціла,
товкли людей, арештували...
А ввечорі всі вулиці -
це сама тиша і пустелі,
ніхто вже ними не пройде,
лише собаки і сейкелі.

11. У ГАЛИЦЬКИХ БРАТІВ

До Станиславова прибули:
Штеньо, Німчук і Сабадук
прохати збройну допомогу
прогнати з Ясіня гадюк.

Стоять гуцули в кабінеті,
на аудієнцію прийшли,
на стінах висіли портрети,
людей преславних образи.
Під рушниками на одному
наш геній, мученик Тарас,
що дав нам біблію святую,
багато він зробив для нас!...
А далі: два орли преславні -
Богдан Хмельницький і Богун,
а осьде Залізняк відважний,
стораз оспіваний "різун"...
Ціла історія на стінах,
сторінка слави і руїн...
На Закарпатті їх не бачиш,
мадяри гнали їх із стін.

- - - - -

Галичина й сама терпіла,
у недостатках і вона,
не всилі допомогти гуцулам
мадярам дати штовхана.
Та дещо там приобіцяли,
як то буває при вині,
і повернулись делегати,
"боротись будемо самі..."

12. РІЗДВЯНА НІЧ

І надійшла різдвяна ніч,
спокійна, мирна, тиха,
не сподівалися сейкелі
цієї ночі лиха.

Гурти гуцулів по ґрунях
хатам колядували,
їх "міхоноші" із мішків
рушниці роздавали
і хто із хатніх тут дістав
набої і гвинтівку,
лишав вечерю, йшов у ліс
у славну Костерівку.

Як опівночі вдарив дзвін,
умовлений сигнал,
то Костерівка загула,
тут був їх арсенал.
І сотні вирушили враз,
якраз у добрий час,
Штеньо, Ружинський, Сабадюк
І Клемпуші й Німчук,
а панські наймити хроплять,
в бараках твердо сплять.
Гуцули оточили їх,
мов ті кліщі горіх,
здолали хлопці понад рано
чимало перепон,
шістьсот сейкелів і гонведів¹⁰⁵
взяли вони в полон.

Відсвяткував своє Різдво
гуцульський ввесь загал,
рушниць тих щось понад шістьсот
прибуло в арсенал.
У дзвони радісно гули,
вже вільними були,
співали в церкві "Народився",
мадярський меч ломився.
Вже гуцул більше не боявсь
мадярських параграфів,
Німчук на Богдани пішов
а Сабадюк на Рахів.¹⁰⁶
У Рахові Петро Попенко
повстання чин розвинув,
від кулі мадяра, зза муру
на вулиці погинув...
Іван Береза визволяв
Косівську Поляну
і вигнав звідти спекулянтів
і мадярню погану.
Приблуда-куля у чоло
Івана поцілила,
життя надійне, молоде

так швидко погасила.
І днини третьої Штеньо
одержав телеграму:
"Взяли й Бичків... тепер ідем
аж на сигітську браму!"

13. СИГІТСЬКИЙ БІЙ

Колись історик як опише
гуцульський бій отой,
дасть повне узнання гуцулам,
бо кожен був герой.
Приб'є він і ганьби печать
за зраду без вагання,
осудить короля румунів
за спосіб воювання...
Гуцули билися відважно
боролись за Сигіт,
бо це ж Гуцульщини столиця,
життя-буття, їх світ!

Курінь гуцульський із Бичкова
на місто наступав,
а Сабадук своїм повстанцям
накази роздавав.

На рідне місто, на Сигіт
гуцули напірали,
мадяри бились, відступали,
позиції здавали.

І через дві цілі доби
велись бої завзяті,
й одного дня заколихався
наш стяг на магістраті
і по сигітських вулицях
піснями загуділо,
нове і радісне життя
утіхою кипіло.
Тепер ніхто тут не скривався,
до свого признавався,
у місті будуть наші школи,
як перед тим ніколи!
І фабрики і копальні
перейдуть нам у руки,
тут буде університет,
величній храм науки!

Нехай і злостяться, нехай,
багатії Сигота,
вони тягли усе добро
гуцулам з попід рота,
вони з мозолиці гуцулів

палати будували,
всі соки, наче ті вампіри
із люду висисали.

Ожив Сигіт, новий Сигіт,
гуцульський, український,
із міста шез пан Зомборій,
Гошук, Іллейш, Камінський...
Про цих панів і пам'ять ми
закинули в бакру,
на власній шкірі відчували
так-звану їх культуру.
Якраз у місті у Сиготі
оці пани на-спіл¹⁰⁷
вони то перші підписали
загибіль наших шкіл;
якраз у місті у Сиготі
відбувся той процес,
над бестіяльністю якого
жахався світ увесь,
який зворушив континенти,
сумлінням їх потряс...
Ой, час зривати кляті пута,
ой, час до волі, час!

- - - - -

Два тижні тільки був Сигіт
гуцулам у руках,
за "гегемонію" панів
бере і злість і страх.
"Рутен був вічно нам рабом,
рубав він тільки ліс,
тепер господарем Сигота
і в магістрат поліз!
Він дотепер нам пас отари,
нам на полях косив,
тепер Сигіт до України
на все приголосив.
Заводить українські школи,
на зборах що прирік,
азбуку знов сюди приверне,
що вигнали торік..."

Отак сигітські багачі
дивились на борців
і невимовно лютий гнів
у їх очах кипів.

Червоним полотном їм був
наш почин і елан
і сплотився замір ганебний
і підлий зради плян:
Пани мадяри, спекулянти,
"сметанки" вся юрба,
задумали всадити ніж
гуцулам від хребта.

Тайком післали в Букарешт
панків до короля,
щоб від гуцулів взяв Сигіт,
їх вигнав звідтіля.

Король послав бригаду війська,
взяв працю поколінь,
не вдержався хоробро-смілий
Ружинського курінь.

Один курінь проти бригади -
це свист і буревій,
це восьмикратна перевага!
Ніяк не рівний бій!

Проти гармати, кулемета
ніщо не вдіє кріс,
бо генерал проти Сигота
ще й батареї віз...

Румуни відворот замкнули,
наклали перепон,
вбивали й ранених гуцулів,
не брали у полон.

Біля Сигітської Комори
страшна різня знялась,
дорога трупами покрилась
і кров'ю залилась.

Отут курінь криваву купіль
дістав з румунських рук,
упало хлопців шістдесят,
поляг і Сабадж.

Поляг герой, наш сокіл юний,
скосив румунський штик,
упала зірка Гуцулії,
надійний провідник.

Та ввесь курінь їм не скосити!
Здолав курінь біду,
прорвав він лінію румунів,
залізну і тверду.

Але Сигіт пішов... пропав,
забрав собі румун,
сигітських зрадників-панів
протектор, опікун.

14. ГУЦУЛЬСЬКА РЕСПУБЛІКА

Курінь, вже без Сабадюка,
як відворот зробив,
над Тисою у Требушанах
окопи приладив.

Над Тисою в вузькій долині
зарився, наче кріт,
поставив сильні барикади
на стислий цей прохід.

В Гуцульщину нога ворожа
не ступить, більше ні!
Хочби дивізії валились
волохів, мадярні.

Гірський і одинокий шлях
замкнули із долини,
гуцулів кітловину всю
боронять полонини.

До біса гнали мадярню
і всю "еліту" панську,
і витворили з Гуцулії
республіку селянську.

Стояла замкнена від світа
вичікуючи зміни,
чекала-ждала порятунку
від нені-України.

Чекала Доня, що прийде
за нею рідна Мати,
щоб їй маленькій та слабій
свій вік не коротати.

Не пригорнула люба неня
свою сирітку гожу,
бо ось поставили ляхи
залізну огорожу...

- - - - -

Шість місяців жила самотно
республіка мала,
здобуту кров'ю свою волю
нікому не дала!

Гуцульську честь, права, свободу
відстояли вони,
за що боролись і померли
Гуцульщини сини...

Держава чехів і словаків
творилася якраз

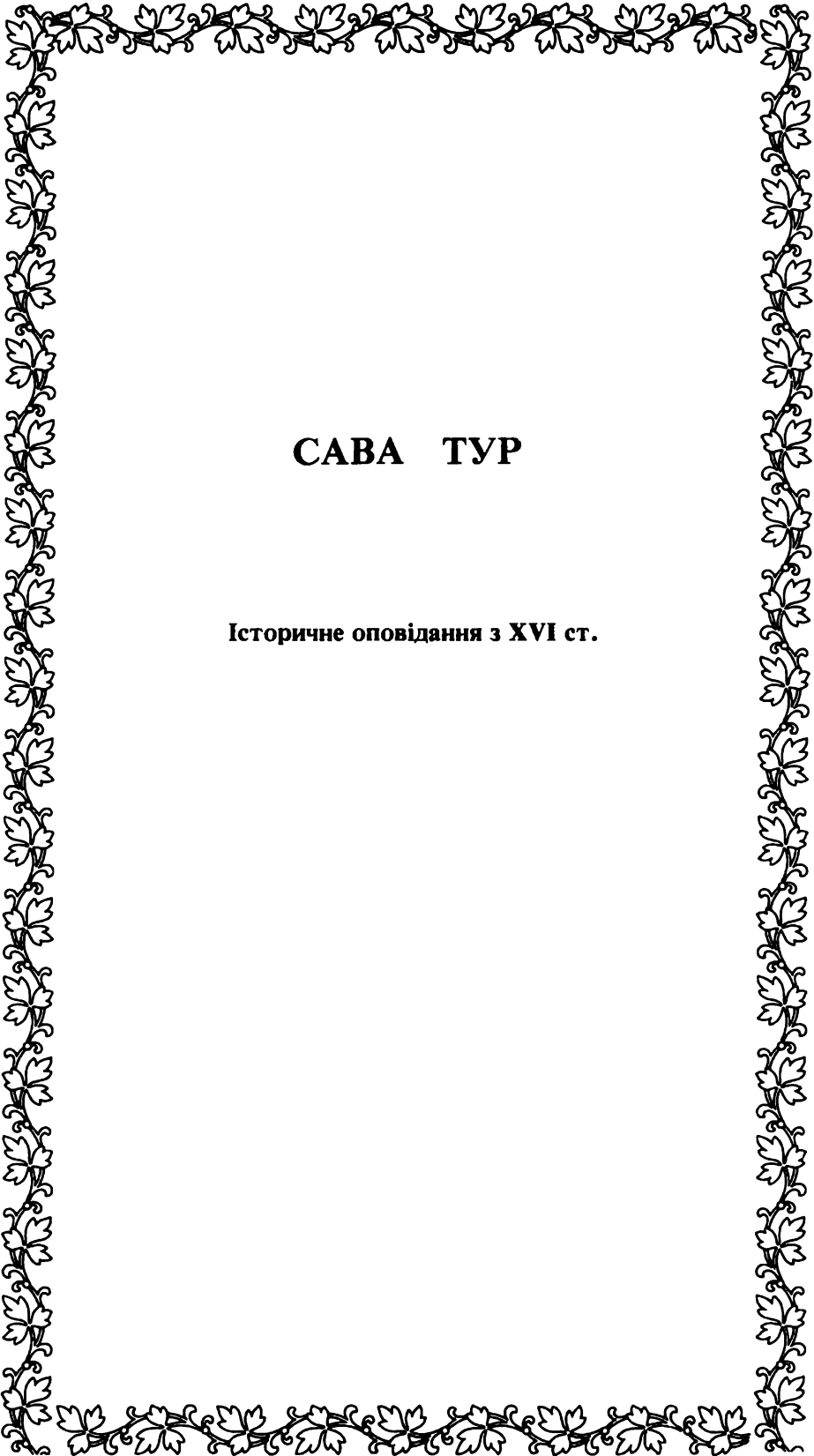
і до слов'янської сім'ї
запрошено і нас.

На всіх правах будем із ними
якийсь короткий час,
док' Україна не зблизиться
і не пригорне нас.

Ужгород 1935-36/1950

IV

САВА ТУР

Історичне оповідання з XVI ст.

Ч А С Т И Н А П Е Р Ш А

Ловкі два мисливці замку у сідлі ізрання, оглядають для панів терен для полювання. З них один, старий, поважний, та ще дужі плечі! Зразу видно, що їв хліба "не з одної печі." Ідуть, стежкою блукають пралісом густим і зустрілись з незнайомим парубком чужим, що старавсь уникнути колодами, кущами. Та старий гукнув: - Стривай! Стій, бо я стріляю, або цих собак своїх на тебе напускаю! - Став він і старий питав: - Ти дух або людина? Чи ти злодій, чи розбійник, що у полонини поманджав ти? Втік від ката? Або зрадив пана? Бо лише ловця й харциза гуцава погана так обшарпає, обідре... Що ти за один? Добрий, чи поганий ти у свого батька син? -

Зустріч парубка із ними була неминуча, трохи побентежений, але зате рішучий. Хоч блідий, але при тому рослий і здоровий, в небезпеці хижим рисем стрибнути готовий. Тільки глянути на нього - серце ловить страх, бо розломані кайдани в нього на руках, скрізь пошарпаний, до того і взуття не має, а жупан, колись коштовний, стрічками звисає.

- "Запевняю вас, панове, не опришок я, а втікаю із неволі, просто з корабля... Називаюсь: Сава Тур, що втік від мук, тортур! -

- Ха-ха-ха, бреши здоровий! Це ж, небоже, гори! Кораблів у нас немає, а ліси - не море!

- "Правду вам кажу, що я козак із Запоріжжя, і дістався випадково в це гірське підніжжя, бо втікаю із неволі і про рідне мрію... Я душа хрищена. Ось, хреститися умію..."

Скинув шапку, на "Отца" піднеслась його рука, та гукнув старий мисливець, спер¹⁰⁸ він козака. - Стій, козаче! Непотрібно тут тобі хреститись, бачимо ми, що козак ти - можеш тим хвалитись. Інший доказ показав, як шапку ти здіймив: Чуб козацький є у тебе - правду говорив!

- "То в дорозі свого чуба трохи приладнав

і побрився в селянина, як заночував,
а то був заріс, як мавпа, сам себе боявся..."

Та старий махнув рукою потім так озвався:
- А тепер вітай у нас! Сідаймо на розмову,
трохи підкріпись, козаче, на тяжку дорогу.
Ти, напевно, і голоден, бідував чимало,
ось у торбі ковбаса і ще шматочок сала... -

І присів козак до торби, їсть, що тільки бачить,
а вони його частують: - Ще бери, козаче... -
Після зустрічі чекав він іншої гостини,
а тут їжа, ще й порядний кухоль медовини.

До сідел старі мисливці більше не сідали,
з козаком у супроводі пішки повертали.
Душу він свою відкрив і все оповідав,
як він бився в Трапезунті і в ясир попав,
як веслом турецьким морем кораблі гонив.

- "Вдарив судном буревій об скелю і розбив,
я порвав свої кайдани, врятувавсь і втік...
На самій лише галері був я майже рік.
Буревій - це мій рятунок, хоч чуть-чуть не згинув,
але пута розірвав і корабель покинув,
а галера покотилась, аж на морське дно.
З бурунами я боровся, все мені одно -
потону - то вже як вільний в глибину полину,
не прикований до лавки, ні до опачини...
Із бідою до малого острівця доплив,
днями там відпочивав і черепах ловив,
проликав¹⁰⁹ сирими... був би чувся, наче в раю,
але спрага - брак води - спокою не давала.
Я лизав сліди дощу і рештки із калюжі,
док' не висохло і те... а потім м'язи дужі
мене гнали знов на море. Дошка із галери
понесла мене на собі на зелений беріг.

- "Тільки вплив і подався скорою ходю,
як турецькі вартіві погналися за мною.
Першого звалив на землю, каменем убив,
другому кинджал здобутий в серце устроїв.
Неабиякий бігун я - зразу в балку вскочив
та ланами і полями в ліс і в гори збочив...
Ходжу тижнями, мандрую, горами блукаю,
я пройшов Волощину,¹¹⁰ Семигород лукавий,
мало-що я не попав драбугам просто в руки,
кинулись на мене, наче хижіі звірюки,
але був би не козак, коли б не врятувавсь...

- "І ось так позвільна я і в гори ці дибрався.
І куди я не мандрую, де лише приходжу,
добру раду, допомогу я завжди знаходжу.
Що це, що це за країна? О, скажіть мені,
в кожную хату вхід свободний, їжа на столі,
угощають, нагодують, не питавши: "Хто ти?"
Рідним словом привітають, додають охоти,

лиш розірвані окови з рук не можу зняти,
бо чужому ковалеві годі довіряти!
Може лиха наробити, та ще й козакові!

- "Але ви розумні люди і свої по мові,
доброзичливі до мене, наче батько рідний,
серце зразу відчуває: буду я свободний,
що не згину, мов собака, десь на роздоріжжі,
а дійду я в Україну, в славне Запоріжжя...
Що це, що це за країна? Що за добрі люди,
що так ставляться до мене в горах цих усяди?"

Та старий лише сміявся, вуси він крутив
і до козака-незнайка так заговорив:

- Видно, мати-Україна вже за нас забула
і на страчених синів рукою лиш махнула.
Правда, в гори ми зарились, наче ті щурі,
але ми не відцурались славної сім'ї,
ми належимо до неї ще з старої Руси
і любимо б пригорнутись, наче до матусі...
А відносно цього краю - то, козаче, знай:
Срібною Землею зветься цей гостинний край,
а народ по цих узбіччях, де блукаєш ти,
саме той, що й в Запоріжжі, це ж твої брати! -

Потім далі промовляв, слова пливли із уст,
говорив про боротьбу, про славний город Хуст,
і про горе, що валиться на його народ...
Був це мудрий чоловік і добрий патріот.

- Бачиш, Саво, бачиш замок на стрімкій горі?
То ж бо наша оборона - мури ті старі.
Наші прадіди й батьки цей город будували
та під ним і піт і кров віками проливали.

Короленко Лев Данилович його здобув
і до Львова - нам на втіху - так і привернув.
Але знов король Карло забрав Угорщині його...
Потім Федір Кор'ятович, наш преславний князь,
що привів у ці Карпати тридцять тисяч люду,
був у Хусті каштеляном за короткий час,
доки не підняв Мукачів в замкову споруду.

- А потому все пішло тут догори ногами:
турки та семигородці є у нас панамі,
або німці... На заваді є оця країна,
рвуть її усі для себе і вона в руїнах.

- Доли кращої, здавалось, ожидати нам,
як засів із рідним військом рідний каштелян,
бо рука була міцна у нашого Бориса,
ще такого не видала наша славна Тиса.
Він скитався у чужих, у чужині зростав
і постарів. Фердинанд його сюди послав,
щоб для себе город цей від турків іздобути,
браму до Семигороду німцям привернути.

Замок він здобув – служили в ньому трансильванці,
дуже дешево здобув він дня одного вранці:
Воякам, замість води, в бочках послав нектарів,
так, що й не помітило тих кілька яничарів,
що по замку вештались і не чекали зради.
А до того ще і сріблом сипнув для принади,
бо завідувач їх жолд¹¹¹ затримав і... покрав,
а сейкелям від півроку сотика не дав.
Підкріпившись середнянським¹¹² пилом, як водицю,
зразу вирізали турків і... здали фортецю.

А сейкелів теж позбувся і набрав селян,
перейшов із ними муштру, шабля, буздиган
і сокири, і гармати і нові мушкети –
це немов зрослися з ними. У чужі тенети
він так швидко не устрягне – люд наш волі прагне.
Ще й на інших він місцях фортеці будував,
в рідних горах оборону ладно готував,
лаштував він засіки – наїздникам загуби,
щоб нарешті кожен чорт зламав тут свої зуби.

– А потому, як залог у порядкував,
ні одним, ні другим він країни не віддав,
що ходила з рук до рук, неначе та повія
і зносила тягарі і горе і свавілля,
бо "законні грабіжі" велися без кінця,
у хатах селян не стало ані каганця,
ні худоби, ні грошей, ні їжі, ані паші,
навіть кресала забрали – "потребують наші..."
Як одним він, так і другим дав до зрозуміння:
"Годі далі плюндрувати! Нашому терпінню
хай буде вже раз кінець, бо має все границі!"
І зарився, наче крот він у свою фортецю,
а населення послав у неприступні гори,
ще й худобу в полонини люди назганяли,
засікли стежки, дороги і потоки-звори,
щоб наїзники всілякі їх не турбували.

– І не раз він думає і голову ламає,
що не вдержиться самий, бо сил таких немає.
Адже вічно в полонинах людям не сидіти,
теж противники спокійно не будуть глядіти
на цю гру. Вкінці вони і в засіки прорвуться,
а тоді ліси й оселі димом піднесуться
із людьми, з маржиною... То ж треба щось робити,
щоб іще у гіршій тут біді не опинитись.

– З ким іти, на кого спертись, на чиї шаблі?
Кожен чорт смоктає соки Срібної Землі.
Бузовіри Фердинанда гірші бусурмена,
угрин – пес, а шляхта їхня – це п'явки, нікчеми.
Фердинанда ненавидить наш цілий загаль,
а Семигород лукавий – порти це вазал.
У Будині¹¹³ сидить баша й посила' накази
дати вовну... пашу... хліб. Семигород відразу
розпішле своїх гайдуків і бере, що бачить,
візьме двічі стільки... лишить палиці жебрачі,

і в ясир людей набере звідси для поганців,
щоб людей заощадити шляхті трансильванців;
пожене худобу до останнього хвоста,
глянеш десь на толоку – заросла і пуста;
глянеш до комори, хати – самі голі стіни...
Ох, часи-часи лихі для нашої країни!

– Боронити замок цей готуємось давно,
жодній силі не здобуть це орлине гніздо,
бо його боронять скелі, а баша це знає
і тому гінців до замку з Будина ганяє,
і дарами і погрозами манить до себе:
"Не віддаш мені ти город, то іду на тебе!"

– Вже і сам султан цю справу взяв у свої руки,
а його дипломатія хитра, як гадюка.
Як дізнався, що твердий горіх цей наш Борис,
то на гордих трансильванців вперто він натис
із Борисом погодитись: все наобіцяти,
як не можна зброєю, то золота послати,
і мастками, багатством щедро обдарити,
кріпаків йому післати, так його купити.

– Та Борис обурено сказав отак послам:
– "Я за власній добра вам душу не продам!
Зле числив баша ваш. Знайте, я не самолюб
і стою я непохитно, як під вітром дуб.
А коли баша будинський інших і купує,
то мене не купить. Хай прийде і покоштує
нашої смоли гірської, нашого окропу,
хай побачить яничарських трупів цілі копи.
І погроз я не боюся, не прийму угоду,
я не стану за вигоди зрадником народу!" –

– Це були слова героя, і відважні й мужні.
Відтоді Борис, на жаль, змінився, навіть дуже.
Посли відійшли без слова – Хуст, то вже не жарт,
і взялись семигородці знов до інших карт:
Від самого везира у посли знов прийшли,
поздоровлення султана – кажуть – принесли.
Везир ніби дав наказ: щоб дань не накладати,
хліб, худобу від людей для війська не збирати;
кажуть, везир і баша клянуться, запевняють
край здалека обходити спільно обіцяють
і в ясир не брати шляхту, ані масу сіру.
Обіцяють не чіпати православну віру,
обіцяють люду мир, а ватажкам пошану,
за все те одно бажають: відчинити браму.

– А крім того, трансильванці хитрі, наче лиси –
щоб здобути всю країну, вдертися за Тису –
вибрали ще й інший підступ, дешевий і добрий,
битися нема відваги (наш Борис хоробрий),
то масненькими словами сватають дочку,
каштелянову Юстину, гарну, молоду,
ще до того за магната, пана Секелія,
і Борис наш захитався, сам не знає, що діє.

Воевода і свояк він короля Івана,
що панує тільки з ласки, сателіт султана.
Навіть хитра Ізабеля – мати короля
робить сваху, щоб урвать шматок і звідсіля.
Полководець він поганий, та зате – різун,
на селян він – кат жорстокий і хвалько-брехун.
За старого короля ще пік селян живими...
За таку то погань, Саво, шкода нам Юстини.
І дочку і цілий край Борис занастить,
відмовляємо від того, але не щастить.

– От, нещастя!... Ну, подумай, дорогий козаче,
хто тепер із нас радіє? Чи душа не плаче,
що характер заломався і піде на зраду,
то позавидів диявол і... послав нам бабу.
Мадяр, як мечем не змігся, то послав сватів,
хоче, щоб султан ізнову тут заволодів.

І козак відповідає: – "Вас не розумію,
чом не викинути з хати пана Секелія?
Або може і сама дочка того бажає?
Що ж, магнатка з неї буде, певно і кохає."

– Чорта лисого кохає! Зрозумій, козаче,
як почує, що приїде, то вже днями плаче.
Ненавидить Секелія, от що друже мій!
Хоч багатий то вельможа, не до пари їй!
Їй до личка не підходить сива борода,
дівчина, як та голубка, гарна, молода.
От, побачиш. Зведем тебе до замку в гості.
Я тебе чекати буду при движкому мості,
постараюсь, щоб була присутна і Юстина,
познайомся із красунею і розкохай,
у заплутаній цій справі нам ти помагай
в нашій задумі відносно цієї твердині
рятувати город, теж і помогли Юстині,
щоб від неї відчепився той старий магнат.
Головне, щоб город цей урятували ми,
щоб не виковзнувсь від нас у руки сатани
трансильванцям, а це значить туркам-бусурменам.
Город цей на дужій скелі – захист нашим селам.
Доки ми у ньому, доти ще країна дише,
а не стане нас, то ворог смертю приколише. –

– "Вимагаєте від мене, прямо неможливе,
це ж не буде справа чесна, тільки нещаслива,
і облудна, лицемірна, нам не до лиця,
мені дуже не подобається справа ця.
Не забудьте, що козак не кривдитиме жінці,
слова підлого не скаже, навіть при медівці.
В нас було: за злочин бабу судимо на страту,
й не знайшовся той козак, щоб голову відтяти,
довелось татарина на ката запросити...
Як тепер тій дівчині брехати, колотити?
Вбити серце, почування і зломити душу...
Не піду, мої панове, на таку спокусу!"

" Хто ж тебе тут направляє у нечесну путь?
Розкохай і полюби, відтак собі здобудь!
Батькові вона сказала – чув я ту розмову –
"Секелія ненавиджу, говорю це знову!"
А ти ж гарний, рослий, дужий, бравий, молодий,
ще до того свій, козак, отаман хочкуди! –

– "Люди добрі, із вогнем то небезпечно гратись,
в мені теж є людське серце, можу закохатись,
а взаїмної любови де ж мені чекати,
як туди поріг вельможі ходять оббивати.
Що тоді зі мною буде, як не стане сили?
А комедію у Січі грати не навчили."

І старий насупив брови, каже козакові:
– Як не хочеш бачити в Босфорі мінарети,
ти повинен заплести її в свої тенети!
Як не хочеш неприємностей – роби розумно! –

І козак ступав за ними і похило й сумно.

* *
*

В кузню козака завів до зручних ковалів.
Грубі перстені кайданів ковалі зняли,
і взуття і шаравари слуги принесли.
Із заліза ще й шаблюку викував коваль,
ой, давно не мав козак таку гостру сталь!

Тиждень–два відпочивав, лежав, підгодувавшись,
чепурним щоб у палацу згодом показатись.
Швець йому з м'якої шкіри чоботи пошив,
до кравця в майстерню він щоднини заходив,
бо й жупан оксамитовий мав він під кінець,
варто глянути на нього – гарний молодець!
І як тільки до вечері вдарив срібний дзвін,
із дочкою каштеляна запізнався він.

А на другий день мисливець вже чекав його
і втягнув до себе в хату і подав вино.
Запросив людей поважних, теж і юнаків,
що вже чули про хоробрість славних козаків.
Всі були на те цікаві, як він виглядає,
що нового він говорить, що оповідає.

– Ну, козаче, милий друже, – мовив при вині
дядько Квич, старий мисливець. – Розкажи мені,
як ти в пана каштеляна вчора почувався?
Певен я, що у Юстині не розчарувався,
певен, що на тебе, Саво, мило задивлялась.
Правда, так на перший вид вона не закохалась,
це ми знаєм. Але перше враження буває
досить сильне, по ціле життя супроводжає.

– "Дорогі мої панове, славне товариство,
дівчина Юстина мудра, розум має бистрий,

і краса така у неї, мов найкраща зірка,
мов на небі та зірниця, наче та Вечірка...
Але я люблю ще Ольгу, хоч вона в могилі,
хоч її і поховали моря буйні хвилі,
приросла мені до серця на усе життя,
і без неї - хоч живу ще - вже нема буття!"

- Про яку ти Ольгу тут говориш, мій козаче? -
- "А про тую, за якою серце вічно плаче,
з нею я зажив і щастя за короткий час,
мій палкий вогонь любови в серці не погас,
і в могилі - на дні моря - я люблю її,
їй належить ціле серце, всі думки мої."

- До туркині закохався? -

- "Ні, не до туркині,
над Дніпром вона зросла і згинула при мені,
наче зірвана ромашка в порох покотилась..."

- Розкажи нам, розкажи, що як то пригодилося,
що то, що то за дівчина, в тебе лиш єдина?

- "Я й до півночі не зможу все те розказати,
довга це історія і мусив би зачати
від початку лютої борні із ворогами.
Вас нудитиму я цими ширими словами,
що пливають у розділи, немов потоки в річку...
Пан господар іспалив би не одну тут свічку."

- Воску є, свічок ми маєм, лиш оповідай,
як боровся з ворогами за свій рідний край.
Ось, поглянь: цікаві знати наші юнаки,
як відважно умирали ті січовики...
Ти подещо розказав, та не оповідав
про своє життя бурхливе. Де, куди блукав?
З ким ти бився? У степу, чи може на паланці?
Як зламав козацьку шаблю? Як попав у бранці?

Ч А С Т И Н А Д Р У Г А

Сава Тур свої пригоди їм оповідав:

- "Я вже змалку запорожцем стати забажав,
батькові сказав я: - Тату, піду в Запоріжжя,
битиму татарів, турків, десятюх заріжу... -
Насміявся з мене батько - сам козакував -
і не раз собі він хпив, із мене глузував:
"Миску не одну горожу доведеться з'їсти,
і не певне, чи потрапиш на коня ти сісти."

- "Я підріс, під носом вуси. Бурсу я покинув,
на жупан і шаравари я змінив свитину.

Добрі чоботи з халявами також купив,
а козацьку шапку-бирку сам собі пошив.
І від батька я найкращого коня дістав,
ще й шаблюку він свою мені подарував.

- "Порох, олово у мене - те дістати міг
і прибув на Запоріжжя, на Микитин Ріг.
Записали у реєстер, новиком зробили,
у коші я і навчався, працював щосили,
джурував я, управлявся, коней пильнував
та у походах брав участь, бився, воював.
Старшим я не відмовлявся ще й води подати,
не так легко козаком на Запоріжжі стати!

- "Як повчився, заслужився - і старшим зробили,
того літа ми татарів двічі погромили,
і нарешті знов у Січі підносився стяг,
вибирали ми гетьмана, бо старий поляг.
Довбиші з цілої сили били в барабани,
стали козаки в велике коло на майдані.
Висували кандидатів - хвилі урочисті,
імена борців преславних, що хрустально чисті.
Всі цікаві знати, хто то буде в нас гетьманом,
хто нас поведе надалі здобувати славу?

- "На всій площі закипіло, скрізь загомонило
лицарське ім'я Богдана, він найрозумніший,
із хоробрих найсміліший і найвідважніший:
"Хай то буде наш Ружинський, славний князь Богдан,
що воює безпошадно турків-бусурман."
Турки вбили його матір, немічну, стару,
повели в ясир прегарну молоду сестру,
відтоді одержу чорну він постійно носить,
їхні голови погані він шаблями косить.

- "Слава! Хай Ружинський буде!" - гомонить майдан,
"Хай живе наш лицар славний, наш новий гетьман!"
Та Ружинський відмовлявся, але козаки
не пускали - підкидали з радости шапки,
так би мовити, насилу всунули до рук
всі гетьманськії клейноди, булаву й бунчук.

- - - - -
Незабаром шпигунів у Січі приловили,
що до всього приглядались, попід Січ ходили,
скільки війська в Україні - знати захотіли,
чи з мушкетів і гармат стріляти ми зумієм?...
З них один і схаменувся та признався сам,
що у Січ з Криму послав його татарський хан.
В Січі хоче свій кривавий провести бенкет,
козаків на арканах в ясир тягнути геть;
оповів він, як татари перейшли Дніпро:
Прив'язали до коня на очерет сідло,
зброю, одіж - плив татарин і тримався гриви.
Полчищами і ордами так переходили;
оповів він, що татари тільки вістки ждуть,

їхні коні недалеко у степу пасуть.
Що грабіжать, як звичайно – добре знана річ
і лаштують новий напад на козацьку Січ.

* *

*

– "І одної днини похід формували ми,
вчасним ранком барабани, труби загули,
бренькають шаблі, остроги і вози гремлять,
курені, сотні, полки вже лавою стоять.

– "Під гетьманом кінь вороний гарцював, скакав,
а гетьман полковникам накази роздавав.
Похід вирушив. До кроку музики гудуть,
жваво грають на пищалах, бубни грімко б'ють.
За музиками кінноти таки добрий стан,
а за нею полк гетьманський, сотники, гетьман.
Знов кіннота і піхота в пилу-порохах,
стежі у степу далеко по обох боках.
А відтак гармат обозів предовжезний ряд,
на кінці їздці пильнують, всуди повен лад.
Коні гарні, зброя добра в сотень, у полків
і відвага у очах хоробрих козаків.

– "Як коня не мав свого то пішки йшов козак,
як рушниці не було – то лук і сагайдак,
або хоч топір, коса, сокира, буздиган,
бо без того не пустив би в похід пан гетьман.
Але гостру шаблю кожен вже якось придбав.
Що то був би за козак, щоб шаблі він не мав!
Пороху було багато в скринях на возах,
а також і куль гарматніх повно у мішках...

– "Ані дивно нам не стало у хвилину ту,
як розвідчик прилетів із близького степу,
він сказав, що ворог близько в балці то одній,
в замкнених рядах чекає розпочати бій.

– "І зійшлись полковники на раду бойову,
провести ту запорізьку тактику свою.
Сонце встало, наче з крові – був це ранній час,
перед боєм наш гетьман промовив так до нас:

"Козаки!

На цьому полі
рішиться питання:
як засильні наші м'язи
у важких змаганнях,
чи ми здібні до життя,
чи ми гідні слави,
чи ми є нащадки люду
князя Святослава;
чи ми правнуками справді
Ігоревих воїв,
що воліли радше вмерти,
полягти у бою,

аніж соромом покрити
поле боротьби...
Ворогів ми розбивали,
ще й не раз, не двічі,
покажімо, що ми гідні
Запоріжжя, Січі,
гідні Байди – аж до смерти
битися за волю!
Покажімо, що ми сильні
і завзяті. Гідні
боронити Україну,
боронити рідних:
матерей, батьків, братів,
сестер, жінок, дітей,
гідні й полягти, як треба
в славний день оцей,
щоб не знали наші діти
прокляття неволі...

Або хочете побачить,
як старі і кволі
під копитами вмирають,
душу випускають,
як маленькі немовлята
мруть під їх ногами?!
Як ведуть народ хрищений
у ясир степами,
як торгують ними в Кафі
на "майдані сліз"?!

Як палають рідні села
в Україні скрізь,
як добро народу гине
в крові, у вогні?!...
Хочете все те зазнати? –
Думаю, що ні!
Битись будемо завзято,
розторощим їх,
розіб'єм і виженем їх
з рідної землі!
Хочем жити вільними
і ми і наші діти,
радше вмерти, ніж рабами
гнити, животіти!
Ми сини святої Волі,
мати – Січ за нами,
ми хоробрі запорожці,
ми не є рабами!
Запорожці на рішальний
бій стоять готові,
будем битись не жалівши
ні краплини крові!...

Козаки!

Ви вже тримайте
руки на шаблях,
незабаром потанцюєм

ми по ворогах!
Хай дзвенять шаблі козацькі
кільки сил і змоги!
Козаки!

Готуйтеся на бій!
До перемоги!"

- "І на це могутнім зривом "Слава!" залунало,
"Слава нашому гетьманові, навіки слава,
що боронить Україну, в Січі творить згоду,
що боронить правду, волю рідному народу;
що торощить полчища проклятих бусурменів,
стелить їхніми кістками шлях і степ зелений,
що скажених ворогів січе, палить і ріже...
Хай живе на славу Січі лицар Запоріжжя!"

- "Козаків палив, ворухив зміст вояцьких слів,
кожен кинутись у степ і зразу бити хотів.
Сам гетьман своїм наказом ледви стримав нас,
ми одно бажали: битись, хоч іще не вчас.

- "І степом, аж до орди і наблизились ми,
зразу бачимо там коней, цілі табуни.
Не відважились поперш вони на нас напасти,
будем ми по їхніх трупах наших коней пасти,
проведемо тут сьогодні свій рішальний бій
і доценту їх поб'єм на площі степовій.

- "Враз гукнув гетьман кінноті: "Хлопці, на шаблі!"
Ми із ярів підносились, наче з-під землі,
зачіпати, гарцювати козаки уміли
і на головах ворожих їх шаблі дзвеніли.
Хоч числом переважають - ми не даємось.
І якраз з ордою ми напереді б'ємось,
як наспів новий наказ гетьмана: "Повертати!"
Бо коли противник сильний, то вози ладнати!

- "Стежа із степу летіла, вістку приносила,
що орді допомагає з боку свіжа сила:
ханенко Бахчисараю кинувся до бою,
і гетьман обгородивсь возами, мов стіною.
Наче сильний мур зробився із самих возів,
і гармати заспівали, степ загомонів,
у повітрі стріли, кулі і гули й свистали,
клин ударити у табір ми не допускали.

- "А коли ми таки добре прорідили їх,
то гетьман пустив на них ізнов їздців своїх...
Всеньку днину ми отак стояли в боротьбі,
коні іржуть, трупів топчуть, дзенькають шаблі.
Потім знов швидкі їдці у табір повертали,
щоб татарам із гармат у вічі наплювали.
Хоч бахчисарайці з-боку вдарили до нас,
знов розбила їх кіннота, в степ женем якраз.

Гучно відізвались ми ударами ізнов,
все тікає-уникає з поля стрімголов.

Гнались вітром козаки за ними навздогоні,
відбираєм зброю, ловимо татарські коні.
І під вечір святкували перемоги свято,
зброї гарної, сідел і коней пребагато!
Ще і той, що був ледачим, постарався трішки,
щоб назад на Запоріжжя не вертати пішки."

* *

*

Сива Тиса гомоніти не переставала,
сірим серпанком своє обличчя закривала.
Сонце вже давно спочило, сутінок зчинився
і господар з восковою свічкою з'явився.
Продовжав козак ізнову далі що було,
повна хата прецікаво слухала його.

* *

*

- "Як пройшла зима, навесні, знов зібрав гетьман
козаків у похід проти турків-бусурман.
Але я бажав на море - при Дніпрі я зріс,
щоб султанові в відплату дати зблизька в ніс,
сипнути їм трохи перцю, гостювати в них,
хай почують мінарети запорозький сміх.

- "Взимку козаки чайки у Січі будували,
щілини і шпари ми смолою заливали,
по боках ще і тростини повні в'язанки,
щоб у бурі не тонули з вантажем чайки.
Кожна чайка - це півсотні смілих козаків.
У дорогу ми набрали порошу, харчів,
ще й гарматок по чотири на одній було,
а на щоглах лопотало наше полотно.

- "Опачинами загребли дужі веслярі,
у чайках пшоно, сушена риба, сухарі.
Сотнями чайки пливли Дніпром у темний час
та при гирлі ждали турки, щоб розбити нас.
Але страх перечислились¹¹⁴ - нас було багато,
воювали, як ніколи, бились ми завзято.
Птахи ще на побережжі вранці не співали,
як палили їх ґалери, здобич відбирали.

- "Потім випливали на море, на широкий шлях,
піднесли на вищу щоглу малиновий стяг,
веслували бурунами, синє море грало,
ми сміялись, жартували, далі заспівали:

"Ой, Дніпре, дідусю сивий,
добрий, незрадливий,
сам несеш чайки козачі,
бо гребці ледачі.
Ти Славутичу у море
нам заніс чайки:

"Повертайтеся в здоров'ї
браві козаки!"

- "Буруни вже не гуляли, море затихало,
а за хмарами червоне сонце западало.
Потім ось і темна ніч поволі надходила.
Залунав наказ: "Стягайте на чайках вітрила!"
Опачинами гребли ми, напруживши очі
і побачили галери турків серед ночі.

- "В мить гармати наші заревіли, загриміли,
від горючої смоли галери загоріли.
Кораблі ми оточили і - давай шаблями!
І не витримали турки в бійці з козаками.
Всі галери ми спалили, турків полонили,
не забули відібрати порох і гармати.

- "На світанку пишні вежі показалися нам,
мінарети Трапезунту обнімав туман.
Ми у ранньому тумані вдарили на місто,
почали на сильні мури лазивами лізти.
Я під баштою у браму шаблю устроїв,
щоб учинком Олега натхнутись, що прибив
княжий щит на царгородських воротах колись...

- "Ох, чи раз козацькі бої в цих місцях велись!
Десь в отих краях і наш преславний Байда згинув
і героїствами своїми у поняття сплинув.
Став нам прикладом, вождем назавжди, сином роду,
що за свій народ готовий і в вогонь і в воду.
За ребро повис на башті, а не зрадив рідних,
став він символом бажання: бути справді вільним,
не коритися сваволі і серед неволі...
Тіло хоч йому убили, душу не зломали!...

- "І гучало і лунало - не зі струн бандури,
а то хлопці ударяли таранами мури.
Ми на лазивах-драбинах билися і пріли,
і під нашими шаблями мури аж тремтіли,
буйні голови козачі, яничарські трупи
нагромадилися під нами і творили купи.

- "Але все ж таки нарешті залунало: "Слава!"
Надаремно наша кров по мурах не стікала.
Ми ворота оборонні в башті і пробili,
а на мурах ми шаблями турків прорідили,
шлях собі ми просікали, аж за містом стали.

- "Ми розбіглися, щоби скарби роздобути Січі,
і туркиням по гаремах заглядали в вічі...
Зброю і багату здобич у чайки стягали,
в Запоріжжя лаштували, купами складали,
по беївських сараях і скарбницях ходили,
що було цінне - на плечах до чайок носили,
шовк-єдваб та оксамити, килими коштовні,
полотном, сукном чайки подеякі вже повні.
Кошовий гукнув бадьоро:

"Козаки мої,
до чобіт обуємо онучі шовкові,
на килимах волохатих будем ночувати,
у жупанах з оксамиту будем танцювати.
Забирайте все дочиста, все носіть щосили,
за руїну України, за важкі ясири
та за грабіжі щорічні, ані соту часть
Орієнт лихий, проклятий нам тепер не дасть!
То ж беріте, не шкодуйте, ваше це добро,
зброю, одяги чудові, золото, срібло,
до гаремів удирайтесь - беям не кланяйтесь -
золоті наушниці і перстені туркинь -
це ж нагарбане добро козацьке з їх святинь,
це із храмів українських світичі і чаші,
це ж кадильніці, хрести, ще й православні,наші!"

- "Я за здобиччю подався, щоб набути дарів
і знайшовся серед гурту лютих яничарів.
Оточили мене зразу, я щосили бився -
не здолав їх і в тяжкій неволі опинився.

- "Повели мене в кайданах, у чужі краї,
довелося відчувати їхні нагаї.
Завели нас до Синопу на брудний майдан
і купив мене баша, старий, горбатий пан
та розпаленим залізом в кузні на вогні
дав він випалити знак свій на плечі мені.

- "Багатієм був цей турок, мав до сто жінок,
молодих, палких і гарних, наче русалок,
бо старих йому навіщо, в морі їх топив,
або кинув у провал, як євнух задушив...
Тут невірників було всілякого народу
у гіркій, важкій роботі з самого приходу.

- "Працював я в пана там при жорні у млині
і поволі загоїлись рани всі мої.
Але інша небезпека бранцям загрозилася,
що морозом і страхіттям нами потрусила:
На одного усміхнулася воля серед ночі
і за те нещасним бранцям випікали очі.
Випікали... А хто з них горлав і нарікав,
витягали язика і... кат його втинав...
Потім прикували їх до жорна, водотяга
і нещасні мучились, терпіли всі, бідняги.

- "Я одного дня з галери ношу вантажа,
на оглядини прибув у порт і сам баша,
і привів мале дівча, метке, на все цікаве,
відчепилось і в долину миттю пострібало.

- "Заки він перевіряв, чи все ведеться гладко,
над проваллям опинилось башине дівчатко.
Враз у море воно впало, я у воду скочив,
хоч мав на ногах залізо, плив, до неї збочив.
Вже топилося мале, гарненьке турчення,
перелякане і мокре, наче мишеня.

Я із залива на беріг вплив горілиць,
ще хвилина і башівні був би вже кінець.
Я малу башівну виніс на руках з води,
десять євнухів з башею вже бігло туди.

— "І баша до мене каже:

"Бравий ти козак,
видно, плавати навчали чайка і байдак.
То судив Аллах великий і тебе послав,
щоб улюблену дитину з моря врятував...
Ну й козак! Плавець ти добрий!

Бранче, чуєш? Гей,
як покинеш свою віру — буде з тебе Бей,
будеш ти в моєму домі, наче рідний син,
станеш вірним, щирим другом, тільки ти один!"

— "Гарно дякую за ласку, добрий пане мій,
Україну я не зраджу, буду вірним їй.
Хоч у путах і загину — все мені одно,
Україна — це для мене одинокий Бог,
це єдине моє щастя і єдина мрія,
і єдина моя гордість, віра і надія.
Кращої землі під сонцем, ох, немає!
Бо немає більш на світі другого Дніпра!" —

"Хоч джавур ти, мій невільник, а узнати мушу,
що ти маєш людську гордість, маєш людську душу.
Шкода, що не слухав ради, джавуром лишився,
а то може би і в баші, в везирі пошився,
був би з тебе полководець, багатій і пан,
а дарами не щадить пресвітлий наш султан..."

— "Гарно дякую... Не можу, от і знайте, чом:
Рідна мати породила бути козаком,
а козак — це ж Україна, пишна, як та пава,
де ж була б та наша гордість і козацька слава?

— "Свою шапку я на феза не зміню, не кину!
Яничар не буде з мене, хоч я тут і згину,
Запоріжжя, ані Січі в світі більш немає...
Ні, не зраджу України, Бог мене скарає,
тілом, серцем і душею служу тільки їй,
радше буду у неволі, добрий пане мій!" —

"Ну, роби, як хочеш," — каже — "та не забувай,
що ти бранець. Волі, щастя ти не очідай,
бо джавур — собака і його життя собаче..."

Він сердито відійшов, я більш його не бачив.

* *
*

— "Хоч нагнівався баша, нагримав він чимало,
але згодом я відчув, що трохи легше стало.
Поганяч не бив мене, я в кухні працював,
дров рубав, води носив, подвір'я замітав.

У пригідний час я навіть бороду побрив,
а кайдани – на ногах я тільки волочив.

– "Враз одного дня, на ниві я полов бур'ян,
а довкола простягався кам'яний паркан,
там гарему квітники, садів цілі алеї,
і почув я звуки пісні, рідної, своєї.
Це співала жінка, ще й невільниця либонь,
а слова палкі, бадьорі, буйні, як вогонь,
і такі привітні, наче сонце України,
їм подібної не чули ці похмурні стіни:

"Мій козаченько із Лугу
приїзджав,
і гукнув на мене "Пу-гу..."
Мій козаченько із Лугу,
"Пу-гу, пу-гу"...
У жупані-оксамиті
мене навідав.

Ми гуляли у садочку,
і сиділи в холодочку,
обнімалися,
цілувалися.

– Чом у тебе, дівчино,
ти моя голубко,
рідна зірко, моя любко,
устонька солодкі,
мов медочок солоденькі?

"Щоб тобі, миленький
та було що цілувати,
обнімати та кохати..."

І зітхнула від душі убога голова,
спів веселий збився тишком у сумні слова:

"Ой, нащо мені ця врода,
як не маю долі,
пропадаю на чужині,
як билина в полі.

Помарніли мої личка,
опускає сила...
Прокляла я ту годину,
що мене зродила."

– "Підтягнувся я зза мура, дівчини питаю:
– Звідкіля ти, бідолашко, із котрого краю? –
"З України... з України... А ти хто такий?
– Я козак із Запоріжжя. –

"Гарний? Молодий?"

– Молодий я... люди кажуть, що і не поганий,
і в неволі недавнї...

"Козаче мій, коханий,
о, рятуй, звільни мене із каторги цієї,

я готова бути навіть служкою твоєю,
хоч я і з сім'ї Ружинських, княжого я роду,
і ще досі я не втратила ні честі, ані вроду,
ще мене баша не бачив – сто рабинь, багато,
краще положу я ший під сокиру ката...

– "Ти Ружинська? Ольга?" –

"Так є!"

– "Горда будь, дівчино,
бо хоч ти терпиш і може згинеш на чужині,
то за тебе, панно Ольго, є кому помститись:
Брат твій, наш гетьман преславний, добре вмів битись,
ріже турків і татарів, за сестру, за матір,
б'ють поганих бусурменів козаки завзяті." –
"Що?... Мій брат, Богдан, тепер гетьманом Запоріжжя?"
– "Так! Гетьманом Запоріжжя, бусурменів ріже...
Ти зноси удари всі, козацького ж ти роду,
жертв і крові вимагає боротьба народу." –

"Боже ж мій!... Богдан гетьманом!... Я така щаслива!
Всі страждання я знесу і знов набуду сили
горе, муки перенести... Нене, рідна нене,
стята в себе на порозі ворогом скаженим.
За невинну кров твою вже є кому помститись,
сина ти дала Україні і він буде битись
до останньої хвилини, це я добре знаю..."

– "До землі вона припала, голосно ридає
та її ридання євнух здалека почув,
до теремів мармурових Ольгу завернув.

– "З того дня із нею часто я перекликався,
Переродився я в душі, до неї закохався,
хоч не бачив її зроду. Мріяв лиш про те,
щоб почути хоч словечко, любе, золоте,
шепіт щоб бодай почути ізза паркана.

– "На мій свист і днями не озвалася вона,
і я думав, що її серденько з жалю трісло,
не почув її ридання, ні розкішну пісню.

– "В голові моїй зродився очайдушний плян:
Підкопати-вигребти тунель попід паркан,
визволити любу Ольгу з пазурів баші,
бо ту дівчину нещасну полюбив з душі,
полюбив її – і голос, і пісні, й ридання,
у вогонь я скочив би за нею без вагання.
Небезпека вже для мене більше не існує
бо за нею серце в мені тужить і нудьгує.

– "Зранку та із вечора, як доглядач дрімав,
пальцями і нігтями не раз я рив, копав
та щодня дерниною я маскував і крив
рівчачок вузький, глибокий. Наче крот я рив
надто пильно й обережно. Гумус у квітник,

а пісок розсипав я гладонько на хідник.
Вигрібав і сховував я – днину не одну!
І нарешті пощастило – я пробив стіну.
І надія блисла сяйвом зразу двом серцям,
ми чекали на великий празник їх: байрам.

– "Аж одного дня, муфтії з вежі із мінарету
кличе падати на землю, кличе до мечети...
"Правовірні" мусульмани до землі припали
і молились і благали, чолами вдаряли,
у екстазі до Аллаха підносили руки...
В рівчаку я вибирав останню камінюку...

– "Ольга вийшла із подвір'я, речі у клуночку
їй бігла у кущах троянд в зеленому садочку.
Обережно квітником дісталася до мене,
на-тоді я зпід стіни пробрав дерно зелене.
І зворушена докраю, чуть із ніг не впала,
тріпоталась, мов осика, кілька слів сказала:
"Що то буде, як відкриють? Вб'ють тебе, козаче,
більше я вже, ні тебе, ні край свій не побачу.
Якщо б турки надійшли, то прошу і благаю,
задави мене, хай я від рук твоїх сконаю,
бо не видержу в неволі..."

– "Ольго, заспокійся,
все докладно я обдумав, все піде... Не бійся!" –

– "Її серденько тремтіло, наче риба в лісці,
наче пташеня безрадне, замкнене у клітці.
Ох, яка вона прегарна була в цю хвилину,
їй переляк малював на щочках цвіт калини,
був би я найрадше щочки ті обцілував,
та рішальний крок мені того не дозволяв.
Пригорнулася і руку гладила мені,
поглядом своїм потішив вічка ті сумні.
В тих очах, не лиш відвага, а була й присяга:
Як не жити їй на волі, радше смерть у полі!

– "Хвильку-дві відпочивала на руці моїй.
Небеса якраз послали сильний буревій,
вітер пальми нагинав, у вічі бив пісок,
з Ольгою я продирався ярами толок.
Ми ішли-ішли вперед колючими полями,
оглядались, яничари чи не йдуть за нами.
Непогода всі стопи за нами зализала,
а надія врятуватись сили додавала.
Пів-добі без відпочинку йшли серед вітрів,
бо хотів я чим-скоріш добратись до лісів.
Ольгу, змучену докраю, ніс я на руках,
тяжко йти було мені у путах на ногах.
Та вночі розклав вогню й залізній кайдани
розпалив і пересік з бідом біля грані.

– "Днями у кущах скривались, ночами манджали,
врешті у лісі безпечні ми примандрували.
Ми жили на коріннях і різних плодах ліса,
аж потім я змайстрував ножак у заліза,

витесав пружастий лук і тятиво із лика
і пішов у лови... Мали користь ми велику.
Вийду я, було, з притулку, вгору, чи в долину
і вже маєм дичину – і м'ясо й кожушину.

– "Я пошив нам кожухи, шапки і постолята,
згодом і землянка стала футрами багата,
ми м'які футра стелили, ними накривались,
хоч то і по-кочовому, все ж поодягались!
А коли дійшли до річки – з мене і рибалка,
бо ловити рибу вчив мене Дніпро ізмалку.

– "Згодом ми і заблукали глибше до лісів,
бо людей боялися, немов скажених псів.
Серед звірів, пташенят й чудової природи
зажили ми цілий рік на волі, без пригоди.
Тут ніхто не доглядав і не кричав на нас,
в любощах і пестошах минався швидко час.
Нас попи й діякони тут, правда, не вінчали,
ми собі під дубом щиру вірність присягали,
і кумами нам були два явори у полі,
і жили ми як подружжя в щасті і на волі.
Наче голуби у парі, палко ми любились,
із цілунками лягали, з ними і будились.
Більше щастя і кохання в світі не існує,
та, на жаль, минулось і моя душа горює.

- - - - -

І склонивсь козак до столу, хвилику він мовчав,
наче все те, що минуло, знов переживав.
Пан господар з чаркою до нього підійшов,
частував його вином, червоним, наче кров.
– Випий, пане отамане, пий і забувай,
до кінця свої пригоди нам оповідай! –

- - - - -

* *

*

– "Ми жили, немов у раю, в щасті і любові
і лунала наша пісня по глухій діброві,
бо сюди лиш птах залетів, тут сама природа,
панувала тут утіха, щастя і злагода.

– "Дня одного Ольгу я в обіймах колисав
та цілунками палкими личка засипав
і до себе любо-ніжно пригортав її,
Ольга мило усміхнулась, каже так мені:

"Я велику таємницю дотепер скривала,
ось хвилинка надійшла вже, щоб тобі сказала,
ділюся з тобою щастям, радістю своєю
і тебе також потішу вісткою цією.
Овь, послухай, новину тобі я розповім:
Чую я нове життя під серденьком своїм.

Ох, яке солодко-ніжне тєє почування,
то ж бо є найкращий виквіт нашого кохання!"

- "Із великої утіхи взяв її на руки
і зі мною танцювали всі берези й буки.
У дарунок Ольга дасть мені мале дитятко!
Я такий радий-щасливий!... Я вже батько, батько!
Віднайшов я при потоці молоду берізку,
із біленької берези я зроблю колиску...
Лаштувався і землянку трохи поширити,
ще і вікна з оболонок оленя зробити.

- "І зібрався я в дорогу, хоч козу придбати,
самодругу Ольгу треба краще годувати.
Хоч блукав чотири дні та не знайшов отари,
але бачив двох ослів, що паслись у отаві.
Я відвів дійну ослицю - не платив нікому -
просто взяв її за шлику і привів додому.
І сумління в мене чисте - тисячу волів
клятий турок з України річно взять велів.

- "Ольга зразу не любила молоко осяче,
а потім сама хвалила: "Ліпше, ніж козяче,"
та ж татари п'ють і досі молоко кобил,
від ослиці ще смачніше. Їла, скільки сил.

- - - - -

- "Від часу якогось Ольга щось переживала,
їсти-спати не могла, постійно сумувала.
На душі їй загадочно-дивний жаль лежав,
дармо я її голубив, дармо потішав,
устонька її мовчали, слова не сказали.

- "Та одного разу Ольга каже так мені:
"Я не приведу дитини тут на світ, о, ні!
Бо навкучила мені проклята ця земля,
ти веди мене скоріше геть ізвідсіля!
Поведи мене туди, де гріє рідне сонце,
де цвітуть червоним маком квіти у віконцях;
де змиває наш Дніпро пороги бурунами,
де гойдаються чайки з орлами-козаками...
В себе, вдома, хочу породити я дитину,
щоб на неї усміхалось сонце України,
щоб поперш старий Дніпро гукнів йому: "Здоров!",
адже це дитя козацьке, наша спільна кров!"

- "Ольго, важко утекти з турецької землі,
там і море... і галери... кулі і шаблі...
Нас чекає смерть, а може гірше: знов неволя,
краще тут лишімся, де нам засвітила Воля.

"Тут не хочу! Як не хочеш, то іду сама,
що ж, хіба ж я не зумію провести човна?
Раз хіба ж я у порогах обходила скелі?
Геть іду я звідсіля із цієї пустелі!"

- "Ольго, жде нас певна смерть! Але я йду з тобою, боягузом я не є і зжився з боротьбою. Ти подумай: Ми самі і зброї в нас нема, перший турок нас прозрадить, а тоді - дарма! А крім того шире¹⁵ море, всюди небезпека, ще й до моря та дорога і важка й далека." -

- "Але Ольга, як ніколи, впертою була, ліс покинути бажала вже в найближчих днях. Я зібрав хутра. Залишили землянку вбогу, Ольга сіла на ослицю, рушили в дорогу.

- "Обережно обходили кожну небезпеку і при морі я ослицю замінив у грека. Човен я дістав за неї й трохи сухарів, ще й солодкої води набрав до міхурів, а вночі в вірмена ми тайком і повінчались, з греком, нашим новим другом, широко розпрощались. Він пошив нам ще й вітрила, навіть розіпняв. Ми рушали, бо пригожий вітер подував.

- "Ніч була осіння, гарна, місяць нам світив, всеньку ніч малий наш човен бездоганно плив, ранок був чудово-гарний, небо ясне, чисте, сонце колесом світило, тепле, променисте.

- "Та приніс страшне нещастя безтуманний час: виринала з вод ґалера недалеко нас. І хоч вітер таки добре гнав мале вітрило, із ґалери турки човен навздогін пустили.

- "З лука стріли я навчився в саму ціль пускати, із шости убив я трьох, та годі обігнатись! І добилися до нас на боротьбу відкриту... Мав я спис від грека, добрий, гострий, знаменитий.

- "Ще одного я послав у морське дно, в намули, у кривавій бійці човен нам перевернули. Ольга із ножем пішла під воду, мов нурець, підійшла під турка... ніж зробив йому кінець. Тільки впливла на верх і... шабля заблищала, яничарський то удар вона в плече дістала. Вдруге він на Ольгу шаблю зняти не успів, наче на рожен я списом скрізь його продів.

- "Ми позбулись яничарів, човен наладнали та у сіру далечінь вітрами і погнали. А ґалера про невдачу свого човна і не знала. Ждала, далі припливла й вона, дожданням-міркуванням утрачали час, ми уже від них далеко, не спіймають нас!

- "Вишкіряла на нас зуби знов нова біда: На нещастя потонули і харчі й вода. Ще й нові турботи Ольга задала мені, із години на годину слабла у човні, втратила багато крові, личка помарніли,

у важких думках тривожних ми в човні сиділи.
Із вітрила кожушини Олі настелив
та її на ліжко те лежати положив.
Висихали їй уста, зате палали личка,
згодом шепотом сказала: "Ох, води-водички!..."
Де ж тепер води набрати у солонім морі?
Чим уста їй напувать, потріскані і хворі?...
Кров свою з руки пустив, до уст їй приложив,
але відвела голівку на саму долівку.
Дав би їй із серця кров, свої останні соки,
устонька вона одначе відвертає боком.

- "Дві доби нас мучив холод і велика спека,
без води і без харчів, а суходіл далеко.
Бідна Ольга у гарячці слів наговорила,
що мене з душі цілої зразу полюбила
та що жде мале дитя... Почала колисати
і в гарячці колискову пісеньку співати:

"Ой, дитятко, люлі,
спи, дитинко, спи!
На солодкі сні
вічка зажмури,
люлі, люлі, люлі..."

- "Похолола колискова пісня на устах,
з нею Ольга і сконала на моїх руках,
розпрощалася з дитятком третьої доби,
без рятунку-лікування, ще і без води.

- "З рук своїх я мертве тіло Олі не пускав,
і бліді, холодні личка гладив, цілував.
Та вона вже не почула і про світ забула...
Серце тріскало від жалю. В крайньому одчаю
човен я пустив свobodно вештатись на морі,
бо мені вже все одно, і я помру без Олі.
Як її нема на світі, то й мені не жити,
я готов кинджал у своє серце устромити...

- "Голод, спрага докучали, ледве я сидів,
так, здається, біля Ольги у човні зімлів.
Скільки був я безпритомним, вам клянусь, не знаю,
і коли я пробудився, бачу: яничари!
Із моїх обіймів Ольгу вкинули у море...
Ця розлука спричинила жаль-печаль і горе.

Спина в мене із п'ятном невірника і бранця,
звідтіля воно, трикляте, стерти вже не дасться!
Знов мене до того пана зразу повели,
звідки ми в пісковій бурі з Ольгою втекли.

Як мене баша побачив, гнівом закинів,
він сварився і кричав і блід і червонів,
слина з уст йому текла, як копав чобітьми,
нагаєм він бив мене перед всіма людьми,
ще і в вічі харкнув він мені й гукнув на ката:
"Хай відлетить ця козацька голова проклята!"

Кат прийшов. На ковбицю я шию положив,
хай приходить смерть погана, як баша рішив...
Та прибігло турчення, маленьке і чепурне
і кричало, голосило, кликало мене
і припало до баші, почало так благати:
"Тату, не дозволь козацьку голову зрубати!
Добре знаєш, він мене із моря врятував..."
Біля мене кат уже сокиру піднімав...

- "І гукнув баша ізнов на свого ката: "Стій!
Відведи ти джавура з очей моїх мерщій
і продай його хочкому за нікчемний гріш,
геть з моїх очей ве́ди його, ве́ди скоріш!"

- "Кат повів мене й продав у порті на ґалеру
і купив мене новий, пузатий людожера...
А що потім пригодилося, вже вам оповів..."

Так кінчав козак говірку й в крісло він присів.

Пан господар козакові чарку доливав,
- Ох, багато, отамане, ти зажив, зазнав!
Та живим живе належить, мій козаچه, знай,
Ольга більше не живе, ти мертву забувай!
А Юстина, як калина, доня пишних гір,
ти заходь частіш до неї у Борисів двір,
біля неї не знудьгуєш, Ольгу ти забудеш,
бо любов душі ядерце і бальзам на серце.

Ч А С Т И Н А Т Р Е Т Я

Кілька днів по тім пробігло. Аж одної днини
чепурився наш козак, відвідав і Юстину.
Втішилась вона, що бачить козака у замку.
Розмовляли, потім вийшли в сад на прогулянку.
"Як тебе зовуть, козаچه?" - дівчина питала,
"Вже сказав ти, та забула, не запам'ятала."

- Савою мене хрестили, так і записали,
мого батька Дужим Чалим люди називали...
В Січі був я трохи диким, наче буйний тур,
Туром при меду прозвали ще й під звук бандур:
Нова пісня укладалась при меду й вині,
потім хором заспівали козаки мені:

"Сава Тур,
Сава Тур,
в нього лоб твердий як мур,
тільки серце - масло,
для дівчат не згасло..."

Сава Тур,
Сава Тур..."

так тягли під звук бандур і... я вже Сава Тур!

"Сава Тур, Сава Тур..." - дівка повторяла, -
"До вподоби це ім'я мені - вона сказала.

І пішла розмова як гірська, весняна річка
і дзвінка і безтурботна, як вода потічка.
Вже і вечір надійшов і зіроньки тремтіли,
а вони ще все гуляли, дружно гомоніли.
Попрощалися вони, як місяць ісходив,
ім дорогу у садку привітно освітив.

Тижнями ходили спільно вже з самого ранку
і блукали по лісах-кущах горою замку.
Ще й над Тисою гуляли, у човні возились,
як пливли дараби, на керманичів дивились,
з ними ще й перекликались, часто загукали
і щасливо повернутись ім вони бажали.

Із його душі позвільна Ольга уступала,
каштелянова дочка до себе прикувала,
всі його думки належать вже лише Юстині,
біля неї він сидів до пізної години.

З радістю душею він у неї гостював,
а коли не появився, вже їй бракував!
Як забракло слів у них, зуміли ради дати,
вистачало в молодечі очі заглядати,
хоч, було, уста мовчали, очі розмовляли.

В козака прегарні вуси, брови в нього чорні,
руки живо-молодечі, жвавів і моторнів,
і широкі в нього плечі, дужі і здорові,
не було в цілому Хусті пари козакові.

А Юстина, як гірська смерічка стан дівочий,
коси темні, кучеряві, гарні чорні очі,
щічки як сама малина, устонька як вишні,
ще й медово-солоденькі і розкішно-пишні.

Віс вітер із Бескида, листям шелестить,
розуміє їх розмову та про все мовчить,
ні словечком не прозрадить, добре знає, чом:
Бо Юстина цілувалася тут із козаком.
Бо й навіщо іншим знати про палку любов,
за яку і гарцювати наш козак готов...

Вчора той старий мисливець козака спіткав
і не стримався від того, щоб не запитав:
"Як далеко ти стоїш у неї? Признавайся!"
- Пане, я пропав! По вуха сам я закохався.

А Юстина теж попала до тенет любови,
поцілунків забажали уста малинові,

вже ізрання підійде до білого вікна
і чекає-виглядає свого козака...
Раз і гнівалась на нього, як не показався,
підучити їздити конем приобіцявся.

Вже й сідло їй підібрали, вибрали коня,
аж тут мов із неба грім серед ясного дня:
Прилетів запилений гінець від Секелія,
хай дозволить завітати, як прийде неділя...

Ох, була вона сердита, плакала, ридала,
до трапези на вечерю і не присідала.
Та жіноча хитрість швидко вміє ради дати,
жінка жінкою, не встоїть трохи не збрехати:
"Я не буду" – каже – "тут до осені цієї,
тітка нагло захворіла, мушу бути в неї..."

Надійшли і дні безжурні, соняшні, веселі,
і піснями гомоніли і ліси і скелі,
ще й козацька музика лунає попід мури,
Сава Тур умів заграти теж і на бандурі.

З лука і мушкета він навчив її стріляти,
"Каштелянова дочка усе повинна знати!"
Наче справжній конюхар сидить вона в сідлі,
вискочить і пожене і... здоганяй її!

Так і місяці минули, повні втіхи, щастя,
то ні словом, ні пером намалювать не дасться!
Скрізь пташки їм щебетали, співом ліс гудів,
а мисливець лиш сміявся, тішився, радів,
що так легко він позбувся пана Секелія,
проміне вся небезпека, сорому стихія.

У Бориса військо, замок, купа різних справ,
про любов своєї доні навіть і не знав.
Правда, бачив козака, що вештався тудою,
"Хай він трохи погуляє з моєю дочкою,
а до шлюбу з ним не піде. Він хіба ж їй рівня?
Тут мастки, а в кишені козака ні гривні!..."
Трохи він бентежився, що Секелій мовчить,
не довідався і досі діло як стоїть,
і не відав, що Юстина гарбуза "всолила",
на відвідини приїхати не дозволила.

* *

*

Бистра річка – сива Тиса гучно тут пливе
і на спині хвиль плавиння принесла нове
і дараби із Солотвини пливли. На них
біла сіль – карпатське срібло в грудях кам'яних.

І задумався козак, дивившись до Тиси,
пригадав собі Дніпро... Синопу... кипариси,
де зазнав і щастя й горе... Пригадав рін море,
де, було то, буруни козача чайка поре

і гойдається на хвилях до нової слави...
Пригадав іще когось, кого вже більш не стало,
пригадав він Україну, Запорозьку Січ...
Враз Юстина підійшла і глянула до віч
і цілючи в уста, до себе пригорнула
і грудьми збентежено здрігнула і зітхнула.

"Знаю, знаю, дорогий, куди душа мане,
я тебе благаю, прошу, не лишай мене!
Я з тобою, мій коханий, піду і край світу,
за пузатим Секелієм не буду жаліти...
Є у мене Сава Тур, козак із Запоріжжя,
а поганий трансильванець хай сюди не лізе!"

Цілувала йому вічі і чоло і брови,
запорізьку ту чуприну гладить козакові.
"О, скажи, куди блукав ти і чи вже кохав?
Чи утіху, чи зневіру в неї ти зазнав?
Чи зазнав солодку радість і палке кохання,
або може в серці носиш саме горювання?
Чи гадюка зради в тобі серце не зранила?
Щиру правду розкажи, чи і вона любила,
чи тебе кохала так, як я, хоч до загину?...
Все мені оповідай, мій голубе єдиний!"

Він почав свої пригоди їй оповідати,
де прийшлося-довелося битись, воякувати,
як попав у Трапезунті в яничарські руки,
і які він перейшов там одисей, муки.
Все він їй оповідав, що міг собі згадати
і про Ольгу говорив, хоч і не так багато.

* *
*

Враз поскарживсь Секелій Борисові листом,
чом відвідини дочка так відмовляє, чом?
Відписав йому Борис: "Великоможний пане,
запевняю я тебе, вона до шлюбу стане.
Знаєш добре, пане зятю, що напів дитина,
з радістю вона прийме такого господина,
та ще трошки соромлива, трішки боязлива...
Приїзджай, о, пане мій, будь-ласка, приїзджай,
як угодно, чим скоріш до Хусту завітай,
бо Юстина так чекає, пане мій, тебе,
і щасливу ту хвилину нетерпляче жде..."

Це він так писав... А вдома бурю ізчинив,
лаяв і сварив дочку, чуть-чуть її не бив,
вже схватив був він її рукою за волосся.
- Ти проклятеє створіння, в кого ти вдалося?!
Це ж магнат ізроду, це вельможа невіднині,
у єдвабах народився, а не на ряднині! -

- "Я не хочу ті єдваби, ані оксамити,
діда сивого мені ніяк не полюбити!
Краще буду, мій татусю, вік свій дівувати!"

Я не хочу Секелія бачити, ні знати!
- Ївина дочко погана, гадино лукава,
ти багатства не бажаєш, відкидаєш славу?!

- "Не бажаю, а ту "славу" радо відкидаю,
він - чужа, не наша віра, то й та слава сіра,
не люблю я, мій татусю, різун а ката...

- Знаю, знаю, вража доню, хто ту справу крутить!
Запорожець, Сава Тур твій розум баламутить.
Як побачу з ним тебе, то козака уб'ю,
а тебе, невірна дівко, в монастир пішлю! -

І наскочив, досить грубо, на січовика
зі словами: "Геть із замку!" й вигнав козака.

- - - - -

З того дня Юстина зрання часто заїжджала
в місто, на торзі сама всі речі купувала.
Вороні чотири коні щодня запрягали,
з панною в парадній бричці містом пробігали.
А візник заприсягнувся не сказати нікому,
що везе її щоднини до одного дому.
Таки добре їй мисливець радив так зробити,
щоб розгніваного батька так перехитрити.

В тому домі Сава Тур, козак наш, загніздився,
перед замком, перед світом першорядно скрився.
Вуси поголив, ще й чуба дав собі підтягти,
наче справжній верховинець, годі і впізнати.

Одягнув костюм гуцульський: гарну киптарину,
що йому дала в дарунок молода Юстина;
капчури надів червоні і штани дублені,
жовті постолі обув від гуцула куплені
і вишиванку і черес мав він під кінець,
ще й тобівку взяв на себе, в руку топирець.

Як прибула вперш Юстина, думала спитати:
Що шукає гуцул в несвоїй, чужій то хаті?
Але він почав сміятись... аж тоді впізнала
і його красу в костюмі прямо подивляла.
Принесла йому ізнову ще один дарунок
і сплелися їх уста на любий поцілунок...

Та Борис на прогульки дивився косим оком,
і тоді вона карету обходила боком,
пішки збігла стежкою з верха долі горою
та ускочила до Сави фірткою малою,
прилітала, як метелик, денно і по-двічі...
Каштелян був певен, що козак давно у Січі.

- - - - -

Аж одного дня сказала: "Слухай, любий батьку,
в квітниках росте бур'ян і квіти не влорядку.

Є тут гуцул... майстер...у садах він працював
десь у князя чи у графа квіти доглядав...

І взяли до замку Саву, "гуцула" і "майстра",
а щепити рожі вмів і поливати айстри,
бо в Синопі у баші троянд було чимало...
А Юстина біля нього "працю доглядала".

Всі цього садівника хвалили в каштеляна...
Все було б гаразд, якби не клевета погана,
бо Юстина мала язикату покоївку,
зависну і препогану підплачену дівку.
Та підходить до Бориса, прямо до кімнати:
– Пане мій, погану справу я прийшла сказати:
Не пильнує гуцул рож, грядки не поливає,
тільки з панною в саду волочитись, гуляє
і не доведе, не вміє він тієї штуки,
тільки із Юстиною він ходить по-під руки.
Жартами він її бавить, їй пісень співає,
замість ножиць і мотики – на бандурі грає.
Ох, коли би ті лавки могли проговорити,
то сказали б, хто туди вже зранку звик ходити
і до вечора блукати, в очі заглядати,
у обіймах, у цілунках місяць вижидати...
Я клянусь вам, пане мій, на мою грішну душу,
сночі¹¹⁶ бачила я більше і сказати мушу:
Наша панна з легінем під явором стояла,
обняла його і цупко-палко цілувала,
цілувала йому лиця, цілувала очі
і просиділи на лавці до самої ночі,
у обіймах щебетали, довго цілувались... –

І розгнівався Борис, похмуро супив брови:
"Покажу я руку твердо тому козакові!"

Шершенем летів до нього шаблею зрубати,
довелося Саві замок знову покидати...

* *
*

Надійшла прегарна осінь, птацтво в лісі мовкло,
у саду і скрізь у лісі листя в'яло, жовкло.
З Трансильвану привітав Борис гінця на мості
з вісткою, що Секелій приїде сам у гості.
Він прийде на полювання, зроблять і гостину,
на гостині і заручать панночку Юстину.
Пополує, погостує, а за три неділі
приладнають все потрібне і буде весілля...

Слуги мили, прибирали, чистили світлиці,
натирали на пахуче скрині і полиці,
швалі ловко вишивали білля у придане,
щоб Юстина мала все, коли до шлюбу стане.

І одного дня під вечір в брамі затрубіли,
дві карети по камінню в замку загриміли,

ще й їзди на добрих конях їм у супроводі,
бути по руці в дорозі панові в пригоді.

Секелій іще в кареті вуси смарував,
підкрутив угору... потім шаблю опасає.
Пузо ледве вдів у двері, цабався з карети,
подало йому дівчатко айстрів два букети.
Привітає його Борис на своєму порозі,
запитався, як йому велося у дорозі...
Тільки панночку Юстину не було видати,
бо замкнулась у світлиці, почала ридати.

Зранку, тільки що зоріло, слуги і пани
посідали у сідла, пішли на кабани.
А старий мисливець каже: "Секелій ладиться,
та на наші дикі свині пузо не годиться."
Слуги і собаки гнали лісом кабанів,
Секелій вепря пробити сам він захотів.
Кінь злякався, пан відразу полетів з коня,
у болоті опинився він, а не свиня.

Довелось витягати з млаки Секелія,
не до сміху це Юстині, все ж таки раділа.
Слуги з товстуна старого добре реготали,
бо не вбив ні порося, даремно підганяли,
хоч гонив свого коня, що мало не подох...
Але при вогні з вечері їв за чотирьох.

- - - - -

Після грання-полювання зятеві на славу,
лаштував Борис турніри, лицарську забаву.
У панцери одягнулись, на обличчя маску,
Секелій не сміє потерпіти тут поразку!

І на коні посідали зі щитом і списом,
і зустрінувся Секелій у боротьбі з Борисом.
Гра скінчилась так, як то усі передбачали -
каштелян летів з сідла... довкола залунали:
"Славно бився воєвода, воєводі слава!"

А мисливець ненавидів цього типа дуже,
це помітив каштелян і каже йому: "Друже,
засоромиш зятя, то із замку вибирайся,
а якщо ти моїм другом, то звалити дайся..."
Хоч гострив на нього зуби, але що ж робити
як підрядний... При зударі падав під копита.

Ще один юнак підходить, в щит йому вдаряє,
Секелія із коня зіпхати не бажає,
сам летить він із сідла на кам'яну долівку,
від Бориса він одержить бочки дві медівки.

А Юстина біля брами весь той час стояла
і когось нетерпеливо ждала-виглядала.
Аж нараз дубова брама раптом відчинилась,
постать лицаря-їздця у масці появилася.

У панцері він сидів на білому коні
і летів він, наче куля, прямо до борні.

Кинувся на Секелія, той пітнів, сопів
і було помітно, що цього він не хотів,
але мусив заховати панського гонору,
незнайомий затиснув його аж серед двору,
потім аж під мур погнав він пана звідтіля,
під стіною сміючися збив його з сідла.
Гордий пан з коня летів і носом заповорів,
а Борис несамовитий зразу підійшов,
з лицаря він маску здер і бачить козака,
Сава Тур потис остроги, кінь у тропака!
Поскакав він удолину... зразу і Юстина
утікала, скривши лиця, прямо до світлиці.

- Засоромив ти мене - озвався Секелій, -
будеш гірко каятись за цей учинок свій.
Замок зараз я покину, але і Юстину
зразу я беру з собою... а колись з тобою
порахуємось за сором, я божусь гонором!...
А тепер пошли мені попа й дяка сюди,
і дочку свою, Борисе, зразу приведи,
ще сьогодні - так бажаю - піп нас повинчає...

І пригноблений Борис пішов... Дочку шукає,
та вона замкнулася у вежу до кімнати
і понижений Борис почав її благати:
- Вийди, доню, на весілля, наречений жде,
і щасливими ти зробиш і мене й себе...
Турок більше не нападе на убогий край,
за народ своє кохання в жертву ти віддай!
Вийди, доню, бачиш, чемно я тебе зову,
а не вийдеш, то на сиву голову мою
нове горе наведеш, бо Секелій готов
проти нас іти війною, лити нашу кров...

- "Батьку любий, дорогий, тебе не пізнаю,
ти готов занапастити донечку свою,
знаєш добре, не кохаю і його не хочу!
Віддаси мене за нього - то я в Тису скочу!
Край ти мною не врятуєш, ані замок свій,
бо лукаві люди і баша і Секелій,
Ти побачиш: вслід за мною піде і фортаця
і країна в пазурах султана опиниться,
то навіщо люблю доню дати на пропасте?...
Ти героєм був, татусю... чи не буде краще
всю ту погань гнати звідсіля під сто вітрів?
Ти вже раз побив оцих зубатих ворогів,
то розбий і вдруге їх і їм не покорися,
а за молодість мою з поганцем не годися!

- До політики дурна ти, в справи не мішайся,
відчини ти двері і з вельможею вінчайся!

- "Краще скочу звідси в пропасть! Ні, татусю мій
не побачить більш мене огидний Секелій!

А як ти мене за нього силою даєш,
то на страту, на погибіль ти мене женеш."

- Руку я твою давно йому приобіцяв,
ти повинна покоритись, так, як я сказав!

- "Ні, татусю, краще смерть і скорше я уб'юся,
на подружжя з Секелієм я не погоджуся!"

- Доню, я тобі клянусь, не звик я жартувати,
як не вийдеш - дам тебе ось тут замурувати!

- "Замуруй мене у вежі, радше замуруй,
задуши, убий мене, ведмедям подаруй!
А коли задумав стратити свою дитину,
то лади¹⁷ мені, лади на завтра домовину..."

І нещасна дівчина упала на долівку,
у сльозах вона купалась і ридала гірко.
Але батько був без серця, свого вимагав,
піп у церкві готувався, ризи одягав.

* *
*

Вже й вечірня сіра мряка замок заслонила,
а Юстина в темній башті у думках бродила.
Стукнув їй старий мисливець, шепотом їй каже:
"У дорогу ти ладись, як тьма на замок ляже.
Сава, твій козак, тебе чекає там, Юстино..."
Ще й підкинув теплий одяг, теплу кожушину.

І, радіючи, Юстина козака чекала,
всі міцні сукні порола, стрічками сплітала.
Із стрічок тих сильний мотуз ісплела вона
і у пітьмі прив'язала мотуз до вікна
таї спустилась так по ньому муром удолину,
де вже Сава Тур з мисливцем ждали на Юстину.
На осідлані три коні миттю посідали,
по-під верби, поздовж Тиси місто покидали.

- І мені - сказав мисливець - в Хусті не лишатись.
Їду й я у Запоріжжя показувати.
Є у мене гостра шабля, в Січі я не всиджу,
піду бити яничарів, турків ненавиджу!
Ось вони і Срібну Землю заберуть від нас...
Хоч старий, та бойовий у мені дух не згас! -

Їдуть ночами і днями, зрідка приставали,
і Юстину привітала батьківщина Сави.
Привітала, наче рідну, тут вона щаслива,
неспокійну сиву Тису на Дніпро змінила.

1943/1971

V

ІЗ ЦИКЛЮ

ВИСОХЛЕ ЧАТИННЯ

Поема з подій в 1930-их роках

НА ПЕРЕГОНИ З ВІТРОМ

I

Каже ґрунь
в день один,
до красунь -
полонин:
- Де ваш усміх,
чом' ви задрімали?

- "Бо нема
вже роси,
ані дзенькання
коси,
білі рожі
білих лоз,
білий іней
і мороз
нас поцілували."

А сніжок
вже ізранку
сиплеться він
на полянку,
на лужок,
наче білий
порошок.
Там, де пусто -
дуже густо,
а зокрема
на шувар,¹¹⁸
сиплеться цей
білий дар.

Вже від
ранньої години
сієтьс я він,
мов з перини,
полонину,
мов дівчину,
в білий плащик
він прибрав,
щочки їй напудрував.
Хоч немає тут пісень
гарний і зимовий день.

II

- Марічко люба, сніг упав...
Берім із хати лижі,
так радо трохи б заковзав,
сидіти шкода в хижі!¹¹⁹

- Чудовий бо зимовий спорт
в прегарну, білу днину,
закличемо, щоб бути в трьох,
з Волівця¹²⁰ Василину.

- Вона, це ж тітчанка мені,
що заміж вийшла в гори,
побудемо там два-три дні,
та й не будуть докори. -

- "Пішла б я, Базю,¹²¹ та боюсь,
мене не пустить мати.
Хіба ж не знаєш ти матусь:
"А де ж там ночувати?"..."

- У Васиlines я, як свій,
в кімнатах місця досить,
сьогодні ще подзвоню їй,
тебе сама запросить.

- Поїдемо до Волівця,
махнемо мотоциклом,
як пощастить нам справа ця,
то на останнє звикнем.

III

Лишили ми "моторку" нашу,
ідемо з лижами на "Стіг",¹²²
де влітку йде худоба в пашу,
де зараз біла джерга¹²³ - сніг.

Дивись, куці! Дивись, ліщани!¹²⁴
На це, Марічко, ти дивись!
Неначе гарні білі панни
всі інеєм тут повились.

І сонце світить серед ґруня,
внизу як море! - Все туман,
а Стіг, оця гора-красуня
дає прекрасний вигляд нам.

В тумані все, не видно звора,
неначе в хмарах справді ми!
Яка чудова ця Магора,¹²⁵
все біле з сірими людьми!

Підносяться тумани здолу
неначе птахи легких крил
у кучеряві хмарки вгору,
застеляють ввесь небосхил.

Заслоняють ясне світло сонця,
та тільки на короткий час,
у небі "діри", мов віконця
надійно дивляться на нас.

Мов порозтрушене руно
лежать на певній висоті,
відтак кублом і жмутком суне,
закриють саява золоті.

Прощаючи Боржаву¹²⁶ милу
іще поглянувши на мить,
і піднеслись до небосхилу
і розплилися у блакить...

Така краса і не присниться,
ще й сонячний, пригожий час,
Магора, Стіг і Мідяниця¹²⁷
у білому вітають нас.

Здається, наче ти у хмарах,
і тільки ґруні з них стирчать,
немов з локомотиви пара
у небеса тумани мчать.

І знов на небі сонце ясне,
пішов кудись і вітер річ,¹²⁸
оця прогулянка прекрасна!
Зимовий спорт – прекрасна річ!

Як сонце світить, то і гріє,
проміннячком цілує нас.
Проміння тут насправді діє.
Чудовий день! Чудовий час!

І загоріло нам обличчя,
сиділи ми, щадивши сил,
а потім – лижами в узбіччя!
За нами тільки снігу пил.

Спасибі вам, чудові гори,
високогірські салаші!
Боржава та її простори
змальовані в моїй душі.

Спасибі вам, чудові ґруні,
подяка вам за цю красу!
Боржави – рідної красуні –
цей образ я в душі несу...

- - - - -

Як сонце ввечері запало,
по ґрунях видно згарі скрізь,
руділо, мов вогнем палало...
Та ми уже пройшли крізь ліс.

Покрив і сумерк Верховину,
Воловець нас нагодував,
дали олії та бензину,
і мотоцикель загурчав...

ЗА СОНЦЕМ, ЗА РОСОЮ

1

Побережжя в Ужгороді гарне,
бетонове. Немає там калюж,
зникло верболоззя, все бездарне,
весело співає річка Уж.

Віктор поміж цвітами гуляє,
а "Кобзар" у нього у руці,
і любить і подивляє
як качур купається в ріці.

А напроти - подруги-дівчата,
прямо йдуть із школи сміючись,
під пахою в них книжок багато,
все ж таки гуляти йдуть кудись.

З них одну він знає. Це чорнявка,
це Меланія... а другу - ні!
Кудри, наче золото в білявки,
очі - незабудьки - голубі.

Біля нього трохи зупинились,
познайомитися він устав,
це Катруся, теж із Верховини,
і дівчат він трохи проводжав.

- На вакації куди, дівчата? -
"Жити трішки серед гарних місць..."
"Ми хотіли б - як нас пустить тато -
мандрувати в наших горах скрізь."

- От і добре, й я туди ладжуся,
вже купив я компас і рюкзак.¹²⁹
"Я піду" - озвалася Катруся -
"А я теж..."

- То згода? -
"Згода!..."
"Так!"

І пішли дівчата
розмовляючи,
кожна в свою хату
мрії снуючи.

Всю красу природи
бачити пора,

і сріблясті води,
ріки й озера.

- Будем дві, а з нами
Віктор - керівник,
горами - лісами...
Він до того звик.

- Нам життя буденне
мандрами змінить,
та й увагу зверне,
все нам пояснить.

- Ну, пора рушати,
у дорогу час!
Добрі батько й мати,
що пустили нас.

2

Ужгород... Преславний Ужгороде,
наша ти столиця УЖГОРОД,
будь здоров, о, будь здоров, народе!
Ми - народу квіт - ідем в народ!

Ужгородський замок - славний город,
він стеріг віками пробуття,
знає він і про біду й про голод,
та він діжде кращого життя!

Будь здоров, наш Ужгороде славний,
як повернемось - дозріє виноград,
закивай у путь нам, замку давній,
так, як листям закивав нам сад...

Нас здоровлять верби і тополі,
шлях угору, в беріжки веде,
нам співають жайворонки в полі,
річка Уж нам пісеньку гуде.

Ми на наших колесах в долини!
Колесо сильніше, чи не так?
А в високі гори-полонини -
пішоходом... Палиця... Рюкзак.

3

Ось, Невицьке¹³⁰... замкові руїни,
олігархів це було гніздо,

все розвалене, а тільки стіни
чеше вітер, мис дощ давно.

Тут були вгніздилися татари,
взяв його в війні татарський хан,
за непослух не щадили кари,
забирали у ясир селян.

Хитрощів селяни загадали:
Гнали ніччю череду волів,
їм свічі на роги прив'язали,
сильно налякали ворогів.

Обернулись, світло погасили,
далі, ніби, приїжджали знов,
ворог думав, що тут війська сила,
досвітком із замку геть пішов...

Тут загинув Федір Калинович,
бивсь мечем і не здавав воріт,
бо післав його сюди Петрович,¹³¹
з королем що бився двадцять літ.

4

Перечин¹³² – оточення привітне,
з молоддю ми вийшли на горбок,
місце це – між буками – самотнє,
біля хати плотик і садок.

Нам кивали листям білі буки,
ряд осик утішився – радий,
що він бачить мозолисті руки,
що прийшли, загостили сюди.

5

Грунь,
грунь,
хоч рюкзакі сунь!
Це ж бо Рівна¹³³
мов царівна
серед гір-красунь.

Ліс,
Ліс.
Заспівав і кіс,
а вухань¹³⁴
через лан
перебіг навскіс.

Гук,
гук.
Ось, валиться бук.
Самі зруби,
лісоруби,
а це їхній труд.

Дід,
дід,
тягне бук на пліт.
В полонині
дикі свині,
це ж бо їхній слід!

Лан,
лан...
Мабуть то кабан
зрив у полю
бараболю
тим зірвав і плян..¹³⁵

"Кра,
кра!"...
Що це за мара?
Це сорока
білобока
інших сповіща'...

"Гав,
гав!"...
Пес десь забрехав,
це тут вівці.
На сопілці
пастушок заграє.

- - - - -

Привіт тобі, ти полонино Рівна,
над горами отут найкраща ти,
понад усіми, наче королівна,
щоб їх немов устерегти.

Пройшла година зранку не одна,
любуюсь, як сунуться тумани,
неначе дим із люльки чабана,
зливаються в небесні океани.

Дівчата встигли назривати квітів,
на голови вінки собі сплели,
моя гітара пробує бриніти,
та з півдня темні хмари надпливли.

Приємно тут, хоч удолині спека,
але пора в дорогу нам рушати,
мандрівка наша довга і далека
та ще й потрібно десь заночувати.

Поїхали – шлях битий –
до Лютого¹³⁶ в село
а Віктор щось сердитий,
обурило його:

Район весь без роботи –
населення густе,
хоч і була б охота,
прохання тут пусте.

– У Лютім безробіття
вразило аж мене!
Коли це лихоліття
нарешті промине?!

– Тут гаразди селянські –
бур'ян і лобода...
Ще щастя, що не панські
повітря і вода!

– Корівку за податки
веде з хліва панок,
і молоцини цятки¹³⁷
не буде для діток...

– Дівчата, придивляйтесь,
як бідно люд живе
і ви приготуйтеся
творить життя нове!

До підніжжя Рівної вернулись,
де цвіла мімоза – на горбок,
серни злякано у ліс чкурнули
понад кручі і понад ставок.

Дош пустився, майже від обіду,
Віктор тут шатра розбудував,
ставив їх в подвійну піраміду,
перед ними вогнище розклав.

– А тепер, дівчата, вибирайте,
я одно шатро поставив вам.
Вистеліть, вечеряйте й лягайте,
я в одному буду спати сам.

– "Вікторе," – озвалася Катруся,
"чи нема ведмедів і вовків?..."
А Меланка каже: "Теж боюся,
уночі щоб тут вогонь горів!"

- Тут ведмедів і вовків буває,
в пралісах і рись - це дикий кіт,
як ніхто звірів цих не чіпає,
то навіщо вам боятись?

Спіть!

- Бо вовки грізні, дівчата любі,
тільки восени, це їхній час.
О, тоді попастися в їх зуби
не було б приємністю для нас!

8

Зранку веречанськими горбами
ми проходили - була роса,
бачимо відразу перед нами:
Ох, яка краса, яка ж краса!

Це Воловець... Річенька співуча,
а на Стіг туристів караван,
наче мур, немов стіна могутча,
справді велетень, колос, титан!

Тут бере початок вся Боржава...
І стояли й любувались ми.
Імпозантна, горда, величава,
кілометрів сорок довжини.

А худоба в Стозі чередою,
табунами коні там пасуть,
ясне сонце світить над горою,
білі хмароньки вітри несуть...

Посідали ми біля кринички,
там за Стогом - Мідяниця, Кук...¹³⁸
- Набери, Меланіє, водички,
хай нап'юся просто з любих рук.

9

Прогулянка враженням багата,
ми в Воловім... Ось, Сойми і "квас"!¹³⁹
Над "Потоком вовчим"¹⁴⁰ - це Лопата¹⁴¹
усміхається, немов, до нас.

Любуватись, не опустиш ока,
є на чому - це чудовий край,
нас вітає Кам'янка висока,
нас здоровить Погарь і Козяй.¹⁴²

Тут сьогодні празник і неділя,
відкривається читальня-клуб...
Всі в святковому, мов на весілля,
а на сцені "Гриця"¹⁴³ нам дадуть.

Насолода бути серед народу,
здібний і розумний наш народ,
він постійно б'ється за свободу,
стало рветься до вершин-висот.

- Оглядай, Меланко, Верховину,
всі куточки добре оглядай!
Срібну Землю, в світі лиш єдину,
інде, люба, ти вже не шукай!

- Нам ці гори дорогі і рідні,
їх люби і вірною їм будь,
де потоки бистрі, біло-срібні,
у Ріку співаючи падають.

10

- "Вікторе, у Торуні забава...
Я ще на забаві не була,
то ж рада я, хоч і піде слава:
"...з композитором вона гуля'..."

- "А цієї слави я боюся,
буде зле голівонці моїй,
бо попівну, Шаріку, Катруся
здибала і все сказала їй.

- "А вона - товаришка зі школи...
Ой, наївна подруга моя!
Насварять батьки, як ще ніколи,
вилають мене, дістану я!

- "Все ж одно вже... я на все готова,
вже сварили, насварять ізнов,
хай і б'ють!... Я не скажу ні слова,
без терпіння не прийде любов..."

І пішли на бал у вечорину,
хай і знають дома всі, нехай!...
"Цигане, заграй нам "Верховину",¹⁴⁴
і до танцю, цигане, заграй!"

Не оркестер це і не кларнети -
циган тільки в двійці виграва',
наші шати¹⁴⁵ це не шовк-жоржети,
тільки як на прогульці бува'!

І пішли ми на розраду в танці,
це було над панський карневал!
До готелю повертали вранці...
Це в житті Меланки – перший баль!

Довго вулицею ще гуляли,
з Віктором нам радість сяє з віч,
ми протанцювали, проспівали
цю прекрасну, незабутню ніч.

11

– Час у мандри, золотко Меланко,
на озерце заведу я вас,
он, на небі кучерява хмарка
розпливається – погоди час.

Зелень... Трави, смерічки, ялиці,
а внизу потік дзвінкий тече,
ще й проміння нам цілує лица,
сонце хоч і гріє – не пече.

Ми в дорозі... Он, гора Озирня!¹⁴⁶
І висока ж! Велетнем стирчить,
а під нею наче водозбірня
Синевирське озеро лежить.

Синевирці¹⁴⁷ кажуть: "Морське око".
Справді, наче "око" вигляда',
що лежить у низині глибоко,
гейби лід – студена¹⁴⁸ в нім вода.

Нас зустріли гайвороння чвари,
може заздрять озера красу,
цю красу, якій немає пари,
я в душі з собою понесу.

Пісню я про озеро складаю,
хай ця пісня в горах залуна',
на гітарі я її заграю,
голосно нехай бринить вона.

Синевирське озеро розкішне,
над тобою небо голубе,
за твоє узбіччя це утішне
піснею прославлю я тебе!

Над горою сяє сонце ясне,
висушить росу із стебелін,
Синевирське озеро прекрасне,
діяманте рідних полонин!

Забриніли струни на гітарі,
залунала пісня про красу,
цю красу, якій немає пари
я в душі з собою понесу!

12

В Колочаві,¹⁴⁹ недалеко школи,
Віктор до хатини нас завів:
- Це хатина Шугая Миколи,¹⁵⁰
Шугая, що турбував панів.

- Про Миколу знаю я багато,
що то за опришок той Шугай:
Захищав бідноту, наче брата,
а на пана: "Гроші, хліб давай!"

Взяв мелай,¹⁵¹ погнав бика, телицю,
хлопці на торзі їх продали,
щоб голодні діти верховинців
мали хоч назиму постולי.

Істину¹⁵² нікому не звертали,
не платили їм ані пожед..¹⁵³
Скільки і від кого назбирали -
це ніхто не знав, це був секрет,

Бо пани поводитись огидно -
зовсім придавили край оцей.
Б'ють, стріляють, де жандарма видно
як Микола, так Ілько Липей.¹⁵⁴

Зарубала Шугая сокира,
тер долоні ворог, той вампір...
Заридала річка Синевира,¹⁵⁵
як не стало оборонця гір...

Гостра куля й Липея скосила,
потекла в Рипинку¹⁵⁶ свіжа кров,
Липея та Шугая Миколу
весь народ тут у піснях знайшов.

Верховина і голодна й бідна,
бо віки їй завдали турбот,
хоче жити краще і свobodно,
надто волелюбний цей народ!

Стрімко, берегами
перейшли Сідло,¹⁵⁷
вже Лази¹⁵⁸ за нами -
Шугая село.

З вітру і травиця
колихається,
здаєка Близниця
усміхається.

Стомлені в дорозі,
бо далека путь,
ми на оборозі
ночували тут.

Із билин квітучих
сіна аромат,
свіже і пахуче,
мов навесні сад.

- - - - -

Раненько Мокрі і Брустури¹⁵⁹
пробігли на колесах,
як сонечко вже припікало,
купалися у плесах.

Щодалі - мандрували пішки,
свої колеса пхали,
околицю гірську, прекрасну
і праліс подивляли.

Це стиснена гірська долина,
ліси з обидвох боків,
дорога ледве помістилась,
поздовж пінистого потоку.

А гори з буйними лісами -
ялиці і смереки, -
і скрізь приємна прохолода,
не відчувати спеки.

Ліси без полянок, густії,
нема в них ані паші,
вони коштують мільярди!
Ой, шкода, що не наші!

Ідем, мов через перевал -
це праліс, це Околи,¹⁶⁰
сокири цей дрімучий ліс
не бачив ще ніколи!

Старі дерева падають,
в трухляві і гниють,

з їх порохняви смерічки
підносяться – ростуть.

Природа обновляється,
відтворює буття,
старе загине, а нове
продовжує життя.

14

Про Тису чули, про ріку?
Ходім, ізбоку криси,
я покажу вам джерело,
первопочаток Тиси.

Найбільша наша то ріка
в цих горах народилась,
як наша годувальниця
далеко прославилась.

Вона ще тут малесенька,
студена, наче лід,
із нею й починається
цей край – гуцульський світ.

15

Дика качка на ставку
миє гарну шийку,
чути пісню на лужку,
ніжну коломийку:

"Ой, гуцули молоденькі,
гуцули, гуцули!
Вечір будуть вечерниці,
аби не забули!"

"Ой, дівчата-голубчата,
впускайте до хати,
хлопці грають, б'ють цимбали,
ходіть танцювати!"

Коломийка, як вода,
і пливе й гуляє,
а гуцулка молода
краску вишиває.

Вітер струшує росу,
смерічку колише,

а гуцулка всю красу
заполоччю пише.

- Чом', гуцулко, полотно
носиш на толочку?¹⁶¹

- "Обіцяла я давно
милому сорочку."

- - - - -

Стою. На неї вся увага
і подив із очей моїх,
неграмотна вона, бідняга,
а пише краще нас усіх.

Немов художник, комбінує
чудові барви, сяк і так,
розкішно все гармонізує,
симетрій всіх мистецький смак.

Нехай мені ніхто не скаже,
що це лише для мужика,
дивись Європо клята, вража,
у нас культура! Ще й яка!

Чуже, вороже тисячліття,
пригноблення проклятий час,
біда і голод, лихоліття
і горе - не зломило нас!

Того Європа не докаже,
таке ще в світі не було:
Засипало нас сміття враже,
та із землі нас не змело!

Хоч скромні ми, та сильні духом,
хоч і мізерне тут буття,
були постійно під обухом,
загартувались до життя.

Народи - велич, гуни, скити,
й молодші із арен зійшли,
по них вже лиш гієрогліфи,
а ми живем, як і жили!

Ще угри з Арпадом в Алтаї
комоні¹⁶² пасли у степах,
а ми в цих горах, в цьому краї
ростили хліб і виноград.

В Солотвині¹⁶³ ми сіль копали
уже в дев'ятисотий год,
Панонію як угри брали -
в нас був Мукачів, Ужгород...

Карпатський люд талановитий,
яка мистецька це душа!

Культуру, мову боронити -
він дефензивно вируша'!

Він творить голкою культуру,
і "коломийки" він співець,
різцем, сокирою скульптуру -
він архітектор і мистець.

Киптарик їхній - чесне слово! -
оцей розкішний козушок -
та ж це поезія готова,
краси чудової зразок!

Свій спосіб і своє убрання,
і свійська вишивка й різьба -
це вічний бій за існування,
це за культуру боротьба!

Хвала тобі, народе милий,
за пишний цей барвистий квіт,
я завжди гордий і щасливий,
що ти мене зродив на світ.

Що гори ці - моя колиска,
а брат мені - зелений бір,
хай буря б'є, хай вітер виска',
я не зречуся рідних гір!

Бо на чоло, коли зродився,
ударили свою печать...
Я їхній! Де б не опинився,
про них лиш буду я співать.

16

Минчола¹⁶⁴ ґрунь... шувар, шувар...
отари... звук пісень,
а небо ясне, жодних хмар,
чудовий літній день!

На паші коней табуни,
самі, без пастухів,
та не злякаються вони
ведмедів і вовків.

А прийде вовк і заполює
із-за куців і плит -
хай спробує! Він закоштує¹⁶⁵
залізних їх копит!

Ось чорноброві скотарки, -
я мов серед рідні, -
мережучи вишиванки,
виспівують пісні.

Ми бавимо цих гуцулок,
цей скотарок загал,
а ввечір з ними на танок,
як загуде цимбал...

І стало сонце западати,
цимбал уже гуде,
— Ходіть, дівчата, танцювати,
бо коломийка йде!

17

Прощайте, гори запашні,
прощай, прекрасна Верховино,
бо ти на світі лиш єдина
весь еліксир дала мені.

Мій батько був і дарабаш,
брати у мене — лісоруби,
для мене скарб ті рідні зруби,
колиба, ґруні і салаш.

Я гори змалку полюбив,
і рідну лісову природу,
гірську хрустально-чисту воду
я завжди пригорщами пив.

Гармонізує в них усе,
нема контрасту в їх природі,
трепета з вітром завжди в згоді,
чутливим листячком трясє.

Краї є й інші, та дарма,
і є чому і в них радіти,
та коломийки і трембіти
й киптарика у них нема!

Не раз тут був я як турист,
проходив рідною красою,
вражав потік той під горою,
вражав мене пташини свист.

Цікавий шпиль або ґруньок,
на ріках човен, чи повозку,
у голові, в архіві мозку,
сховав я добре у куток.

У мене все — це гори, ліс,
фраґменти і дрібницю кожную
збирав у цілість ґрандіозну,
її з собою в світ поніс.

Коли манив якийсь гультяй -
душа мене боліла в грудях,
і пригадала Рідний Край,
і підлість, злість у різних людях.

І пригадала рідний люд,
і коломиїку, і трембіту, -
(які не дав би за пів-світу!)
у вухах чув я рідний звук.

Міцна ти, пісне, мов ґраніт,
прекрасна, рідна пісне мила,
яка ж ти всемогутня сила,
притягнеш серце як магніт!

Гудіть, пісні мої, гудіть
із серця і душі моєї,
в дзвінкій ямбі і трохеї
потокми пливіть, пливіть!

- - - - -

Вам, рідні гори, я поставлю Слово,
нехай стоїть до боротьби готово,
нєначе тешу пам'ятник з ґраніту,
нехай гуде-луна' по всьому світу.

Прославить боротьбу за існування
серед сваволі, гніту і страждання,
прославить бій ці героїчні села,
як кам'яний Мойсей Мікельанджеля.

Хоч тимчасово чорна хмара суне, -
співець співає вам на повні струни
За хмарою я бачу сонце ясне,
іде новий світ, а старий погасне!

Трембіту Волі в горах вже учули
ті наші лемки, бойки та гуцули...
І глянуть гордо в даль міста і села,
як кам'яний Мойсей Мікельанджеля.

Додому їдем - ти ведеш перед,
цілує вітер на колесах личка...
Спинись, Меланко, тут ми відпочинем,
бо ось Кваси, тут мінерал-водичка.

Я завжди тут спинявся так охоче,
впізнав це місце і в тумані-млі,
"буркут"¹⁶⁶ оцей булькоче і булькоче,
тече з утроби матері-землі...

Оце й "буркут"! - водичка, як кришталь,
як краплі із пречистої роси...
Бери у склянку, вгору підноси,
гасімо спрагу, ідемо у даль...

Ідеш шляхом - Природа каже: "Стій!"
І мовить так тобі - мандрівникові:
"Ти полюбайся у красі моїй,
поглянь на ґрунь і гори смерекові!

"Тут відпочинь, довкола подивись,
зітри свій піт із стомленого лоба,
освіження з буркута наберись,
це посила' тобі землі утроба..."

Природо-нене, все ти нам даєш,
ти - наша мати, ми - у тебе діти,
так мало з нас утіхи зазнаєш,
не вміємо любити тебе й радіти!

У тобі фарб, а відтінків в них сотні,
все інші й інші кожного часу,
лише сліпі і варвари мерзотні
не добачають велич і красу...

Природо-нене, я тебе люблю,
тобі, священній, я пісні співаю,
чуття і серце й душу я свою
у ті куплети й строфи укладаю.

Ввійду в лісок, або на ту полянку, -
ти знаєш, що гостює тут поет, -
мені говориш ти без перестанку,
і говориш ти мені про свій секрет.

В лісках-лужках я - досить часто - гість,
і поглядом я обійду ліси,
ловлю із хмар, терену кожну вість,
любуюся брилянтами роси.

Ані не глипну на бур'ян, осет,
у квітнику це зайве щось - баласт!
Пташині віршем відповість поет,
між ним і музикою все гаразд.

Бо музика та в моєму народі,
тому й мені вона ввійшла у кров,
правдива музика лише в природі,
тому до неї вся моя любов.

Ми з гір - сини твої, Природо-нене,
де пташеня щечече золоте,
а соловейко й музика для мене,
це надзвичайне щось й таке святе!

Рахів... Тиса... Слово знов про неї,
 наросла і силу вже здобула,
 у пінисту воду одягнулась,
 так, немов до срібної киреї...

Рахів... Тиса... Тисо наша рідна,
 годувальнице дарабаша,
 примхувата, бистра і свобідна,
 як свобідна гуцула душа.

Чорна й Біла Тиси в тобі устять,
 швидко вдовж кривулями пливеш,
 як із греблі став тобою пустять,
 ти на спині цілий ліс несеш.

Річко Тисо, гордосте Карпаття,
 ти прекрасно одчайдушний шлях!
 На дараби та в долину, браття!
 В серці смілість, керма у руках!...

В бесагах¹⁶⁷ гуцулки грузу повно,
 хоч на броді чи перебреле?...
 Дрозди, коси піснею любовно
 розважають, річенько, тебе.

Річко Тисо, ти прекрасна річко,
 над тобою скелі кам'яністі,
 а стрункі смереки, наче свічка,
 у почесній варті, свіжі, чисті.

Олені пасуться над тобою,
 кличуть у траву й своїх красунь...
 Олениці шуваром-травною
 йдуть за красенем своїм на ґрунь.

Ми стояли на зарінку
 позирали в Далі:
 Як зачати поведінку?
 Чи рушати далі?

Зранку в горах трохи темно,
 хмара йшла могуча,
 чи ховатись надаремно,
 може буде й туча?

Ґрунь вологи запросив,
 щоб зростали трави,
 дощик землю оросив...
 Нам не до забави!

Потім вийшли до толок,
подивились в небо,
назбирали ягідок,
бо в дорозі треба!

На Гуцульщині весна
майже ціле літо,
ще й малина тут рясна
плодом, теж і цвітом.

Вже одні ягідки спілі,
сиплються вдолину,
інші в цвіті, дальші зріють...
Це ж бо Верховина!

Білий, інколи, чепак
на шпилі над нами,
а вдолині аромат
яблук "Йонатанів"...

21

Три вежі, а під ними шахти,¹⁶⁸
туристи ходять звідусіль,
це наших скарбів пильні вахти,
з землі срібло – це наша сіль,
це наша біла сіль.

Здоровимо робочі руки
із близьких і далеких сіл,
вони працюють, а падлюки
беруть профіт – їх білу сіль,
цю нашу білу сіль.

Пани прибутки – у кишені!
На торг вивозять нашу сіль!
А шахтарям муки по жмені,
обід – картопля і росіл,
за їхню білу сіль.

Не падайте ви, хлопці, духом,
хай утихає серця біль,
панів ми вижемо обухом
і буде наша біла сіль,
ця наша біла сіль!

Обернем на добро громадське
теж і врожай із піль,
не буде тут життя жебрацьке,
бо буде наша біла сіль,
та наша біла сіль!

Від графа Шенборна¹⁶⁹ простори
ми візьмемо і - "Геть відсіль!",
ще й фабрики і всі комори,
і нашу славу білу сіль,
цю нашу білу сіль...

22

Преславний замок!¹⁷⁰... Тільки стіни
та й ті падуть... Зовуть мене,
лежать і шепчуть їх руїни,
що давня слава не мине!

Пишайся, городе, пишайсь!
Бо славні ці твої руїни!...
Твердиню взяв для України
князь Лев Данилович колись...

Богдан¹⁷¹ за волю і культуру
татарські кості тут ламав...
Георгій Дожа¹⁷² під ці мури
селян до бунту закликав...

Пишайся, городе, пишайсь,
стара твердине Закарпаття,
гуцули, бойки, милі браття
врагам ніколи не дались!

Коли Раковцій за свободу
підніс угору прапор свій,
то перші ми зі всіх народів
пішли в повстання, йшли у бій.

Та мрії ті не здійснились,
не дав Раковцій люду волю,
не захистив і власну долю,
народ-герой і далі бивсь!

І бореться і до сьогодні,
як бився тисячу він літ,
у вічній темряві безодній
він чудом-дивом не осліп.

Бо подих цих чудових гір
подарував відвагу, силу,
не викопав нам тут могилу
ні граф Апонь,¹⁷³ ні інший звір.

Бо боротьба й онта халупа,¹⁷⁴
що на горі, мов хмародер;
француз (а навіть інших купа)
він тут би з голоду помер.

А ми у гніздах цих живем,
знайшли собі в них існування.
Як треба в бій – то без вагання
і в воду і в вогонь підем!

Самі собі ми тчем онучі,¹⁷⁵
самі пошлем постולי,
нам сіряки пани могуті
із фабрик їхніх не дали!

Народ цей життєздатний, гідний,
гніт видержав за довгий час,
оборонив куточок рідний,
ніхто-ніхто не зломить нас!

Бо гори – замкнений це світ,
не боїмося ми загуби,
тут кожен ворог зломить зуби,
ще не дійшовши до воріт.

Життя у горах, наче кремінь,
тверде, мов той гірський граніт,
із лісу – хліб, з тварини – ремінь...
Тверді і ми, як моноліт!...

А вам, руїни, мій уклін!
Ось правнуки борців завзятих
приходять сили набирати
із слави давньої, з руїн.

23

Надійшла й зима поволі,
випав перший сніг у полі.
Віктор знов зустрів Меланку,
може трохи і кохав,
допроводив аж до ганку
і про зиму повідав:

– Поглянь, Меланко, в ресторані
пани собі шампанське п'ють,
а попід вікна, наче п'яні,
робітники на працю ждуть.

– Пани у кожухи одіті,
реве в фіякрі п'яний спів,
а люди – маса в безробітті,
в онучах, ще й без постолів!

– А як вони запротестують,
задемонструють злість і гнів, –
жандарми панські їх збиткують,
і падають від куль, штиків...

- Ой, геть від цієї картини!
Туди - у плаї Верховини!...
Вакації приходять знову,
тобі би з нами у дорогу!

- Вакації - це добра річ,
ходімо знову в гори, пріч!
Компанія у нас весела,
загостимо і в різні села. -

Меланка крутить головою,
від літа має розум свій.
"Не піду більше я з тобою...
Фанатик, хоч і не крутій..."

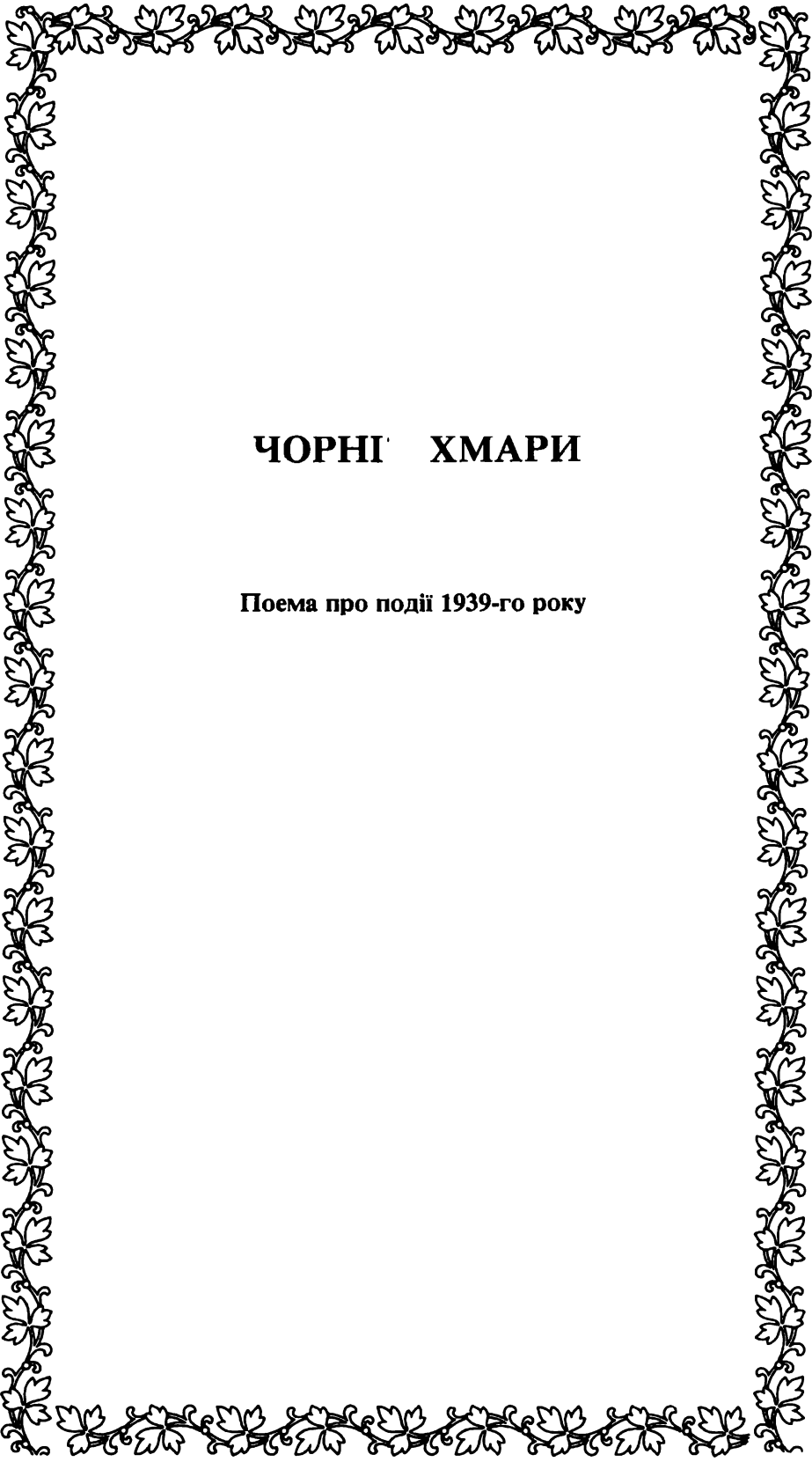
В жінок фантазія з брехні:
"Вже заборонено мені...
Та ще й розбиті в мене лижі,
я буду вчитись, дома, в хижі..."

1954/1964-65/1969/1971

VI

ЧОРНІ ХМАРИ

Поема про події 1939-го року

РОЗДІЛ 1-ИЙ

ЗАСІДАННЯ СОЙМУ. ЗБОРИ НАРОДУ.

Наш перший Сойм у школі засідав,
а в цій "новій столиці" маса люду
на площах і по вулицях,
постоють, питаються
із переляком ув очах:
"Ну, що ж тепер із нами буде?"
Ще й перед Соймом-школою - юрба,
найбільше тут цікавого народу,
що хоче знати все, хоч і трагічне,
що дорого цінує щастя і свободу...

Засідання... Здається, що останнє...
У вікна блисло сонце раннє
і провесни холодний вітер тягне,
та раптом хмари наступали,
і снігові пелюсточки злітали,
хоч сніг уже пропав у другий раз.
Дурний, поганий березневий час.

Старі руїни хустської твердині
неначе у печалі, в смутку нині,
і дивляться на нас занадто жмурно.
В столиці, мов на похороні, сумно.

І Сойм останній раз рішав.
Вістей замало звідти прилітало,
про що рішалося - то народ не знав,
у деяких терпцю вже не ставало.
Зухвали, дикі вісті містом пробігали,
кривавою грозою всіх лякали.
Десятки груп людей стоїть,
і серед них і страх і гнів,
всі чисту правду хочуть знати.
Ох, важко збори імпровізувати
серед таких трагічних днів.

Скінчив роботу перший Сойм
і розійшлися депутати,
й самі розгублені, сумні,
а маса стала вимагати:

"Все оповісти, без брехні!"
На площі чоловіки і жінки,
цивільні люди і військовики,
еліта українська, люди це науки,
робітники пера, мистецтва, штуки,
доктори, професори, вчителі,
й селяни – "газди" – ті малі,
(та тут найбільше безземельних),
робітники і шахтарі.

І встав один старий учитель
з даху кіоска (хочкуди оратор!),
що був ввесь час у залі Союму
як гість, як обсерватор.

"Ну, слухаймо... Ви говоріть!" –
гукають люди відусюди –
"Скажіть: які події в нас
у цей страшний, проклятий час?"

І на вітру, без ковпака
прекрасна сива голова
роздумує, а далі промовляє.
Падуть його важкі слова,
мов гранітові скелі у провал,
брехні в його словах немає,
його уважно слухає загаль.

– Любимі браття, милі громадяни!
Прийшов і я, старий, сюди,
мовчати годі тут серед біди,
коли кривавляться народні рани.
Сусіди хочуть знов гнобити нас,
а землю нашу Гортісві дати,
тепер нам треба думати про те:
Чи жити вільними людьми,
чи у страшній неволі пропадати?

– Історія країни Закарпаття –
це голод, кров і сльози, милі браття!
В ярмі були ми довгими віками
чужинці-багачі знущалися над нами.
Тут мадяр паном був й багатії євреї,
поляки, німці... ну, і кілька "наших",
що одягли ті панські киреї
і за "провини" нам скували руки
і віддали нас катові на муки.
Всі соки з нас пани смоктали.
Поперш народ гнобили феодали,
яким всю нашу землю вдалося присісти
і завели страшну сваволю, гніт,
канчук, нагайка тут були законом
на протязі всіх десятих тих століть...

– Якраз тому минає двадцять років,
коли рішили ми, що жити так не слід:

до України прагнули, бажали,
та... польськії штики перешкаждали.

- І виринув для нас новий концепт
і народилася держава триєдина,
ми підписали радо той акцент,
та все ж була для нас то зла година!
"Не так давалось, як то обіцялось"...
Пізнали швидко ми братів слов'ян,
та все ж якось жилось і працювалось,
бо шкуру не здирав мадярський пан.

- Та зараз ось зросло нове нещастя -
і обійти його уже не дасться -
а це агресія, напасника війна.
Диктатор-виродок пащеку відчиняє -
а в нього апетит потвори-жеруна.
Він проковтнув вже Австрію, мов гадина ту жабу,
розбив, здавив і цю слов'ян державу,
регочеться в кулак і тріумфує,
до "золотої" Праги марширує...¹⁷⁶
У Братіславі "гавляйтер" сидить,
війна на волоску, бо все горить-кипить.

- Страшну сьогодні ми дістали вістку -
і я її пускаю на загал -
що нас, скалічених вердиктами, диктатор
мадярам кинув, мов собаці кістку,
і ми, здається, тут закінчимо
державної трагедії фінал.

- Республіці вчорашнім днем кінець,
чехословацька федерація розпалась,
мов слабо подротований горнець.¹⁷⁷
В повітрі наче ми повисли,
без захисту, без помочі, слабі,
опущені, у напасті, в біді,
й угорська армія на нас погналась,
а ми хібащо кулаки затисли.

- Не маючи ніякого рятунку,
ми самотійністю їм відповіли,
мадяри натиск і погрози подвоїли
й сьогодні зранку вповні наш кордон
обсаджений мадярським військом.
Як переступить наше пограниччя,
то майже не знайде там перепон.

- Свалявський генерал учора обібрався
поставити на відпір оборону.
Це Сватек. Чех. Сьогодні відказався,
мовляв, він воїн Райху... Гітлер наказав
йому й його дивізії йти додому
і не мішатися до наших справ.

- Дводнева наша молода дитина,
оця слабка Карпатська Україна,

ще тільки що народилась на світ,
а вже над нею висить чорна хмара,
бо їй готує напад злий сусід.

— Сьогодні зранку з наших хустських шкіл
маленька горстка школярів зо двісті
пішла на поміч нашим оборонцям,
щоб боронити Севлюш, наше місто.
А оборонці — пограничники,
це ті відважні наші юнаки,
що місяцями там лежать в окопах,
неначе справжні фронтвики.
Та їх замало і слабка в них зброя,
до того ще і чехи геть відходять.
Це ті жандарми і фінанси,
в яких хіба ж мундури ті хороші,
які роками брали гарні гроші,
тепер на все "русинське" наплюють,
коли ворожі літаки на горизонті,
а зброю тільки з примусу здають...
Це зараз так на севлюському фронті.

— А що там далі робиться — не знати,
гонведи мають замір наступати,
а наших горстка — капля це у морі,
занадто мало в широкому просторі,
як віч-у-віч стократна вража сила,
та наших юнаків морально не зломила.

— Боевий дух преславних запорожців-
січовиків кипить у їх очах,
ні полчища наїздника страшного,
ні дула їхніх кулеметів-мінометів
на наших хлопців не наводять страх.

— На напад українці зразу реагують,
на зраду, підлість ми занадто чулі
і не покриє нас ганьба, як інших,
які терплять, що в "злату Прагу" німці
парадним кроком марширують,
без вистрілу бодай одної кулі...

— Та не про те хотів я говорити,
але важливу вістку оповім тепер:
Від Гортія прийшов парламентар,
нам доведеться напасти захити.
Регент угорський дав нам ультиматум:
Зложити зброю, дати з рук країну,
ще й призначив на завтра вечір дату.

"Не віддамо!" — гудів народ,
"На нас пан Гсрті хай не зазіхає!...
Не віддамо! Того не буде!...
Не боїмось! Зубатий вовк
надармо зуби вишкіряє!..."
Отак реагував народ.
В цій справі не було незгод.

Та встав один товстий, вигідний пан,
що вишкрябався там на грубу бочку
та ще і трохи на горбочку.
Зачав із тим, що шкода крови лити,
мадярську армію не здержати вже нам,
піддатись треба й милости просити,
бо ворог сильний. Армія стоїть
на нашому кордоні – триста тисяч люду,
у нього літаки і найновіша зброя,
і шпигунів у нього повно всюди.
У нього міномети, танки і човни,
по зуби всі озброєні вони.
А що у нас? Без зброї ми, й самі,
не всілі вдержатись ані два дні.
Німецький консул радить теж
піддатись Гортієві без умови
і розпочати з ним переговори.

Мов скеля падав виступ старика,
промова деструктивна, полохлива,
принижена, сумна, гірка, важка,
але, на жаль, була правдива.

І встав один із молоді і каже:
(Він вистрибнув із маси на кіоск)
– Ми знаємо, що ми в боях поляжем,
але цей збройний виступ буде наш протест.
Лиш так довідається весь культурний світ,
що Закарпаття розп'яли на хрест,
що та слаба Карпатська Україна
боротись буде, хоч і до загину.
Не пхає добровільно ший у ярмо,
не йде із окупантами на згоду,
але боронить, як і перед тим давно,
як існування, так і честь народу.

– З народів триєдиної держави,
яку змели диктатори нечесно
і німцям та мадярам дарували,
єдині ми озвалися з протестом.
Із дев'ятдесят чеських генералів
ніхто не вистрілив ані набою,
єдині ми, бездольні русини,
берем на оборону в руки зброю.

– Цей збройний наш протест почує світ,
хоч і поляжем ми на полі слави,
та буде це фундамент, моноліт
для нашої майбутньої держави.
Побачить світ, що нас лише зломили,
що добровільно не йдемо на згоду,
морально ми здобудемо пошани,
й тому потрібно жертвувати все!
Як виступим зі зброєю в руках,
то окупант не зможе похвалитись,
що Гортієві будем ми коритись,
що добровільно так з'єднались ми,

але що нас він силою зломив
і до Угорщини насильно прилучив.

- Хай знає окупант, що ми народ свободний,
як у свободних горах вітер вільний,
як той орел Карпат на вільних крилах,
у рідних горах, вільних полонинах,
які в минулому перед навалами
були нам захистом на протязі віків,
і жоден ворог в наших рідних горах
здолати, знищити нас не зумів...
Хай знає окупант, що Волю цінимо
і ший ми не пхаємо в ярмо!

- Уже минає і десятий вік -
страшні, нужденні наші ті століття,
серед яких рабами ми були,
у лихолітті не змогли
позбутися чужого сміття.

- Народ страждав за той предовгий час,
бо паном смерти і життя
був олігарх - той пан фєвдал...
Були ми завжди слугами панів.
Граф Шенборн з нас і сьому шкуру дер,
ще й хоче дерти і тепер.

"Не діжде він!... Потрощимо!..." -
гукала скрізь уся громада, -
"Ми рідну землю не дамо!
Не впустимо у хату гада!..."

На площі весь народ гукав,
протестував він знов і знову,
і лиш як галас вщух, тоді
оратор цей продовжував промову:

- ... В листопаді - півроку тому -
ми горе і гірку біду зазнали:
Південну часть із нашої країни,
мов м'язи із живого тіла, відірвали.
Рішили так у Відні Гітлер, Муссоліні,
рішили так криваві їх арбітри.
Пошматували нас на жак,
і зараз там наш люд страждає,
бо люті гортіївські окупанти
здавили наш народ і волі там немає.
Мадяри гортіївські - це ж не люди,
а виродки, садисти, шовіністи,
ті завели страшний терор усюди
для нашої національної загуби.

- Забрали наші історичні землі:
Пропав прекрасний Ужгород від нас,
колиска нашої культури,
столиця славна, наша повсяк-час,
преславнії старинні замку мурі.

Пропало і Мукечево предавнє,
з дев'ятого століття вже відоме, славне,
й старинний замок вже для нас пропав
з кістками князя Кор'ятовича,
з традицією нашою святою.
Цей замок ворог для тюрми забрав,
твердиня ця була колись тюрмою
в тюрмі слов'ян – старій Угорщині...

– Взяли й Берегово, багате місто,
й солодкі виногради в Берегівщині,
і залізнодорожній двірці, –
без транспорту ми й без комунікації.
Райони ті без захисту, без сили,
населення брутальним чоботом здавили,
тепер ладяться і на решту нас...
Якраз про це рішати час!

– То ж, милі браття, внесок мій такий:
Пошлімо зразу делегацію
до уряду, хай моментально
переведе мобілізацію,
на це він має соймову ухвалу.
Та деякі пани-політики
ведуть політику скептичну, мляву,
як ось цей пан, що з бочки говорив,
неначе б сам він Гортію служив...
Але свідомо українська молодь,
ця не складе рук, як на нас
йде окупант із кулеметами
і шибениці нам лаштує,
наповнить нами всі тюрми,
ограбить нас і все сплюндрує.
Ми будем битись! –

"Будемо!

Ми присягаєм: Не допустимо
стоптати нашу волю чобітьми!" –
гукала знов тисячогорла маса,
піднесла руки, поклялася.

– Гей, чуєте, ви там, вгорі! –
гукнув оратор грізно,
– Як ворог ступить на поріг,
то буде вже запізно!
Негайно, зразу закликайте всіх,
хто вміє битися із зброєю в руках,
хай знають в селах і містах,
що тонемо, що треба рятувати
народну честь, народну волю!

– В казармах наших повно зброї,
її як не дадуть по-доброму,
то ми її візьмем по-злому!
А Сватек, хоч нам стільки виконав,
що наших хлопців він пустив додому
з озброєнням... А решту зброї
берем від чехів, що відходять прич,

дадуть - то добре, а як не дадуть -
ми будем брати силоміць.

- Оцей наш збройний виступ,
це буде наша декларація,
що ми не стадо, а народ,
що ми не та крба етнографічна,
що топиться серед незгод,
але що ми свідомі нація,
за волю ми готові і на смерть!
Ми й переможеними будем битись
і гнати чорну погань геть,
навчатимемо й інших не коритись
мадярським окупантам-ворогам!

- Нам доведеться жити і в стражданні,
але хай знає підлий окупант,
що тут стоятиме він на вулькані,
і в цій країні не знайде гірлянд.
Постигне нас і сум, і жаль, і біль,
та окупантів ми не будемо вітати,
і їм не піднесемо хліб і сіль,
у цій країні будуть відчувати
ненависть, і погорду, і зневагу.

- Не зломить нас пан Горті муками, тюрмами,
він не спинить хоробрости й відваги!
Хоч обсадить країну він катами,
хоч будемо страждати у неволі,
конати, як та риба серед суші -
не витопче з грудей бажання волі,
і золотом не купить наші душі!

- Подякиї наші дурні
від німців порятунку ждали,
й діждалися "подяки" від німоти -
вони мадярам нас подарували.
Самі ви чули: консул їх нас вабить -
поклони бити Гортієві радить.

- Німота ж бо не стерпить жодної України,
коли ж вони самі на неї ласі,
готують знов війну, руїну,
тримаючи велику армію в запасі.
Тому то кинули нас до загуби
самому чорту - Гортієві в зуби.

- Магнатам треба женців, косарів,
дешевих слуг і візників
та дроворубів за жебрацьку плату,
бо нашу землю, скарбами багату
ізнов магнати заберуть собі,
ліси чудові, сіль і копальні,
худоби стада, череди, отари,
пасовища, розкішні полонини,
і овочевії сади, яким немає пари,
і виногради, гори і долини.

Граф Шенборн буде знову панувати,
ще й зграю приведе країну пљундрувати.

"Не діжде він!" - гукала молодь скрізь,
"Не віддамо країну на поталу,
на Закарпатті хліба він не їсть
й не питиме вина тут з винограду!
Мобілізуйте зразу весь народ,
нехай іде у бій, на рідний фронт,
хто тільки вміє з ворогами битись!
Панам, баронам і графам
ніколи ми не будемо коритись!
Давайте зброю! Ми йдемо до бою!"

Отак демонстрував народ,
це ж, переважно, молодь - квіт народу,
що не злякалась Гортія погроз,
яка цінить народну честь, свободу.
Правдива воля ще лише прийде,
це українська молодь добре знає,
та клятого наїздника-мадяра
гранатами і кулями вона тут привітає...

РОЗДІЛ 2-ИЙ

ЗБРОЙНИЙ ПРОТЕСТ

Багаточленна делегація
негайно вибралась до уряду зі зборів
і вимогла мобілізацію.
Сама на тому працювала,
народ до бою закликала.
Мобілізація етером пролетіла,
на оголошеннях, на мурах забіліла,
і в пресі появилась. Радіо
бійців постійно заклиало
та інформації давало.

Іще тієї днини з міст і сіл
в столицю прибували люди,
із шкіл казарми поробились,
творились комітети всюди.

Позношували від людей харчі,
у казанах бійцям варили їжу,
в жінок знайшлися їдунки
на м'ясо й дзямусу¹⁷⁸ свіжу.

Жінки й дівчата утворили
Червоний Хрест. Народний Дім
на лазарет перемінили,

постійну службу завели,
і лікарі свої знайшлися,
що при руці жінкам були.

І цілий вечір, цілу ніч
в столицю прибували люди –
мобілізовані бійці.
Парляментар вертався із нічим,
Карпатська Україна боронитись буде!

Парляментар, відходячи, сказав,
що нас Угорщина не визнає за військо,
і в кого буде зброя у руках,
тому до смерти буде дуже близько.
– Як то? Адже Карпатська Україна
бажає самостійно жити,
і як така, то обов'язана
свої границі боронити!

– "Ха-ха, панове, вашу самостійність
Угорщина не визнає!
До вечора віддайте нам країну!
Оцей наказ пан Горті вам дає.
Ви ж нашіі, угорські громадяни
і завжди мусите тримати з нами.
Хто піде проти нас – мадярів,
то ми усіх тих проголосимо
за ворохобників держави.
Ми панувать по-панськи знаємо.
А як кого гонведи приловлять
зі зброєю в руках –
того на місці розстріляємо,
бо ви не військо, ви лише повстанці.
Угорщина, єдиний суверен,
й то з потенціональною вагою,
наказує: звільнити весь терен
і ще до завтра вечора
зложити в наші руки зброю..."

Погрози ці суворі і страшні,
це шибениці, розстріли, арешти,
та всенародній відпир одчайдушний,
народ іде на збройні ці протести.

В столиці Хусті – сорок-п'ятий полк,
та не допоможе він тепер нікому,
бо вчора українці відійшли,
а чехи геть збираються додому.
І генерал Прхала з Хусту зник,
той, що на днях нам дав криваву купіль,
запечатав "слов'янську любов",
запричинивши дев'ятдесят трупів...

Олекса Блестів у казарму йде:
– Панове чехи, нам віддайте зброю!... –
Та офіцери відмовляють це,
не згоджуються з думкою такою.

І Блестів знов вертається до міста,
бере загін, бере свій самопал,
і хлопці поспішають у казарму
дістати силоміць той арсенал.
Та половина чехів вже пішла,
щоби скоріш дістатися додому,
і зброю радше іншим віддали
біля румунського кордону.
(Історик буде ще й на те цікавий:
Хто ж озброїв у Тячові мадярів?
Брутальних тих місцевих терористів,
що стільки вбивств поповнили вони,
що стільки вбитих українців
за цвинтарем у землю загребли...
бо я на це не всили відповісти).

Та все ж, хоч дещо хлопці захопили,
здигнавши чехів через очерет,
до двісті гвинтівок та легкі самопали,
і броневи́к, а в ньому кулемет.
Та треба знати, що багато чехів
по-доброму свій арсенал здали,
і за той день до десяти тисяч люду
сяк-так, з біди, озброєні були.

БІЙ ПІД СЕВЛЮШЕМ

На оборону Севлюша іде
вся українська молодь без тиради,
в руках лопата або кирка в них,
кріс на плечі... і ставлять барикади.
Копають перешкоди, рівчаки,
будують бункери на кулемети,
у місті з вулиць розбирають брук,
рови копають, курять цигарети.
Студенти, хлопці з семінарії
та вчителі, без військової штуки,
і Торговельна школа йде ціла,
замість книжок рушниці взяли в руки.

Мобілізована частина вояків
свої позиції займає,
ждуть ворога, він незабаром тут,
бо час той ультиматуму минає...

І почалося... Ворог наступає,
Його чекають українські кулі,
закокотали кулемети вря́д,
гуде-свистить з-за кожної кривулі.
Угорські наколесники падають,
цей перший напад хлопці тут відбили,
мадяри в першу лінію негайно
послали дальші, свіжі сили.

Поляг тут першим з наших юнаків,
з семінаристів, гуцул Юда.
Зняли шапки товариші:
"Земля пером Тобі хай буде!
За Рідну Землю Ти поляг..."
Завили тіло в рідний стяг,
і там, за лінією поховали,
ще й хрест з двох березових патиків
встромили й дошку написали...

Та вже й ворожі кулемети загули,
відбила й другий напад оборона,
щодалі ворог дужче напирав,
розширювалася обстрільна зона.

Надіючись на швидкий успіх,
гонведи рушили в атаку,
та не дійшли до наших барикад,
бійці загнали їх назад у млаку.

Точився бій за Севлюш цілий день,
тут прехоробро наші хлопці бились,
прорвати лінію гонведам не вдалось,
стріляли у каміння і казились.

Але як танки уперед погнали -
у нас, на жаль, панцерів не було -
то довелося нашим відступати
у Королево та в Копаню, за село.

КРИВАВА ЕПОПЕЯ НА "КРАСНОМУ ПОЛІ"

Копанський міст на Тисі - наша башта,
і добра оборона з берегів,
з укритих місць стріляли кулемети,
сікли наїзників із бункерів.
Скоростріли небоязкого Чучки
зі всіх боків обстрілювали міст
та зразу проганяли окупантів,
давали битві героїчний зміст.

На "Краснім Полі", до самого Хусту
точились битви дальший цілий день
і оборонців добре захищали
яруги, кожний насип, кожний пенъ.
Терен усі вони прекрасно знали,
і зв'язкові, і варта, і пости.
На жаль, вони не мали вибухівки
пустити у повітря всі мости.

На "Краснім Полі" хлопці гартувались,
багато впало серед рідних нив,
але живії ворога косили,

ціну високу кров'ю він платив.
Як ті гірські орли держалися всю днину,
і кожний мужність доказав, зберіг,
ворожа, двістікратна перевага
морально в битвах не зломила їх.

Коли гонведів в восьмий раз відбито,
також з броневидами не пройшли вони,
то спробували через воду Тиси
у бій послати військові човни.
Але човни не впливали на беріг,
на березі не утворили бази,
бо що стрілецькі кулі не скосили,
ручні гранати довершили зразу.

Напасники пустили літаки,
і ті з повітря скаженіло били,
але в лозничню та по берегах
багато шкоди нашим не зробили.
На "Краснім Полі" це бої піхоти,
пустити танки тут гонведи не змогли,
бо там прокопані глибокі рови,
і "вовчі ями" й засіки були.
На греблі теж прекрасна оборона,
туди гонведи не знайшли путі,
багато з них пішло в нівець, загибіль
у цьому притисянському куті.

Та наше вічне прокляття і тут
нас переслідувати розпочало:
"Немає амуніції!" Минувся весь запас!
Набоїв в оборонців не ставало.
Але коли б вони й були,
не вдержатися обороні,
від досвітку ведеться бій,
напір великий у всій зоні.
Гонведів понад триста тисяч
пішло у наступ проти горстки люду,
вся техніка передова у них,
бо привезли всю військову споруду.

На "Краснім Полі" подвиги геройські,
сам люд пішов у цей запеклий бій,
без проводу, без вчених генералів,
не перше це в історії своїй.
На "Краснім Полі" бився сам народ
за долю-волю, за свою свободу,
хоч і скінчилася трагічно ця
кривава епопея нашого народу,
та значення вона велике має,
історія не раз про це згадає.

Цей бій віками будуть споминати,
що з рук країну легко не здали,
що вісім разів гнали окупантів,
хоч ті у двісті раз сильнішими були.
Бої на "Краснім Полі" – це подія,

це образ, як мадярів люд вітав,
з Угорщиною спільно йти не хоче,
і добровільно край він не віддав.

Історія напише про це поле:
"Здеклярувався тут народний гнів
на доказ, що народ це волелюбний,
не хоче бути слугами панів."

І "Красне Поле" світу показало,
що "русин" береже своє буття,
що верховинці вже не є рабами,
що закарпатці здібні до життя.

Про "Красне Поле" зродяться легенди,
народяться баляди і пісні,
до нього завжди повертатимуть
письменники, поети і мистці.

Геройські подвиги народ ще оспіває,
діди онукам повідатимуть,
і ті хоробрі вчинки на тім полі
на крилах слави в вічність піднесуть...

БІЙ ПЕРЕД СТОЛИЦЕЮ

Та бій іще не скінчений,
лиш "Красне Поле" хлопці опускають,
і на ріці з Волового
обидва хустські мости займають.
Мости на оборону добрі,
хоч день, хоч два удержати столицю,
щоб вивезти в Гуцульщину усе,
товар, запаси, хліб, муку, пшеницю...

У недоступних горах вдержимось,
вузькі проходи в Білині замкнемо,
як ні, то партизанську війну
в гуцульських горах розпічнемо.
Румунія в сусідстві, в межу з нами,
вони з мадярами одвічні вороги,
уділять нам, напевно, допомогу,
щоб ми і далі битися могли...

Отак роздумували-мудрували,
і за той час і греблю і мости
зміцнили і забарикадували.
Колоди носять, бруси і дошки,
поздовж окопи в греблі накопали.

Наприхапці все те було,
і зайва праця оборони,
бо вже мадяри били з літаків,

Й поперш гриміли тут канони.
Удержались лише півдня,
і ніччю подались у гори,
а в Хусті ранок був сумний,
тут-там виднілись угрів трикольори.

Жінки й дівчата у шпиталь побігли,
і ранених старались рятувати
і розмістити по хатах в людей,
на подах¹⁷⁹ і в стодолах їх сховати,
бо вже довідались про те,
що й ранених гонведи убивають,
прийдуть і стягнуть із постелі,¹⁸⁰
або й на постелях їх постріляють...
На жаль, не всіх їм удалось
серед кривавої стихії
урятувати від бакханалії
цих лютих бестій ката Гортія...

Повилися в імлу-туман
преславні замкові руїни,
щоб не дивитись на трагічний день
маленької гірської України...

ВСЮДИ ЗАПЕКЛИ БОЇ

У Торун-Прислопі проводили бійці
з військами польськими бої відкриті,
а Польща вже і перед тим
півроку посидала нам бандитів.
Бандити-польські терористи
людей вбивали, розбивали школи,
житла й мости нам руйнували,
палили нам хати, стодоли.
Мадярські й польські терористи,
"братанки", подали собі в нас руки
і тероризували наш народ,
щоб він жадав з Угорщиною злуки...

Та бились хлопці і в Перечині,
в Березному і всюди поздовж Ужа
і зазнавала там чимало втрат
навала наступальна, дужа.

Бійці в Імстичові і в Горонді
й хоробрії білецькі гімназисти
гонведів слали у боях
на той світ - землю гризти.

Сваляву, Довге, Волівець
так легко не здавали,
вояки, парубки, студенти
угорський наступ відбивали.

Провалились важкі бої
й на лінії Шаркадь-Іршава,
прекрасна молодь синіх гір
гонведів кулями вітала.

Брехлива їхня пропаганда
давала світу вісті,
що їх вітає весь народ
у кожному селі, у місті.

Насправді закарпатські українці
свою країну збройно боронили,
у бій послали свій найкращий цвіт,
мадари їх лиш силою зломили.
Ніхто їх хлібом-сіллю не вітав
і не поставив арку тріумфальну,
ніхто із українців їх не угощав,
і не сказав промову привітальну.

РУМУНСЬКА ЗРАДА

Бійці у горах трохи відпочили,
між ними суперечка почалась,
одні у наших горах залишались,
а менша часть румунам піддалась.
Вночі, на броді, перейшли за Тису,
до ранку просушившись при вогні,
перепочити не було спромоги,
голодні, втомлені, трудні.

Вже зрання там було румунське військо,
усіх тут обеззброєно, як слід,
сказали їм румунські офіцери,
що їх ведуть в Мармороський Сигіт.

Повірили вони у честь військову,
надіялись, що попадуться у полон,
не думали вони на підлу ту можливість,
що їх румуни вернуть за кордон.
(Велів, напевно, так король Карло,
бабій, гультяй, йому те все одно,
і сам він німець та послухав
він німця - Гітлера і так чинив,
а жоден німець нам на світі
добра ніколи не зробив.)

Румуни їх в "румунському" Бичкові
послали через пограничний міст,
і віддали малярським терористам,
про що негайно розійшлася вість.
Увесь Бичків про те загомонів,
та що ж, коли в терорі й він терпів.
"Румуни зрадники, гадюче кодро,

Й тепер нас зрадили, нечесно, підло!
Віддали всіх нещасних хлопців
на муки, на знущання тих звірюк,
хоч добре знали, що за доля жде
всіх полонених з їхніх рук.

РОЗДІЛ 3-Й

НОВА ОРДА ПРИЙШЛА...

ТЕРОР, РОЗСТРІЛИ І НЕЧУВАНЕ КАТУВАННЯ

У Бичкові терористи, що з гонведами прибули,
це свідоме наше місто із усіх сторін замкнули.

Школи змінено в в'язниці, у казарми, в магазини,
і арешти започались, люд приводять щохвилини.

Привели і полонених від румунів з мосту нині,
їх ограбили зі всього, вивертають всі кишеньі.

Забирали гроші, ножі, і годинники, всі речі,
прикладами, палицями б'ють у голову, у плечі.

Забирають мило, бритву, з ніг стягають черевики,
і знущаються при тому нелюди-гонведи дикі.

Полонених наших хлопців обікрадено дочиста,
а ще гірше, як удерлась в школу шайка терористів,
бо самі гонведи в школу кликали бандитську спілку
бити хлопців... Так їх били, що валились на долівку.

Зразу кров їх заливала, деревіли ноги, руки,
хлопці тут переживали і приниження і муки.

Від побоїв, від знущання, від страшного катування
хлопці сліпли, глузли, мліли, з вух їм рідина стікала.

Варвари, кати прокляті, поводитися ще гірше,
бо Остапчука ще зразу, а Литвицького пізніше
у будинку катували, вивели і розстріляли,
хоч ті два були цивілі і ні з ким не воювали...

- - - - -

Що робили в полі з тими, що попались їм у руки?
Для тих видумали зразу рафінованії муки
і кривавий цирк робили для вояцької забави,
бо мадяри – це ж садисти, знають всі не без підстави,
люті, мстиві кровожери, ненависні шовіністи,

що готові – як їх предки – серце вибрати і з'їсти із противника живого... Дикуні це, а не люди, що одвічно, мов татари, спричиняли страх усюди.

Вішали бійців на верби, зв'язаних, вниз головою, як нещасні омлівали – поливали їх водою, цигарками припікали, різали їм ноги, руки, полоненим черева пороли ці звірі, падлюки! Людям викололи очі, відрубали ніс і губи, прикладами і штиками вибивали з рота зуби, врешті, як не розстріляли, то живими пов'язали й кинули у Тису...або ще живими поховали... Чи мобілізовані вони, чи добровольці – все одно – закатували і все з трупів постягали і лишили псам і птахам у одній сорочці...

Мадярня від українців відібрала всю свободу, Закарпатська Україна – це тепер тюрма народу, всюди горе, плач і зойки, і страждання, і неволя, всюди злочини, убивства, плундрування і неволя. В Рахові, у Тячові, у Хусті, в Кривій та в Бичкові, в Верецьких, у Воловому, в Ужгороді, в Мукачові та всі станції жандармські – катівні, тюрми, в'язниці, де свідомих українців масакрують без різниці.

А начальство терористам три дні дало на розправу, ще й місцеві мадяри поводитися лукаво, і на кого показали пальцем: "Україн!"¹⁸¹...того брали... І таких трьох днів жакливих ще історія не знала, це була на Закарпатті справжня ніч вартоломейська... Далі вбивства продовжала та солдатеска гонведська.

Гицлів, шпигунів, жандармів, детективів прибувало, вся та наволоч знущалась, і топила, і стріляла. Та й і люди несумлінні, в серці, у душі нечисті, полагоджували підло розрахунки особисті.

Мадярня не вибирала. Хто лиш українцем звався, убивали без різниці, якщо чимось відзначався. Купара – священика, також і Василя Неболу, і Фігуру, й Завальницького, людину хвору, кволу і Вайнберґера – єврея... всіх ганебно катували, і людей невинуватих у тюрмах замордували... Згинув Блестів і Митрович, і Вашишин, і Кедюлич, в Хусті, у тюрмі убили гицлі й терористи вулиць... Депутата Івана Ґриґу вбили й голову зрубали, мов м'ячем, серед подвір'я терористи "футбол" грали. Гузар, Волошук, Тарнавський, і Маслій, і Опаленик, Мірявець та сотні інших – жертви це убійць шалених. Татинця в Соймах спіймали, збиткували цілу днину, покатованого вбили й закопали, мов здохлину...

В Труфанцях знайшли прохожі гуцулок чотири трупи, зґвалтували їх та вбили банд отих мерзотні групи!

Терористи і гонведи й по лікарнях заглядали, ранених з ліжок стягали і штиками повбивали.

А у тячівській в'язниці шайка з когутячим пір'ям¹⁸²
з терористами у спілку брала в'язнів на подвір'я,
або на цвинтар за лазні і розстрілювала в'язнів...

Галичан передавали зразу полякам-бандитам,
не дійшли вони до Львова – на кордоні їх убито...

В Требушанах полонені вбиті й на хресті розп'яті...
В Чинадієві півсотні вбили ті кати прокляті!

В Білках – Галас і Бродій, і Петрашевич, й Микитюк
за селом на кладовищі впали від варварських рук...

Масові убивства всюди, в Оріховці, в Солотвині,
У Березному, Волівці, у Сваляві, Перечині...

Тисячі людей прекрасних замордовано, убито,
по тюрмах і по в'язницях, і таємно і відкрито.

Я не всилі описати ті знущання, ті всі муки,
що нова орда дала нам й терористи, ті звірюки!

Злочини, убивства дикі, варварські, брудні, погані,
ані соту часть із того описати я не в стані,
описати біль і горе, змалювати ту руїну,
що зазнала та нещасна Закарпатська Україна.

РІДНІ МОГИЛИ

Одного березневого сумного дня
мадярська п'яна солдатня
на полі битви трупи позбирала,
своїх із почеснями поховала.
А наших, голих, босих, покатованих
на ті вози селянські поскладала,
і так везла в столицю вулицями,
щоб насміхалися над нами
нові пани, зарозумілі, гордовиті.
Вози шаблясті не були накриті,
веліла так гонведська та розпуста.
З возів ребристих і теліг
звисали руки й ноги трупів,
тяглися бруком вулиць міста Хуста.
Тут-там рука відпала, там нога
поміж дошки, поміж шаблі,
бо трупи – хоч мороз – вже розкладались,
по вулицях та і в ярках валялись
на втіху-радість собачні.
Отак возили їх по вулицях,
щоб навести на українців страх.

Було огидно бачити ту нечесть,
коли ще й трупи так спровоювали,

знущались варвари прокляті
ще і з поляглих у боях та мертвих,
яких самі замордували,
хоч ті із ними і не воювали.

На кладовище потім привезли
скидали в яму в чім були
та за собою землю зарівняли,
щоб і знаку не залишилося,
щоб українці навіть те не знали,
що де поховані вони.

Могила ця – Могила Невідомих,
холодна, мовчазна, німа,
ніхто не знає хто вони,
яке їх прізвище і звідкіля.
А скільки їх лежить – ніхто не рахував,
ніхто їх не ідентифікував,
з розбитими обличчями та голих,
і жодних документів в них нема,
а форму й одяг з них увесь стягнула
мадярська та солдатська жебрачня,
яка в графів обшарпана й сама...
Могила ця без дошки, без хреста,
без напису... Зарівняна, пуста...

Та ось на другий день, на диво мадярні
вночі вінці з'явилися на ній
з червоних рож, гвоздиків і чатиння...
Тієї днини ті вінці з могили
гонведи всі позабирали і спалили...

За тиждень на могилі появились знову
червоні квіти, ще і посадив хтось
маленький прут – рослину яворову,
нехай росте, хоч так ми будем знати
могили місце де шукати,
як заросте вона травою...
Та варвар із угорської пустині
брутальним чоботом своїм
ті квіти потоптав і нині,
і вирвав яворика, щоб не ріс
на тій могилі, й геть поніс,
і поламав той прутик на коліні.

Вночі могилу знов хтось покопав,
засіяв квіти і червоний мак,
хай біситься мадярський кат,
тепер уже не стопче їх погами
і всіх не виполе кривавими руками.
Дубову дошку, грубу і важку
встромили в землю українські руки,
її, напевно, виймуть ті звірюки,
нехай на ній той напис прочитають.

А напис так звучав:

"ГЕРОЇ ЗА СВОБОДУ
ПОЛЯГЛИ ТА ЖИВУТЬ СЕРЕД НАРОДУ".

І знов прийшли ті варвари, кати,
понищили і ці нові сліди,
викрикували і слова погані,
бо вже червоні маки розцвітали,
так само, як і васильки в Копані
на масовій могилі тих героїв,
що в битвах полягли на "Краснім Полі".

Жандарми знову маки затоптали
і на могилі ґрунт перекопали
та мусили констатувати й те,
що українську душу не зломали.
Тут відчували ту моральну силу,
яка приходить і на цю могилу.

І знов минув там тиждень - два,
і на могилу посадив хтось рожі
і викликав тим погляди ворожі.
Жандарми в Хусті бісились
і по хатах робили труси.
Начальство враз зловити мусить
бунтівників порядку, що глузують,
таємно на могилі демонструють.

І от жандарми почали
вночі могилу вартувати,
і тих, що квіти там садять
задумали спіймати й покарати.
Але над рано сторожа не стало,
у крові там лежав жандарм,
його застрілив партизан.

РОЗДІЛ 4-ИЙ

ПЕРШІ ПАРТИЗАНИ

Не здавалися в неволю
ті, що в горах залишились,
тижнями і місяцями
з ворогами далі бились.

В рідних, у привітних горах
знову набували сили,
захищали їх гуцули,
у ліси харчі носили,
про біду їх сповіщали,
приносили їм новинку,

годували, обіпрали,
всяку їм дали підтримку.

Але хлопці найпевніше
почувались в самих горах,
ночували де попало,
на стайнях, на оборогах.

В полонини Гуцулія
ще не вигнала худобу,
по колибах "газдували"¹⁸³
ті, що вибрали свободу.

Ох, яка велика шкода,
що харчів і зброї мало!
Ні рушниць, ні револьверів
для борців вже не ставало!

Амуніції ще менше...
Ох, коли б було набоїв,
то пішли б вони ізнову
з ворогом в відкриті бої!
А отак... щадити треба
як набої, так гранати,
і доводиться ту зброю
хитро-мудро здобувати...

На підмогу з-за кордону
партизани не рахують,
бо мадяри і поляки
переходи скрізь б'ють,
а румуни показалися
як ті зрадники, їуди,
лиш на заході словаки -
це насправді добрі люди.
Втікачів приймали добре,
помагали, наче рідні.
Та мадярів теж бояться,
чорта щоб не зачіпати;
то тим більше для нас зброї
від словаків не чекати.

ПОКАРАННЯ ЗРАДНИКІВ

Українські партизани утворили менші групи,
в приселках так можна легше одяг і харчі здобути.
Зв'язкові їх знали добре, сповіщали усі взводи,
про харчі і про набої, про всілякії пригоди.

Парубків із сіл багато приходило у колиби,
принесли тютюн, цигарки, солонину, хліба скиби,
інколи тут-там гранату, пістолет або набої,
щоб ту зброю не здавати в руки напасти лихої.

Та одної днини легінь надійшов у яворинку,
партизанам каже він: – Я, Гавзер, вам несу новинку:
Знаю місце арсеналу... Як ті чехи утікали,
кулемети і рушніці прямо в землю закопали.
Це в Бичкові, у лісочку. Зброї там багато буде,
то ж ходіте, поведу вас, хай беруть це ваші люди.
Там лопати є, то ж вибираймося скоріше,
скільки вас тут є – ходімо, хай вас, якомога, більше.

Хлопці в це повірили і вирушили до Бичкова,
та не всі, лише восьмеро... Горами ішли довкола,
а за ними йшли таємно далші з легким кулеметом
за умовними знаками та з наказом під секретом.

Перший гурт вже був на місці. Їх жандарми оточили
з насадженими штиками, обшукали, далі збили.
Провокатор з них сміявся, в руки пхав лопати:
– Ось, отут – вказав рукою, – яму будете копати,
буде то могила ваша, вас жандарми розстріляють
як повстанців, як бандитів, і у землю закопають...–

Бідні хлопці, зі сльозами ув очах, копають яму,
більш ніколи не побачуть приятелів, тата, маму,
ні з братами, ні з сестрами з них ніхто не розпрощався,
дехто з них і дівчину любив і сватати збирався...

Вже та яма до коліна... Схилено копають далі.
Враз почувлась близько сальва із лісочка на жандармів.
І попадали жандарми, хлопці вистрибнули з ями
і жандармів добивають, чим тільки попало,
а товариші біжать до них, гукаючи суворо:
– Гавзера не добивайте! Гавзера сюди живого!

Гавзер дійсно лиш у ногу зраний і їх благає,
як правдивий боягуз, він чоботи їм обнімає,
і благає, милість просить за своє життя мізерне,
але зрадникам не жити! Вбити їх немилосердно!

Зразу пов'язали руки і ведуть його з собою.
Побратимів врятували, зискали жандармську зброю.
Завели у ліс глибокий, партизанський суд хай судить
і цього негідника, що окупантам вірно служить.

Звідки це ім'я у нього? Мабуть він нащадок німця,
з тих ціпцерів-мадяронів, що душили б українця.
Це не Гавзер, але "HAUSER", що за пані кон'юктури
одягнув киттар на себе, з "Георг"-ів пішов у "юри",
і тепер, на трупах інших він будує кар'єру...
Суд революційно судить садистичну цю химеру.

Наш гуцул не янгол, але не піде на підлу зраду,
над могилою знущатись і тримати ніж іззаду.
Це лише чужа кров здібна, ще й зі схильністю садиста,
в кого в серці зле сумління і душа його нечиста...

І на розстріл засудили, але кулі в нього шкода,
бо така низька й цинічна Гавзерова ця пригода.

Все ж пустили в нього кулю по розсудку в тій годині
прив'язавши до смереки й закопали на подині.

* *

*

Враз хлопчук з села Богдани
в підвечірню годину
прибігає в полонину
й каже: - Де тут партизани?

"А тобі навіщо знати?"
Пастухи його питають,
бо вони його не знають,
дітям годі все сказати!

"Чий ти, хлопче? Хто твій неньо?"
- Неня з гвером¹⁸⁵ ізловили,
пов'язали і втопили
в Тисі ті гонведи-свині! -

Звався Тафійчук Микола,
- ...трое нас, четверта ненька...
Босий я, та вже тепленько...
Добре, що закрита школа,
бо у школі в нас темниця,
й нашу мамку ув'язнили,¹⁸⁶
тітка каже, що й побили,
бо у неї спухлі лиця...

- Партизанів хочу знати,
гледав¹⁸⁷ їх у лісі, в полі
най й мені дають пістолу
окупантів виганяти...

- - - - -

І партизани вість перевіряли,
на жаль, ізнов були вони правдиві,
іще й тепер на "допити" водили,
знущалися з людей, їх катували.

І враз одної ночі, через ґрати
в чотири вікна станції жандармів
влетіли й вибухли ручні ґранати,
як помста українських партизанів.

* *

*

Ох, не містилися в'язні
у домашній арешти,
багатьох позамикали
і в тюрми у Будапешті.

Але ту "найгіршу банду",
щоб вона була "під оком",

впхали в табір в Варюлапош
у Мадярщині глибоко.

В'язниці, тюрми - митарство,
Крива й Варюлапош - пекло!
Хто у цих концтаборах був -
животів він ледве теплий.

Був там гицель¹⁶⁸ детективом,
арештантів бив він важко,
сам червоний, як червона
та кусливая мурашка.

І начальство цього ката
на Гуцульщину послало.
"Він повстанців зліквідує,
партизанів щоб не стало!..."

В Рахові, в Квасах, Ясіні
перебив людей доволі,
вдома парубки не спали,
лиш на стайні, на стодолі.

Ще й ночами приходив він
в хату, щоб робити труси,
і глумливо усміхався
під угорським рижим вусом.

У Квасах шукав якогось
"підозрілого рутена",
в хлів заходить обережно,
мов до стерви та гієна.

Світить ліхтарем, шукає,
в яслах сіно обертає,
у куті там копа мерви,¹⁶⁹
мерву теж переглядає.

В цьому менті хтось і скинув
вниз з горища гострі вили,
силою, і то міцною,
груди гицлеві пробили.

А були вони до того
грубі, довгі та іржаві;
зразу відвезли в лікарню -
там загиб той пес миршавий.

От, катюзі по заслuzі!...
Переглянули обійстя,
та знайшли лиш дірку в даху
і сокиру з гострим вістрям.

Хто то був? - Ніхто не знає,
бо усі сліди пропали,
а у горах знов нового
партизана привітали.

В Рахові пан Карпатфалві, злющий, гордий та багатий, розпочав невинуватих тими гицлями цькувати.

Повидумував брехні, бо в начальства був агентом, з бродіями, фенциками і в політиці він плентав, в тих, що зраду маскували повних вісімнадцять років й провели її тоді, як вже були на кілька кроків до тієї автономії. За нею ніби гнались, але потім так ганебно, підло, низько відцурались і цураються й сьогодні. Видно, що весь час брехали і права свого народу у болото затоптали.

Чом' тепер не б'ються в груди? Де ж їх гасла галасливі? Ця дволичність показала, які то вони фальшиві. Горті це й міністрами їх призначить у Будапешті, добрих успіхів досягне у "Рутенії" нарешті. Як завзятий шовініст він всіх "рутенів" зліквідує, Закарпатську Україну швидко він змадяризує.

Так колись вони робили і у Гайдудорошині... Повча й сотні сіл довкола - всі для нас пропали нині! Територія єпархії, по саму Ніредьгазу і по Добручин⁹⁰ пропала, вбив її Апоньї зразу денаціоналізаторським указом шовіністів. Вовчими зубами хочуть, без ріжниць, всіх заїсти.

Нас століттями-віками тисли в неврожайні гори, бо пани від нас покрали наші урожайні доли, а у Гайдудорошині вкрали й мову, вкрали й душі... А тепер і в наші гори той проклятий ворог рушив, хоче вигубити всіх нас... хоче Тису і Карпати, хочуть їхні шовіністи лиш самих мадярів мати.

Зараз - кулі і штики й нагайка мають слово, як є наклеп, клевета, то гицлі вб'ють тебе й готово!

Просьба, аргументи не допоможуть, ані адвокати, як твій батько українець й українка в тебе мати.

Але й свого адвоката не шукай, бо то марниця, бо й вони скитаються, або сидять у цих темницях, їх кати й не допустили б, бо "це справа політична", адже в них мета єдина: вигубити нас фізично...

От, чому то небезпечні ці дрібні, їдкі гадюки, як оцеї пан Карпатфалві, що гуцулів дав на муки, і наклеветав жандармам: "Січі члени...просвітяни..." їх катюги так побили, що в тюрмі лежать без тям...

- - - - -

Святкував пан Карпатфалві
там якесь родинне свято,

і важкі, дубові столи
він понакривав багато.

Запросив до себе в гості
ту нову "еліту" панську,
ще й поросюків напик він,
накупив і вин, шампанське.

П'ють, їдять пани...вже п'яні
там за столами довкола,
як слуга прибіг у хату
і кричить: "Горить стодола!"

Вже лизати й хату язики
пожежі розпочали,
в паніці пани тікали,
один одного топтали.

А з гори, вночі біноклем
глянув партизан-маруда,
скрикнув зразу: "Подарилось!
Хай в огні скипить, паскуда!"

* *
*

На день ходу, від Брустур по саме Ясіня -
це дорога, лиш до половини возова,
а там далі - тільки стежка, заросла, розбита,
і занесена камінням і піском, підмита,
вітроломами покрита... Це і є Околи,
а у них чудовий праліс... Ліс і ліс довкола!

Він не бачив ще сокири... як товста ялиця
чи смерека постаріє, то вона валиться,
порохнявіє, гниє і мохом обростає,
а на ній нова росте, до сонця поспішає.

Ув Околах ти знайдеш чимало звірини,
сарни, олені - за дня на полянках вони,
вранці, з вечора стежками йдуть на водопій.
Ти, туристе, не лякай їх, з боку тихо стій,
тільки схований, з біноклем стій там над водою,
полюбуйсь їх станом, граціозною ходю...

Та й звірі шкідливі є в цих первісних лісах.
Часом стежкою ідеш і огортає страх:
Бачиш вовка, та й ведмедя, бачиш кабана,
а у тебе у кишені й ножика нема!...

Та кабан і вовк тікають в чагарник, у плай,
одинцем не нападають, лиш не зачіпай!
А ведмідь - добряга, дійсно, сам не нападає,
він обернеться і геть! Ведмідь малин шукає!

Гірше, от, ведмедиця з малим, або свиня
з дикими поросюками. Це була б біда!

Та в них нюх, людей прохожих обійдуть далеко.
Але восени й на полі гірша небезпека,
бо вовки своє весілля зграями справляють,
на худобу й на людей, голодні, нападають.

- - - - -

Та про інших я вовків бажаю говорити:
Про барона, що хотів в Околах звіра бити,
хоч дружина не пускала і робила сцени -
"В тих лісах тепер блукають втікачі-рутени..."
Але й так на полювання час ще не наспів,
пан барон хай знає - влітку б'ється лиш вовків.

Він хотів заполювати, привезти трофеї.
Свого лісника привів з Мадярії своєї,
а старого, нашого, з роботи він прогнав,
всі колиби й обороти він перевіряв.

- Пане мій, великоможний, - каже враз лісник -
з оборога хтось зістрибнув і у лісі зник... -
- "А ти чом' його пустив?! Чому його не вбив?!"
- Пане мій, в людей стріляти в лісі я не звик...
- "Ідіоте! На рутенів виливай наш гнів!
Ти мені стріляй рутенів! Їх, а не вовків!"

- - - - -

Ув Околах полював по-свому пан барон
та не вірив, що і праліс має свій закон.
Пан барон не сподівався, що кулемет на оборозі...
Замість двох вовків -
два трупи повезли в село на возі...

* *
*

БЕЗНАДІЙНЕ СКИТАННЯ

Минав і травень... цей найкращий місяць,
такий чудовий, гарний, гомінкий,
який лише у горах може бути,
фарбистий і співучий і дзвінкий.

В долинах вже сади давно відцвіли,
а тут іще весна лиш зачина',
ліси скрізь голосні пташиним співом,
природа в горах знову ожила.

Співці чудові знову повернулись
і відшукали тут місця свої,
в лісах на повне горло розспівались
зозулі, коси, дрозди, солов'ї.

Гучать гірські гуцульськії потоки,
сріблясто в Тису хвилями падуть,
струнким і гожим смерічкам-красуням
і вдень і вніч співають і гудуть...

Прийшов і червень, вигнали худобу,¹⁹¹
і мало хто залишився в селі,
тепер життя провадиться в колибах;
на салахах великі і малі.

Гуцульські полонини тим відомі,
що з сіл туди перенеслось життя,
це наче присілки, тут паша для маржини,
весна і літо тут для гуцула буття.

Зокрема тут дівчата у пошані,
ті здібнії десятки доярок,
що узяли собі на ціле літо
по десять та по двадцять корівок.

В суботу гуцул з коником приїде,
порожні бербениці принесе,
а повні, з кислим молоком загуслим
собі на тиждень у село бере.

Ой, весело буває в полонині,
дзвінки отар, черед і табунів
дзеленькають, мішаються
із голосом сопілок пастухів.

А інколи й трембіта залунає,
бо пастухи, це публіка весела,
про добрий настрій сповістить вона,
її почути і в далекі села.

А ввечорі, сопілки, дримби¹⁹² дбають,
щоб танцював той доярок загал,
але в суботу, до самого ранку
вже виграває скрипка і цимбал.

Всі парубки з села у полонині,
вертаються в неділю у село,
невиспані, але зате бадьорі...
Отак воно іще й торік було.

- - - - -

Але тепер, ані на дримбі
ніхто в колибах не заграє,
увесь загал і в полонинах
над нашим горем сумував.

В плях сопілка зааніміла,
засохла і трембіта,
й дзвінки дзеленькали сумніше
цього сумного літа.

Говерля, Піп Іван, "Петрусь"¹⁹³
стояли мовчазливі,
не гомоніли в них пісні
бадьорі і щасливі.

І люди скрізь такі сумні
в цілому Закарпатті,
бо хтось бракує із сім'ї
й то майже в кожній хаті.

Від березня і Тиса вже
убивців проклинала,
і трупи закатованих
на берег викидала.

Їх злочини не скриють ті
кривавії тумани,
бо Зорі й Небо наше теж,
та й Сонце, що над нами.

Ми маєм право на життя,
ми не чуже тут квіття,
боролись з діда-прадіда
через тисячоліття...

- - - - -

Скрізь сум...неволя...жаль...страждання,
все нидіє серед журби,
знов, як колись тут: бич, нагайка...
Нові пани, нові раби.

Скрізь сум... Єдиний вітерець
зі сходу шепче: "Я із вами!
Як сил зберу, то розжену
я ті кривавії тумани.

"Карпатські гори і ліси,
і полонини, і салаші,
поля, сади і виноград
насправді будуть ваші..."

Але коли? За двадцять років?
Адже народ зів'яне!
По нас, слов'янах в цих Карпатах
сліду на той час і не стане!

Нам зараз треба допомоги!
Терпець у нас урвався,
хоч зброї дайте, щоб з народом
та з нами ворог рахувався!

Щоб люд наш ворог не вважав
за гній, за той баляст нікчемний,
якого бий! В болото затопчи!
Дави! Мордуї і то безкарно!...

Нам зброї дайте, бо без неї
які ж ми партизани?!
Озброєного ворога
не відіб'єш ти голими руками!

- - - - -

- Голубчики, хлопці! Дівчата прийшли,
це ваші дівчата зайшли у ліси.
Зайшли вони сумно, прощатися з вами,
тікаєте звідси ночами, лісами. -

Немає тут змислу бездільно сидіти,
і тільки біноклем у села глядіти.
На плечах рушниця, та, жалко, порожня,
без кричі - набоїв стріляти не можна!

А ворог це знає,
і зброю він має,
зачав він "чесати" і гори й ліси,
по росах він бродить,
собак він приводить,
для нашого брата гіркі це часи!

Єдине лишилось: тікати у світ,
лишати ці гори, лишати свій рід.
Уже пощастило в ночах багатьом
втекти - досягнути словацький кордон.

Словаки - брати, втікачів не вертають,
вони й югослави сяк-так помагають.
Для нас у цих горах рятунку нема,
Угорщина в цілості тепер є тюрма...

Прощайте, ви, гори, ліси, плаї, ґруні!
Прощай, рідна Тисо! Прощайте, красуні,
прощайте, сестриці, батьки і брати!
Пора нам до волі дорогу знайти,
душею і тілом, думками і ділом
ми будем боротись за нашу свободу,
за волю, за долю, за щастя народу.

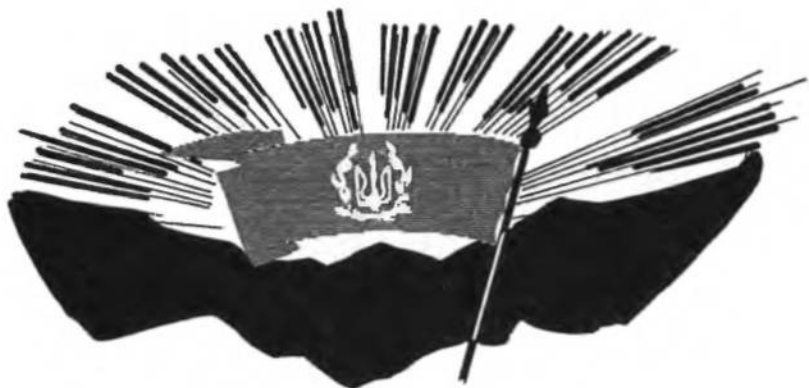
Прощайте, дівчата! Прощай, Василю!
Це з вами остання прощальна година...
Прощайте: Оленко...Анничко...Марічко...
Вже нас тут не буде наступної нічки!

- Голубчики, хлопці, Андрію, Іване...
Максime...Панасе...Миколо...Степане...
Ми всі нещасливі та - любимо вас,
і наше кохання не вбив оцей час!

За вами всі плачуть, за вами ридають,
та все ж, ви рятуйтесь, бо вас повбивають!

І рушили хлопці лісами в кривулi,
у їх револьверах лишилось по кулі...
Одним пощастило на волю дістатись,
а інших зловили...
Як не повбивались,
то їх кати вбили...

1965-66

ПОЯСНЕННЯ
ДО НЕВІДОМИХ СЛІВ ТА ВИСЛОВІВ

- 1 Арпад - провідник мадярів-кочовиків (890-907), основоположник Угорщини (Г-Д)
- 2 Везир - провідник (полководець) турків
- 3 Веречанські звори - перехід через Карпати біля села Нижні Верецьки, сьогодні Нижні Ворота
- 4 Вої - воїни
- 5 Комонні - їзди на конях
- 6 Буздиган - старинна зброя: велика залізна зубата куля на кінці держала з сімома цвяхами-зубами (Г-Д)
- 7 Зарінок - беріг ріки
- 8 Овесик - здрібніла форма слова "овес"
- 9 Оборіг - рухомий дах на чотирьох стовпах ("оборожинах"), який охороняв від дощу покладане там сіно
- 10 Не знаходжу поліки - не знаходжу ліку, полегші
- 11 Мантив - дурив, манив
- 12 Полонина - гора, якої верх "лисий", бо ізза висоти там дерева вже не ростуть
- 13 Ґрунь - вершина гори
- 14 Дараба - стовбурі обтесаних з гілля смерек, зачеплені до купи у формі плота, для легшого сплаву по ріці. Також: плоти, боқори - але цих слів на Верховині не вживали (Г-Д)
- 15 Дарабаш - людина, що кермує дарабою при сплаві
- 16 Ширінка - парадна хустка
- 17 Шарпала - рвала
- 18 Маржина - худоба
- 19 Киптарина, киптар, киптарик - гуцульський кошушок до пояса без рукавів
- 20 Го - його
- 21 Русалля - Зелені Свята
- 22 Легінь - парубок
- 23 Косиця - квітка
- 24 Темниця - тюрма
- 25 Колиба - примітивно збудована мала дерев'яна хатка, звичайно з піччю і сінями, для нічлігу пастухів на полонині
- 26 Вдіта - одягнена

- 27 Ріка - ріка Ріка, що перепливає через Волове,
рідне село поета
- 28 Кам'янка - полонина в околиці Волового
- 29 Мирша - полонина-пасовисько над селом Волове
- 30 Кичера - гора безпосередньо над селом Волове
- 31 Воларить - доглядає волів
- 32 Торшоля - полонина в околиці села Волового
- 33 Тиса - найбільша ріка Карпатської України, що
має початок у двох джерелах: Чорної Тиси (з
села Ясіня) і Білої Тиси (з села Богдани).
Над Раховом вони зливаються в одно русло
- 34 Ладяться - готуються
- 35 Волоські доли - румунські долини
- 36 Волохи - румуни
- 37 Стрижки - обстрижені вівці
- 38 Візерунки - взори
- 39 Файна крисаня - гарний капелюх
- 40 Штани дублені - штани фарбовані дубовою корою
(брунатного кольору)
- 41 Тобівка - торба, торбинка
- 42 Салаш - загороджене місце для овець
- 43 Мече, метати - кидає, кидати
- 44 Отрок - військовик (термін із княжих часів)
- 45 Гачі - штани
- 46 Капчурі - вовняні скарпетки з вишивкою
- 47 Дармо - даремно
- 48 Метавки - старинна зброя: апарат для кидання
каміння; від слова "метати" - кидати
- 49 Зворина - вузька долина між двома горами
- 50 Песиголовці - татари
- 51 Ясир - татарська неволя
- 52 Близниця - гора над Раховом з трьома самостій-
ними однаковими горбами; висока на 1883 мнм.
- 53 Опачина - "весло", причеплене до дараби для кер-
мування при сплаві
- 54 Кошениця - свіжо скошене поле
- 55 Ід маржині - до худоби
- 56 Шешул, Надія - назви вершків полонин
- 57 Сапіна - знаряд до тягнення кльоців, стовбурів
- 58 Став - водозбірня
- 59 Кваси - село на Гуцульщині з відомими мінераль-

- ними джерелами (Г-Д)
- 60 Зруб - стинання дерев у лісі; також: місце, де вирубали дерева
 - 61 Скоро в стелі - майже у стелі
 - 62 Панонія - частина Угорщини між Тисою і Дунаєм
 - 63 Князь Лев Данилович - Лев I, галицький князь, (1264-1301), що заложив місто Львів. Визволив Закарпаття і приєднав його до Галицько-Волинської Держави. Це з'єднання тривало біля 40 років (Г-Д)
 - 64 Ракоцій Ференц - (1676-1735) керівник проти-габсбурзького повстання. В його рядах боролися і наші предки(Г-Д)
 - 65 Вишгород - (мадь. Вішеград), колишній осідок угорських королів (Г-Д)
 - 66 Данило - галицький король, батько Лева (1228-1264) (Г-Д)
 - 67 Царівна молода - дочка угорського короля, Констанція, з якою пізніше Лев одружився (Г-Д)
 - 68 Галич - столиця галицьких князів
 - 69 Г'брод - замок
 - 70 Мурза - татарський полководець
 - 71 Шанці - рови
 - 72 Ланц - ланцюг
 - 73 Неборанька - бідненька
 - 74 Коритар - коридор
 - 75 Аж труситься сало - автор натякає тут іронічно на великий живіт мурзи, що обріс салом
 - 76 Конюхарив - доглядав коней
 - 77 Сарай - татарська столиця, недалеко теперішнього міста Астрахані при гирлах ріки Волги
 - 78 Темник Бурундай - від слова "тьма", начальник десятитисячного війська (Г-Д)
 - 79 Хан Бату - внук великого татарського завойовника сходу, Джінгіс-хана (Г-Д)
 - 80 Огодай (Угедей) - головний хан, наступник Джінгіс-хана (Г-Д)
 - 81 Дружина - тут в розумінні княжих дружинників
 - 82 Гридниця - зала, приймальня, де сходилися княжі дружинники (Г-Д)
 - 83 Nos Gregorius comes de Beregh, officialis Leu ducis Ruthenorum et quatuor Judices nobilium de eodem domus pro memoria a. D. 1299 (Fejer VI. II.)
Ця грамота берецького жупана Григорія з 1299 року доказує ясно, що він був урядником Ле-

ва, "князя руського" і підтверджує приналежність Закарпатської України до Галицько-Волинської Держави (Г-Д)

- 84 Рутени - так прозивали мадари угорських українців
- 85 Тутки - тут
- 86 Поливка - зупа, росіл
- 87 Капут - кінець
- 88 Покровець - коц, накривало
- 89 Східна станція - Назва одної з двох залізнодорожніх станцій Будапешту
- 90 Сальон - вітальня
- 91 Мішук - мішок
- 92 В "свояси" - до своїх
- 93 Як мож - як можна
- 94 Комітат - район
- 95 Панська дяка - подяка від панів
- 96 Штеньо - гуцульська здрібніла назва "Стефан"-а
Поет тут має на увазі Стефана Ключурака
- 97 Фіюшпан - (мадь.) начальник району, губерна -
тор за старої Австро-Угорщини
- 98 Ціпцери - змадяризовані німці; мадари їх про-
зивали "швабами"
- 99 Не полюбився - не сподобався
- 100 Хущанин - мешканець міста Хусту
- 101 Чатиння - галуззя смереки
- 102 Іголка, ігла - голка
- 103 Сейкелі - мадари з Трансильванії. Цю терито-
рію Мадярщина уважає навіки своєю як і За-
карпаття. На їхню думку, це є невідємні
частини "Великої Мадярщини"
- 104 Бербениця - вузька бочка на молоко
- 105 Гонведи - мадарське регулярне військо; в до-
слівному перекладі: "оборонці батьківщини"
- 106 Б'огдани, Рахів - гуцульські містечка
- 107 На-спіл - спільно
- 108 Спер - затримав
- 109 Проликав - ковтав
- 110 Волощина - Румунія
- 111 Жолд - платня
- 112 Середнянське - вино із села Середнє, недалеко
Ужгороду; найкраще вино Закарпаття

- 113 Будин - частина сьогоднішнього Будапешту. В той час Будапешт складався з двох окремих міст: Будину (мадь. Буда) і Пешту, які розділяв Дунай. Королівська палата є у Будині. Мадяри до сьогодні вживають назву "Буда" для означення тої горбкатої частини міста. Турки окупували долину Дунаю біля 150 років.
- 114 Страх перечеислились - дуже перечеислились
- 115 Шире - широке
- 116 Сночі - вчора вечір
- 117 Ладї, ладити - готуй, готувати
- 118 Шувар - полонинська трава
- 119 Хижа - хата
- 120 Воловець - село на захід від Волового
- 121 Базю - Василю
- 122 Полонина Стіг - шпиль над Волівцем, 1677 м.н.м. В деяких географічних картах подано "Стой", а це неправильна назва (Г-Д)
- 123 Джерга - ковдра
- 124 Ліщани - ліщини
- 125 Магора - полонина у масиві Боржави, в сусідстві Стога
- 126 Боржава - могутній масив гір, що тягнеться майже 40 км аж до полонини Кук (1365 м.н.м.)
- 127 Мідяниця - полонина у масиві Боржави, у сусідстві Стога (Г-Д)
- 128 Прич - геть; у марамороському діалекті "прийч" ("пішли вівці прийч") (Г-Д)
- 129 Рюкзак - наплечник
- 130 Невицьке - назва села на північ від Ужгороду
- 131 Петрович - Ужгородсько-земплинський начальник комітату, який на початку XIV ст. вів боротьбу з королем Карлом Робертом (Г-Д)
- 132 Перечин - село на північ від Ужгороду
- 133 Полонина Рівна - найвища гора в західній частині Закарпаття, 1479 м.н.м. В деяких картах подано "Руна", а це неправильно
- 134 Вухань - зайчик
- 135 Зірвав плян - очевидно, плян бідного селянина
- 136 Люте - село на Ужанщині, в одній з найбідніших і найбільш занедбаних околиць (Г-Д)
- 137 І молоцини цятки - і краплі молока
- 138 Полонина Кук - шпиль у масиві Боржави, (1365 м.н.м.) (Г-Д)

- 139 Сойми - село біля Волового із джерелами мінеральної води "квасу" (Г-Д)
- 140 Вовчий потік - стрімкий потік під горою Миршою у Воловому (Г-Д)
- 141 Лопата - частина полонини Мирші (Г-Д)
- 142 Погарь - гірське пасовище біля Волового.
Козяй - глибока стисла долина під полониною Кук (Г-Д)
- 143 "Гриць" - скорочена назва опери "Ой, не ходи, Грицю" (Г-Д)
- 144 "Верховина" - популярна пісня "Верховино, світку ти наш" (Г-Д)
- 145 Шати - одяг
- 146 Озірня - висока стрімка гора над Синевирським озером у Карпатах (Г-Д)
- 147 Синевирці - мешканці села Синевир
- 148 Студена - холодна
- 149 Колочава - рідне село опришка Миколи Шугая на Волівщині (Г-Д)
- 150 Шугай Микола - славний опришок Закарпаття оспіваний чеським письменником Іваном Ольбрахтом
- 151 Мелай - кукурудза
- 152 Істина - основний капітал (Г-Д)
- 153 Пожед - процент (від слова "пождати") (Г-Д)
- 154 Ілько Липей - другий опришок Закарпаття ("Підкарпатської Русі"). Поет його знав зі шкільної лавки. Поет описав його життя в повісті "ІЛЬКО ЛИПЕЙ - КАРПАТСЬКИЙ РОЗВІЙНИК" Львів, 1936.
- 155 Річка Синевира - Синевирка, народна назва річки Теремлі (Г-Д)
- 156 Рипинка - права притока ріки Ріка. Липей був ранений як брив через цю річку, тікаючи від жандармів
- 157 Сідло - перевал між селами Лази та Німецькою Мокрою (Г-Д)
- 158 Лазі - Присілок Колочава, де вродився Микола Шугай
- 159 Мокрі і Брустури - три сусідні села: Руська Мокра, з українським населенням; Німецька Мокра, з німецьким населенням, та село Брустури (Г-Д)
- 160 Околи - просмик з Брустур на Ясіня
- 161 Толочка, толока - частина поля, де випасують худобу

- 162 Комоні - коні; старе слово за Київської Руси
- 163 Солотвина - село відоме з копалень соли. Історичний документ говорить, що наші предки вже в 8-му столітті копали тут сіль, возили дарабами Тисою і головний склад був у Солноку в південній Угорщині (Г-Д)
- 164 Минчіл - полонина-пасовисько
- 165 Закоштує - засмакує
- 166 Буркут - назва мінеральної води у Квасах
- 167 Бесаги - спеціальні подвійні мішки, які перекидаються через плече або спину коней. В них носять харчі пастухам на полонину і зносять в них звідти молоко і сир у село
- 168 Шахти - соляні копальні
- 169 Граф Шенборн - багатий, віденський аристократичний рід, який вже понад 200 років посідав до 40,000 гектарів найкращої орної землі, пасовиська, ліси, полонини в Довгому, в Сваляві, Лисичові й інде; були їх і фабрики плавильні заводи, лісопилки, тощо. Чехословаччина, замість перевести земельну реформу це велике багатство під назвою "Ляториця" винайняла заграничній фірмі на "...99 років ..." (Г-Д)
- 170 Мова тут про історичний замок Хусту
- 171 Богдан - Хустський каштелян, який боронив твердиню проти турків і татар
- 172 Георгій Дожа - (1475-1514) вождь семигородських румунських та угорських селян. Після поразки повстання, де боролися і закарпатські українці, спалили його живим на залізному "троні" (Г-Д)
- 173 Граф Апоньї - мадярський міністер, що своїми законами знищив наше шкільництво (Г-Д)
- 174 Халупа - бідненька хата
- 175 Онучі - полотно, яким селяни оббивали ноги замість скарпеток
- 176 "Золота Прага" - "Злата Прага" (чесь.), так чехи називали своє головне місто, яке віддали німцям без одного вистрілу
- 177 Горнець - горшок
- 178 Дзяма - кулеша, каша з кукурудзяної муки
- 179 На подах - на піддашші, на стриху
- 180 Постіль - ліжко
- 181 Укран - українець (мадь.)
- 182 Шайка з когутячим пір'ям - мадярські жандарми, які носили на своїх капелюхах когутячі пера

- 183 Газдували - господарили
184 Нєньо - батько (гуц.)
185 Гвером - зброєю
186 Ув'язнили - ув'язнили (гуц.)
187 Гледав - шукав (гуц.)
188 Гицель - провокатор
189 Мерва - зім'ята солома
190 Доброчин - Дебрецен (мадь.), місто в північно-східній Мадярщині, де колись жило багато русинів-українців
191 Вигнали худобу - вигнали на пашу в полонину
192 Дримба - популярний примітивний музичний інструмент; грається ротом
193 Говерля - найвища полонина Закарпаття, 2062 м. н.м.; Піп Іван - полонина в сусідстві Говерлі, 1980 м.н.м.; Петрос (автор його з-українізував на "Петруся") - також в сусідстві Говерлі, на 2020 м.н.м. висоти.

ПОАЗБУЧНИЙ СПИСОК ПОЕМ

СТОР.

ВАСИЛИНА (Князівна Гуцулії) - поема, написана в 1923 р. Вперше друком у збірці поезій "Золоті ключі", Ужгород 1923, під назвою "Князівна Гуцулії" (гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том І, ст.64). Перероблена в 1967/68 р. і видрукувана в журналі "Дружно вперед", Пряшів, ч. 8 і 9, 1968 28

З циклю "ВИСОХЛЕ ЧАТИННЯ" - Написана в Братиславі 1954 р. Оригінальна версія охоплювала роки 1931-1954 і була у формі автобіографічного віршованого роману. Однак поетові вона не сподобалася і він її переробив і значно скоротив в 1965 р. і знову в 1969 р. В 1971 р. її знову переробив і далі скоротив. Діється на Закарпатті в 1930-их роках. Друкується вперше 205

ГУЦУЛКА - поема написана оригінально в селі Квасах на Гуцульщині в 1933 році. Друком у збірці поезій "Тобі, рідний краю", Ужгород, 1936 (гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том І, 281) Перероблена в 1954 році. В перерібі друкується вперше 38

ЗА ВОЛЮ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ - історична поема з революційних часів 1918/1919 рр. Вперше написана в рр.1935-36 в Ужгороді. Перероблена в Братиславі в 1950 р. Уривок оригінальної версії друкований у збірці "Тобі, рідний краю" (гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том І, ст. 296). В цілості друкується вперше..... 129

КНЯЗЬ ЛАБОРЕЦЬ - історична поема, оригінально написана в Ужгороді в 1923 р. Вперше появилася друком у збірці поезій "Квіти з тернєм" в Ужгороді 1923 р. (гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том І, ст.28). В 1942 році автор її переробив. В 1969 році з незначними поправками появилася друком у журналі "Дружно вперед", Пряшів, ч. 1/1969..... 5

МЕДЕЯ ВЕРХОВИНИ - поема написана в 1923 році. Вперше вийшла друком у збірці поезій "Золоті ключі", Ужгород 1923 (гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том І, ст.84). В 1944 році автор її переробив, назвавши її "Катериною", та вона в цій формі світу не побачила. В 1970 році, зробивши в ній деякі зміни, перейменував її знову на "Медею Верховини", назвав головну особу Василюю і в цій формі вийшла друком в "Дружно вперед", ч.10/1970... 9

- ОЛЕНА ВЕРХОВИНКА - поема, написана в 1923 році з назвою "Верховинка". Друком появилася в збірці поезій "Квіти з тернєм" (гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том I, ст.23). Автор її переробив два раз - вперше в 1952 році, а опісля в 1972 році, коли назвав її: "Олена Верховинка". У цій формі появилася друком у журналі "Дружно вперед," Пряшів, ч.7/1972 ст. 19 23
- САВА ТУР - віршоване історичне оповідання з XVI ст. Автор написав його базуючись на поемі "Князівна Гуцулії" (з 1923 року, гл. ТВОРИ В.Г-Д., Том I, ст. 64). Написав її в 1943 році і переробив в 1971 р. Друкується вперше 167
- СИВА ТИСО... - поема написана в тюрмі 1939 р. Появилася друком вперше в "Дружно вперед", Пряшів, ч. 8/1973, ст. 22 46
- ЧЕРВОНА СКАЛА - історичний епос про хустський замок з XIII ст. на основі народного переказу. Вперше появився друком в журналі "Пчілка" під редакцією Павла Кукурузи в Ужгороді в 1930 році в IX-му річнику в продовженнях. Окремою книжкою виданий з незначними поправками і доповненнями у видавництві Т-ва українських письменників і журналістів в Ужгороді 1938 р. Обкладинку й ілюстрації виконав маляр Василь Петрук. Додаткові поправки зробив автор в 1952 р... 55
- ЧОРНІ ХМАРИ - поема про події 1939 року. Написана в Братиславі в 1965-66 роках. Друкується вперше 235

З М І С Т

Стор.

ВІД ВИДАВНИЦТВА	v
-----------------------	---

РОЗДІЛ I: КОРОТКІ ПОЕМИ

1. Князь Лаборець	5
2. Медея Верховини	9
3. Олена Верховинка	23
4. Василина	28
5. Гуцулка	38
6. Сива Тисо... ..	46

РОЗДІЛ II: ЧЕРВОНА СКАЛА

Дещо про хустський замок	55
Народний переказ про хустський замок	56
Пролог	58
Епілог	121

РОЗДІЛ III: ЗА ВОЛЮ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ

Пролог	129
1. На італійському фронті	130
2. Додому	134
3. В Любляні	135
4. В Будапешті	139
5. На рідній землі	142
6. За брошурами	143
7. Народні збори у Сиготі	146
8. "Вислух"	149
9. Хустський конгрес	151
10. Сейкелі	154
11. У галицьких братів	155
12. Різдвяна ніч	156
13. Сигітський бій	157
14. Гуцульська республіка	160

РОЗДІЛ IV: САВА ТУР

Частина перша	167
Частина друга	174
Частина третя	190

РОЗДІЛ V: ІЗ ЦИКЛЮ "ВИСОХЛЕ ЧАТИННЯ"

1. На перегони з вітром	205
2. За сонцем, за росю	209

РОЗДІЛ VI: ЧОРНІ ХМАРИ

Розділ 1 - Засідання Сойму. Збори народу	235
Розділ 2 - Збройний протест	243
Бій під Севлюшем	245

Кривава епопея на "Красно-	
му Полі"	246
Бій перед столицею	248
Всюди запеклі бої	249
Румунська зрада	250
Розділ 3 - Нова орда прийшла. Терор,	
розстріли і нечуване кату-	
вання	251
Рідні могили	253
Розділ 4 - Перші партизани	255
Покарання зрадників	256
Безнадійне скитання	262
ПОЯСНЕННЯ ДО НЕВІДОМИХ СЛІВ І ВИСЛОВІВ	267
ПОАЗБУЧНИЙ СПИСОК ПОЕМ	275

